

કાવ્યકૌસ્તુભ.

— ૬૦૨ —

છંદ દર્શન.

પ્રથમ ભાગ.

રચનાર

બુલાસીરામ ચકુભાઈ દિવેદી.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર

પુસ્તકોત્તમ કહાનજી ગાંધી.

સુબોધ પ્રકાશ અને સાર સંગ્રહના એડિટર
અને ત્રિમાસિક ટીકાકારના મેનેજર.

લોખંડી-કાઠીઆવાડ.

ઉપજાતી છંદ.

અવેશને રતનણી પરિણા, આહીર ને વીર નહીં નિરિક્ષા;
અતૂર ને ગુર્જર ચોકશી છે, કૌસ્તુભની કિમ્મત તેજ પ્રીછે.

(કોપી રામટ બીંધાછે.)

સંવત ૧૯૪૦. સને ૧૮૮૪.

મૂલ્ય ૧) રૂપિયો.

૨૦૬૨

અમદાવાદ મધ્યે

મામાની હવેલીમાં યુનાઇટેડ પ્રીન્ટીંગ અને જનરલ
એજન્સી કંપની "લિમિટેડ" ના પ્રેસમાં
રણછોડલાલ ગંગારામે છાપ્યું.

ગ્રન્થાર્પણ .

સદા મેહેરખાન રાજમાન રાજેશ્રી

રાવખહાદુર લાલજીભાઈ પુરૂષોત્તમરાય

નેટિવ આસિસ્ટન્ટ ટુ. ધી. એજન્ટ ગવરનર જનરલ

સ્થળ વડોદરા.

શાર્દૂલ વિક્રિડીત છંદ.

પર્મોદાર પ્રતાપિ પૂર્ણ પદમાં, પદ્મઃખહારી પિડા ;
વિદ્યાવંત વિલાસિ વિદ્વજનના, વીવેક સિંધૂ વડા ;
વક્તા સત્ય, વિચારવંત, વજિને, વાણી વડી વીમળા ;
સાદા ને સદ્પાત્ર શુદ્ધ મનના, શોભે સુવૃત્તિ શિળા. ૧
ન્યાઈ નેટ નિપૂણ નિષ્કપટિને, નોખી ખુખી નામની ;
દાના દેશહિતેચ્છુ દિવ્ય દિલના, દાતૃવ્યતા દામની ;
પ્રીતીપાત્ર તથા પરિક્ષક પુરા, કોવીદના કામના ;
માયાળુ સુ સુસંદિને મન મહી, મોટાઈનું મામ ના. ૨
પીતા જૂર્ણ પરાક્રમી પુરૂષમાં, પ્રેમાળ પુરૂષોત્તમ ;
તેના લાયક સૂત લાલજીભાઈ, સૂઝણ સર્વોત્તમ ;
જ્ઞાની ઉમ્મરમાંયિ નોકરિ કરી, નિષ્ઠા વડે નેહથી ;
ઓખી ચાલ ચલાવિને ઉપરિયો, સંતૃપ્ત કીધા મથી. ૩

પંડે મ્હેનતથી મચી મમતમાં, શક્તી વડે શોભિયા ;
 પામ્યા પાવરિથી રૂડી પદવિઓ, લોકો રૂડા જોભિયા ;
 બારે બૂજથી બૂજ નીજ અમથી, આઝી રિઝી મેળવી ;
 પોતે પાલનપૂરે પાલન પૂરે, કીર્તિ ઘણી કેળવી. ૪
 રેસીડન્ટની હાકિસે રહી અંને, દેથી એસીસ્ટન્ટની ;
 પામ્યા યોગ્ય જગા રૂડી જવડપુરે, કાનૂ હવા કાંપની ;
 સૂચો "રીપન" લોડ આર્યવૃતનો, કિર્તિ સુણી કાનમાં ;
 આપ્યો બહાદુર રાવનો રમિ વડે, ઇલકાળ સન્માનમાં. ૫
 મહારા ઉપર ખૂદ કેરિ મમતા, મૂરખિય રીતે રહી ;
 મહારૂં હીત થવા અંનેક ઉરમાં, આવેટ આપે ચહી ;
 એનો કે ઉપકાર યાદ કરવા, શોભાવવા અંથને ;
 લાગુ લાલજબાર્દ નામ કરીને, આનંદ માનું મનેઃ. ૬
 ગર્વી ગુર્જર સ્થાનમાં ગુણુ વડે, વિદ્વાનના હારમાં ;
 જ્યાં સૂધી મમશાલ્ય અંથ ચળકે, કૌસ્તૂભના ઉકારમાં ;
 ત્યાં સૂધી તમ નામ તે અમર રો, કૌસ્તૂભ સાથે વદું ;
 અર્પું આશિય એહ હું હરનિથે, પાડો પ્રીતિ તે પ્રભુ. ૭

લી. પ્રેમાંકિત સેવક.

કર્તા.

૧ લોભ-મમતા-પામ્યા. ૨ વડોદરામાં. ૩ લાગુ કરીને-
 નોડીને. ૪ મનમાં. ૫ દોરો અથવા સદ્ગુણ. ૬ પંક્તિમાં
 અથવા હારડામાં. ૭ આગમાં.

પ્રસ્તાવના.

ગુર્જરેત્ન પરિક્ષકોના હસ્તક્રમમાં આ “કાવ્યકૌસ્તુભ” બેટ કરતાં મને જે આનંદ થાય છે તે અવશ્ય છે.

એક સોદાગર પોતાના કોઈ પણ માલની યોગ્ય પ્રસંશા કરે તે તેનો ધર્મ છે, તેજ પ્રમાણે મહારી પ્રિય કવિતાને મેં લાડકુ કૌસ્તુભ નામ આપવા સાહસ કર્યું છે ! ખેશક કેટલાએક વિદ્વાન મિત્રો આથી સ્મિતહાસ્ય કરશે, તોય પણ અંદરેખાનેથી આ પુસ્તકનો સેથ ભાગ કૌસ્તુભ પદે રસસ્ત પુરપોતા દ્રવ્યક્રમને આલ્લાદિત કરવા જે શ-કિતવાન થશે તો હું મારા પરિશ્રમનું પરિપક્વ સાક્ષ્ય માનીશ.

હત્તુભાગ્યે માત્ર આધુનિક કાળે દૈન્યપદને પ્રાપ્ત થએલી, પણ પૂર્વના પુર્વજોમાં પ્રસિદ્ધપણે પૂજાતી ભારતભૂમીની ભૂપણરૂપ વિજયવંત માતા કવિતા જેવી કલ્યાણી દેવીની સેવા કરવાનો મને કેટલી-એક મુદતથી *શ્રાવ્ય છે. તેના સેવનમાં મેં મારા કિમતી અસંખ્ય લાભ ગુમાવ્યા છે. તત્સંબંધમાં રસાલંકારના ભાષા ગ્રંથોની ગુર્જર કવિચર્ય શ્રીમાન દલપતરામજી અને કોઠના કેસથી પ્રસિદ્ધી પામેલા મૈયત જાડેજી કેશરીસિંહજીના સહવાસમાં મેં તાલમ લીધી છે. એ બદલ એ બન્ને વિદ્વાન ઉદાર પુરપોનો હું અત્યંત આભારી છું.

મહારી ગુર્જર ભાષામાં રચેલી કવિતા અમદાવાદની હિમાભાઈ ઇન્સ્ટીટ્યુટના મકાનમાં ઘણે ઘણે પ્રસંગે મેં વાંચી સંભળાવી હતી. તે તકના ઓતાઓની અપૂર્વ પ્રસન્નતા; અને કેટલાએક માસિક પત્રોમાં મહારા વિષયો પ્રસિદ્ધ થાયછે તે વાંચનારા કેટલાએક મિત્રોની આહતા ઉપરથી, આ પુસ્તક પ્રજાની સેવામાં મૂકવા ઘણા દીવસથી મારી ઉત્કંઠા હતી. તે બદલ કેટલાએક મિત્રો તરફથી વારંવાર ઉ-

---

* કવિયો અને લેખકોને સાંપ્રતકાળમાં જોઈતું ઉત્તેજન ન હોવાથી રેવન્યુ જેવા રગડાની નોકરીમાં મને જોડાવું પડ્યું છે. હું જરૂર કરું છું કે મારા અલ્પ ઉદરપોષણના સંબંધમાં જેવા અને જે-ટલો કાળ વ્યતિત થાય છે, તેટલો બલકે તેનો અર્ધકાળ કાવ્યશાસ્ત્રમાં નિર્ગમન કરવાને જે મને યોગ્યસાધન હોત તો સ્વદેશ સેવાનું ધરિત સામર્થ્ય પ્રજાને હું જણાવી શકત. પણ પ્રજાની ખેદરદાનીના લીધે જેમ એક ચિત્રકારની નિમનોક સુતારના કામ ઉપર થાય તેવો યોગ મારા ધધાના સંબંધે આવ્યો છે, તેથી મિરપાય છું.

ધરાણી થયા છતાં મહારી નોકરી વિગરેની અગવડમાં એ વિચાર
ખર આવતો નહોતો.

ગત વર્ષમાં મને થએલા નેત્રવ્યાધિથી અને મહારી માનુશીની માંદગી
ના સખએ અમદાવાદમાં લાંબી મુદત સુધી મહારી સ્થિતી થઈ એ તકે
નિખપૂરિ નિવાસી ઉત્સાહી રા. પુરષોત્તમદાસથી મને સખ્યતા થઈ.
એમણે મહારી કવિતા પ્રજાની સેવામાં સ્વહસ્તે મૂકવા પ્રસન્નતાથી
માગણી કરી. અને હું અચિત કહું છું એ ગૃહસ્થનો આટલો આગ્રહ
અને ઉત્સાહ એમાંથી એક પણ ન્યૂન હોત તો વળી કેટલીએક મુદત
સુધી આ સંગ્રહ તેમનો તેમજ રહેત, અગર તો જન્મ માહારી, બીજી
કેટલીએક કવિતાનો સંગ્રહ ખોવાઈ નાશ થઈ ગયો છે, તે સ્થિતિને
પ્રાપ્ત થાત.

એ બાહ્ય એ કેટલીએક કિમતી મદદ સાથે આ ગ્રંથ છપાવવાનું
અર્થ માત્ર પ્રજાની પ્રસન્નતાના બવિષ્ય ઉપર પોતાને માથે ખેંચી
સેવા હિમ્મત કરીછે, તે તરફ નજર કરતાં આ ગ્રંથને આગમચથી
મળેલો આશ્ચર્ય તપેલી તાવી ઉપર જળખિંદુ વત્ છે. એમના પ્રયત્ન
બદલ પ્રજા યથાવિગ્ય જોઈતો આશ્ચર્ય આપશે તો મને ધણો આનંદ
થશે.

આ પુસ્તકમાં વૃત્તબંધ કવિતાજ દાખલ કરવાનો પાછળથી
કરાવ થયા ઉપરથી પ્રસિદ્ધિપત્રમાં કબલેલા થોડા દેશીબદ્ધ (પદો
વિગરે રાગના) વિષયો ખાતલ કર્યા છે. અને તેને બદલે બીજા વૃત્તબંધ
વિષય દાખલ કર્યા છે. આ બદલ જો કસુર ગણવામાં આવે તો તે
મીં ગાંધીની નહીં પણ મહારી પોતાની છે.

મને નેત્રવ્યાધિ અને મીં ગાંધીની વિદેશ સ્થિતિ હોવાથી પ્ર-
કૃષ્ટિ વાંચવાનો આધાર અન્ય દ્વારે રાખ્યો હતો, તેથી એમાં રહેલી
ખામીને પંડીતો દરગુજર કરશે.

આ પુસ્તકમાં ઘણી જગોએ શ્લેષ અને ચિત્રકાવ્ય છે.
તે દરેકની ટીપ અને આધાર આપવા આ લઘુપુસ્તકમાં બન્યું નથી.
તે રસસ્ત ગૃહસ્થાએ વાંચીને સમજી લેવા કૃપા કરવી.

રસસ્ત વાંચનારા કદર બ્રહ્મણે તો તર્કચાતુરિ, છગિલી, ભુંગદૂત,
વાણીવિનોદ અંગારે લલિતા વગેરે ગુર્જર અને વૃજબાપામાં રચેલા
ગ્રંથો હવે પછી પ્રજાની સેવામાં મૂકીશ.

અમદાવાદ.

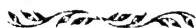
તા. ૨૫ — ૧ — ૮૪

કર્તા.

Ahmedabad, 16th February 1877.

I have much pleasure in stating that Mr. Bullakhi Bhai Chukoobhai is a very promising young man. He possesses a Poetical Genius of a very superior order combined to a spirit of Reform. I have heard, with great pleasure, occasional recitations of his poetry on social evils and ridiculous customs of Goozrath. I think he will still improve by the lessons which he receives from Kuvishwar Dulpatram the well-known poet and reformer and if no better man will be found, I think he will be a fitting successor to the Kuvishwar and worthy of the Patronage of the Goozrath Vernacular Society.

(Sd.) GOPAL RAO HURRY.

The bearer Bulakhiram Chekoobhai is a young man who has paid great attention to the construction of Guzarati verse, and has devoted himself to the study for several years. He has shown me some specimens in which he exhibits great ingenuity.

17th September 1873.

(Sd.) J. V. S. TAYLOR.

નંબર ૩

ભાઈ જુસાબી ચકુભાઈ દવે રહેવાશી અમદાવાદ માંડવીની પોળનાને.

હું ધણી ખુશીથી આ સર્ટિફિકેટ આપું છું કે તેમણે પિંગળ તથા અલંકાર વગેરે કવિતાના વ્રજભાષાના ગ્રંથોનો મહારી પાસે અભ્યાસ કરેલો છે. અને ગુજરાતી કવિતા પણ નિયમ પ્રમાણે ધણી સરસ રચી જાણે છે અને તેમના વિચાર પણ સુધરેલા છે. માહારી પાસે કેટલાએકે કવિતાનો અભ્યાસ કરેલો તેમાં આ ૧ લા નંબરના છે. હું આશા રાખું છું કે મહારી હયાતી પછી માંડે કામ તે ઊપાડી લેશે. તેમની ચાલચલગત પણ સારી છે અને પ્રમાણિક છે.

તા. ૧૨ માર્ચ ૧૮૭૭
દંડપુતરામ ડાહ્યાભાઈ.

રા. ખુલાખીરામ ચકુભાઈ કવિ.

અમે અમદાવાદમાં તમારી કવિતા ઘણે પ્રસંગે સાંભળી છે. તમારી વય નહાની છતાં તમારી કવિતાશક્તિમાં મ્હોટી ખુબી સમાઈ છે. એમ જણાવતાં મને આનંદ થાય છે. તમારી કવિતા સ્વાભાવિક રસભરિત, જીવસાદાર અને હાસ્યજનક છે. વળી શબ્દાલંકારની સાથે અર્થાલંકારની ખુબી પણ તેમાં સંયુક્ત રહે છે. મહારી પાસે તમે પૂરેલી સમસ્યાપૂર્તિયો અને તમેએ રજુ કરેલી શ્લેષ કવિતા તમારી ઊંચા પ્રકારની કાવ્યશક્તિની અદ્ભૂત ઐધાણી છે. કવિશ્વર દલપતરામ જીવી મિઠાશ તમારી કવિતામાં ઉભરાય છે. હું નફિ કહું છું કે સાહિત્યશાસ્ત્રના યોગે તમારામાં પ્રાસાદિક કવિનો અંકુર છે. ઉત્તેજનના યોગ વડે ઉત્સાહથી જો આ કામ તમે ચાલુ રાખશો તો બીજા દલપતરામ તરીકે હવેની પ્રજામાં તમે પ્રસિદ્ધ થશો.

સુ. અમદાવાદ ટંકશાળ.

} તમારા સુભચિંતક
જાડેજી કેસરીસિંહ ભૂપતસિંહ.

નંબર ૫*

વડોદરા. તા. ૬ ઠી અક્ટોબર-૧૯૮૩

પ્રીયભાઈ ખુલાખીદાસ.

તમે તમારી કવિતાનો સંગ્રહ છપાવો છો એજ્ઞાસાંભળી હું ઘણો ખુશી થયો છું. લાંબી મુદતથી તમારી કવિતા છૂટક છૂટક મારા વાંચવામાં આવી છે તે ઉપરથી હું કહી શકું છું કે તમે કાવ્યશક્તિ સારી ધરાવો છો. તમારી કવિતા સરળ, ઝડઝમકવાળી, મધૂર ને રમૂજી થાય છે. તમારામાં કવિતાશક્તિ સ્વાભાવિક છે. અને તમે સાહિત્યશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો છે. તેમ અનુભવ પણ સારો મેળવ્યો છે. તેથી તમારી કવિતા રસિક અને જનપ્રિય થાય એમાં નવાઈ નથી. મને લાગે છે કે તમે જો આ કામ જરૂરી રાખશો અને સંભાળથી કરશો તો કવિ દલપતરામની પડેલી ખોટ ગુર્જરલોકો થોડા વખતમાં ભૂલી જશે એમાં શક નથી.

તમારો

હરગોવિંદ દ્વારકાંદાસ.

* મહાર પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થવાની ખબર સાંભળી એઓ સાહેબે પોતાની પ્રસન્નતા બદલના પત્રમાં અભિપ્રાય જણાવ્યો છે.

૧ ઇશ્વર સ્તુતી.

સ્વધેરા છંદ.

સ્વામી સૃષ્ટી પ્રણામી, પાંચ પ્રસુ પદને, અનદાતા પ્રણામી,
આરાધી બુદ્ધિદાતા, બુદ્ધિ સદગુરુને, રતેહયોશીશ નામી;
વન્દીને આર્યભૂમી, ત્રિબુધ સુવિરને ગુર્જરી વાણિ દ્વાધ,
પામી કૃપા પ્રસાદી, મતિ સમ રચુધું, કાવ્ય કેરી કમાઈ. ૧

વૈતાલિય વૃત્ત.

કરતા કર તાહરો ધરે, મનશ્ચા મનસું કર્યા સરે;
મમતા મમ તાત જો ધરો, જનમારો જનમા રૂંડો કરો. ૧
નિરખો નિર ખોયુંછે અમો, પદમાંધું ૧૫દમાપતી તમો;
દિનને દિનનેગનિશા બહુ, કરજો જો કર જોડિને કહું. ૨
નર તો નરતોજ હું પતી, અપરાધી અપરાજઈ કૃતી;
અવજો ૭અવસોકતો ગયો, રસતે હું ૮રસ તે નહિ લહ્યો. ૩
ભદને ૧૦મદને કરિ વહ્યો, ૧૧ઘટમારો ૧૧ઘટમાં પુરો થયો;
જડતા જડ તાત છે હજી, હરિ માયા હરિમાલને તજી. ૪
૧૩નિરમ્યું નિર મૂળ એદની, સરવેમાં સરવેશ તેં ધણી;
૧૪સમરે ૧૫સમરે તને મતી, દુર બાએ દુરભાગ્યની ગતી. ૫
કળિઓ ૧૬કળિ ઓધ ૧૭કાદવે, છુટકો દૈ છુટ કો કરે હવે;
છળિ એટલિ એક આપદ, વટમાં છેવટમાં રહું સદા. ૬
સદવા સદવાણિ દે રૂડી, ૧૮વીરતાને વિરતાનની વડી;

૧ કમળાપતી. ૨ ગરિખને. ૩ દિવસને રાત. ૪ જ્ય.
૫ પુરુષ. ૬ નહારોજ. ૭ જોતો. ૮ તે (હરી)રસ. ૯ કામદેવ.
૧૦ અહંકાર. ૧૧ દેહ. ૧૨ ખોટમાં. ૧૩ રચું. ૧૪ સુધરે.
૧૫ બજેથી. ૧૬ પેશી ગયો. ૧૭ કળજીગ રૂપી કાદવના ઢગ-
બામાં. ૧૮ બહાદૂરપણાની.

ગણતાં ગણ તાહરા ગણી, સુ કળાઓ સુ કળાય શેં ધણી. ૭
 ભરસે ભર રહેજ હામરે, સરવાળે સરવા સુ કામરે;
 પુરથો પુરષોત્તમે ધણી, મનસાએ મનસા બુઝાખિની. ૮

વસંતતીક્ષ્ણકા વૃત.

હે ભીતિહારિ ભગવંત. અનંત નામી,
 વિશ્વેશ શક્તિ તુજની સધળે વિરામી;
 મેં મૂઢ પ્રાણિ થકિ કેમ શકાય માપી,
 વંદૂ તને હું વરદાયક વિશ્વ બાપી. ૧
 ખલાંડ કોટીક અખંડ કિલેલ કેવાં,
 આદિ અનૂપ કુત ભવ્ય વિચિત્ર એવાં;
 તારી છટાનિ છળિ તે મહિ તેજ છાપી,
 વંદૂ તને હું વરદાયક વિશ્વ બાપી. ૨
 આ પૃથ્વી પાણિ શશિ સૂર્ય અહોં કર્યાંછે,
 તે નેટ શક્તિ નિજના નમુના ધર્યાંછે;
 ત્યાં ક્યાસ કોણુ શકશે કરિને કદાપી,
 વંદૂ તને હું વરદાયક વિશ્વ બાપી. ૩
 કુંગાળ બાળ જગપાળ દયાળ હું છું,
 સંભાળવાયિ સહુ કાળ શુખી રહુંછું;
 જંજનજમાં ફસિ શકુ તુજને ન જાપી,
 વંદૂ તને હું વરદાયક વિશ્વ બાપી. ૪
 આ રંક દાસ પદપાસ પ્રિતેયિ આબો,
 નેણે નિહાળિ નિજનો ગણિને નિભાવો;
 પેખી પરી ન કરશે પ્રતિપાળ પાપી,
 વંદૂ તને હું વરદાયક વિશ્વબાપી. ૫
 અમ્યૂત તારિ અદભૂત મહાન માયા,
 તારા અપાર ઉપકારે બધે છતાયા;
 તારી અમોયિ ન બને ભગતી તથાપી,
 વંદૂ તને હું વરદાયક વિશ્વ બાપી. ૬

૧ તારા અખીલ નભના સહુ આ ગણાએ,
 ૨ તારા ન અલ્પ ઉપકાર મુખે બણાએ;
 ૩ તારાજ કષ્ટ કરિ દો શદ્બુદ્ધિ આપી,
 વંદૂ તને હું વરદાયક વિશ્વ આપી. ૭
 ૪ આપ આપ વિણ આશ્રય કોણ આપે,
 સંતાપ માપ વિણ કોણ કૃપાળ કાપે;
 સંતો શશી શિશુ કૃપા-કરે શીશ સ્થાપી,
 વંદૂ તને હું વરદાયક વિશ્વ આપી. ૮

શિખરણીછંદ.

પિતા હે પર્માત્મા, અખીલ જગના પાળક પ્રભૂ;
 વિદ્યેશા વિદ્યેશા, ભગત જનના વદનબ વિભૂ;
 પ્રતાપેથી પ્રૌઢા, નિશ દિન નિરાંતે નિરગમૂ;
 તમારા હે ત્રાતા, જનલિન પદને નેહયિ નમું. ૧
 પ્રતાપી પર્મેશા, અગણિત અનીતી અધર્ દરા;
 વિવેકી વિદ્યેશા, દનુજ દુષ્પદાહે દિગવરા;
 તમારો સર્વેશા, નિયમ તજને દુષ્ટ હું દમું;
 તમારા હે ત્રાતા, નલિન પદને નેહયિ નમું. ૨
 કૃપામ્બિ હે કાન્તા, વિધ વિધ કર્ણહું હું વિનતી;
 સદા શાન્તાકારી, અભય પદ દાતા જગપતી;
 પિતા માતા ભ્રાતા, નયિ મમ સગૂ કો તવ સમુ;
 તમારા હે ત્રાતા, નલિન પદને નેહયિ નમું. ૩
 પ્રભુ પર્માનંદા, અકળિત અતી છે તવ કૃતી;
 મપાણી ના સ્વરૂપે, અગમ મુતિ ધારાધર વતી;
 પ્રભુ તો શી પેરે, અખળ શિશુ ગૂણો ગણિ ગમું;
 તમારા હે ત્રાતા, નલિન પદને નેહયિ નમું. ૪
 કીધાં જે જે કર્મો, અધટિત અજાણે પશુપણે;
 કરો માફી મારી, શરણ ચરણે છું તવ તણે;
 નથી મારે બીજું, જરૂર જઈ તેને પરણમું;

૧ તારાઓ. ૨ તમારા. ૩ નાથ. ૪ કમળ. ૫ પાપ. ૬ શેષ.

તમારા હે ત્રાતા, નલિન પદને નેહયિ નમું. ૫
 ભવાબ્ધિમાં બૂડ્યો, દ્રગ થકિ મુજે એક ન દિશા;
 કશ્યો મારે કાંકાં, અધમ જન ત્રાતા દિન નિશા;
 ગ્રહી બાહૂ તારો, અચિત દુઃખ આ ક્યાં લગિ અમૂ;
 તમારા હે ત્રાતા, નલિન પદને નેહયિ નમું. ૬
 પ્રભૂ અંતર્યામી, તમ થકી અછાનું નથી કશું;
 સંહુ કેરા સ્વામી, મુખ થકી વદૂ શું ગુણ શિશૂ;
 નથી શક્તી હુંમાં, સકળ તવ કાર્યો અનુક્રમું;
 તમારા હે ત્રાતા, નલિન પદને નેહયિ નમું. ૭
 દયાળુ હે દેવા, ચિનય થકિ વંદું વણિ વળી;
 મુતિ મનેહેથી હું, કર્ણું દિનઅંધૂ લણિ લળી;
 મતી મહારા માંહી, નયિ નયિ નથી રે જગપતી;
 રતી પૂરે રૂડી, નયિ તવ પદે રે પ્રભુ રતી. ૮
 થડી મક્ષી ભાગે, જ્યમ મકરિના પાશનિ મહી;
 પછી મારે કાંકાં, મન મહોં વિમાશી બહુ ત્પહોં;
 પડ્યો છું હું પાપી, ત્પમજ ભવના બંધન વિષે;
 હવે એકે સૃષ્ટા, દ્રગથિ મુજને માર્ગ ન દિસે. ૯
 પૃથુરોમાર પેખી, બિડસિ કળત જાયે પછિ કસી;
 મરો જાયે અંત્યે, તમુ નવ શકે જેમજ અસી;
 કસાપો છું સ્વામી, નજરે અમિ કેરી પ્રભુ ધરો;
 હવે મુક્તી દાતા, મનન કરિને મૂક્તજ કરો. ૧૦
 તજવો હે ત્રાતા, વિષય અધના આશ્રજ સહુ;
 સજવો હે જ્ઞાતા, સુમતિ અતિના શસ્ત્રજ બહુ;
 કરો મનેહે શાતા, સકળ જનમાં હે પ્રિય હરી;
 મુતીકેરી આપા, શરણ જગતા તું અતિ ધરી. ૧૧
 અભિજાએ ભાખી, વરદ વિભુ તુને સુ વિનતી;
 અહો વિશ્વાધારા, પ્રતિદિન દિને પૂર્ણ સુમતી;

પુરો આશા પ્રીતે, અનુગ્રહ કરીને જગપતી;
તળતી ફુકમો, હણવિ પ્રભુ વેગેયિ વિપત્તી. ૧૨

હીરછંદ.

જગતનાથ, હું અનાથ, જોડિ હાથ, વીનવું;
પ્રભુ તું પ્રોઠ, ગતિજ ગૂઠ, મનુષ મૂઠ શું સ્તવું;
પામું લાજ, રતુતિ કાજ, શબ્દ સાજ, ના જડે,
હે કૃપાળ, તું નિહાળ, દાસ બાળ, આયડે. ૧

હું હું દીન, શક્તિહીન, આપવિણુ આશરો,
છેન છેક, રાખ ટેક, તુંજ એક પાંથરો;
અરિનિ ફોજ, રોજરોજ, ખૂળ ખોજ આદરી,
પૂંડ લીધ, છે પ્રસિદ્ધ, ગજબ કીધ, જે હરી. ૨

તું અચાચ, સુખદનાચ, લાગુ પાવ તાહરે,
હારિ આપ, કરે પ્રજાપ, કષ્ટ કાપ બાપરે;
સૃષ્ટિ માંહ, તું સદાય, પ્રાણિ સાહ્યતા કરે,
વીંધુ વરદ, ધારિ બિરદ, દીન દરદ કો હરે. ૩

તું મહાન, ગુણ નિધાન, તું સમાન, તુંજ છે,
શિશુ પ્રચંડ, એ અચંડ પાપ પંડ પુંજ છે;
દીનદાદ, શુણિ સાદ, આપ યાદ, લાવશો,
ધારિ દાસ નીજ ખાસ, પાસ લે નિબાવશો. ૪

મેં અપાર, પાપ પાળ એ દયાળ છે ચણી,
જોતું જોય, દીન કોય, ગતીજ એવા શી ઘણી;
અધિપ અજર, સ્વચ્છ નજર, મલિન* ન કરે તું કદા.
અરજ મારિ જો વિચારિ, દે વિદારિ આપદા. ૫

કોટિ કામ, ઠામ ઠામ, રે તમામ જોધને,
ગરક ચિત્ત, થોં ખચિત્ત, બાંધુ પ્રીત મોહિને;
કરિ વિચાર, કોઈ પાર, ના લગારે લહે,
નીજ સરત, કલ્પિ સુરત, સેવ તરત, તે ગ્રહે. ૬

* મારા પાપને જોવા તારી સ્વચ્છ નજરને ફેરવીને અપવિત્ર નકર.

રત્નાવલી અલંકાર.

પ્લવંગમ વૃત્ત.

શો મન માંહાં વિતર્ક, કૃત તારા તણો,
 અર્ભક કરે અનાથ, એક નિર્મળ ધણો;
 શેષ ન પામે લેથ, પાર તારો રતી,
 તો હું મુંઢ અબાણ, માહરી શી મતી. ૧
 મંગલમય તુજ નામ, સ્મર્યું રનેહથી,
 દયાધના મુજ દુઃખ, કરો દુર દેહથી;
 આશય વિહિન અનાથ, નાથ તુજને નમું,
 ગ્રહો ગરીબનો હાથ, ભુલો ભટકી ભમું. ૨
 બૂધ તણી કશિ દુહ, સ્વામિ મુજને નથી,
 અડ્યો આપને શરણ, કરણ ધરે વીનતી;
 આ હું દિનની દાદ, યાદ નહિ જો કરે,
 દુર્લભપર કરિ દયા, કોણ કરે તો ધરે. ૩
 ગુરૂતા ગરવી તૂજ, વિષમાં વિસ્તરી,
 અવજોકી આનંદ, પામ્યું શ્રીહરી;
 પવન પૃથ્વીને પાણિ, પ્હાડ પેદા કર્યો,
 એ કૃતિ માંહ અગાધ, શાણ પણ સંધર્યો. ૪
 શૂકર વાર સહસ્ર, ગાઉ ગુણવાનના,
 ક્યમ કે સરવે સૂન્યાં, અમારા કામનાં;
 આવાં મોટાં અધિક, કરેછે કામ તું,
 કેવો હશે પ્રતાપિ, વિષ વિઆમ તું. ૫
 સન્નિધિ તાહરિ સદા, કેવિ શાભા હશે,
 એનું થવા અનુમાન, ધ્યાન રોજે ધસે.
 દયાળરે જગપાળ, બાળ હું તાહરો,
 સદા કરી સંભાળ, આળ વેગે હરો. ૬
 આદિ તમે જગતણા, જગત જાયું તમે,

વદન વારે હજાર, જનો કરિએ અમે;
કરો સદા કલ્યાણ, લાણ ચિત આહિયે,
નિર્મળ નામ જુલાખિ, બાખિ ગુણ ગાઢએ. ૭

ગ્રંથ પ્રત્યે ઉક્તી.

વસંતતિલકાવૃત.

મેં વીર તૂજ વડુ કૌસ્તુભ નામ ધાર્યું,
હાથે પ્રકાશ કર પૂરણ તેજ તારું;
વિદ્વાન વર્ગ મહિ માન નહીં લહીશ,
કૃપાત્ર છે નિરસ કાવ્ય પ્રગ્ન^૧ કહીશ. ૧
પૂરો પ્રતાપ સુતનો સુ પ્રસિદ્ધ થાવા,
વીર્યમાં જનક^૨ મોકલિ દે કમાવા;
કૌસ્તુભ^૩ દેશ અટને તુજને પઠાવું,
તું છે પ્રવીણ તુજને બહુ શું બતાવું. ૨
ટોકે ટિકા ઘટિત હીતયિ ચિત આહી,
ધારીશ રીસ હરગીશ ન ચિત માંહી;
નિંદા અયોગ્ય કરિ હિમત તોડી નાખિ,
એની રખે રૂઢ્યમાં કશિ બીતિ રાખે. ૩
પંડિતનો સરસ તું સહવાસ રાખી,
ઉંડો જઈ ઉતર જે ઉરમાં જુલાખી;
કૂટીલ કેરિ દિલ તું ન તમા ધરીશ,
આશીષ છે વિજય તું વળતો કરીશ. ૪

૧ તો હે મારી કવિતા રૂપી પ્રગ્ન તું કૃપાત્ર અને અરસિક છે એમ હું માનીશ. આગર આધુનિક પ્રગ્ન ખરી કાવ્ય શક્તિ પીછાણવા પાત્ર નથી એમ હું જાણીશ.

૨ બાપ. ૩ કાવ્યકૌસ્તુભ.

મારે કદી મનુષ કો કર તો સહાય,
 બોલે મુખે વચન હાથ નહીં ઝલાય;
 દેખી તણું કથન ધારિશતું ન ધ્યાને,
 પીજે સુ વૈદ્ય કદુ ઔષધ યોગ્ય માને.

૫

કુવા પ્રત્યે ઉક્તી.

શાર્દૂલ વિકીડીત ઇંદ.

પ્રશ્ન. રે! આ કપ અનૂભ પાદર તણા, તું ચૂપ શાને રહે,
 પંથી કો ઉતજો, ઉડો મુખ કથે સૌ વેણ તું શે સહે;
 ઉત્તર. કાંઠે કહેણ કરોડ લોક નવરા, માખ્યાવિનાના બકે,
 કોને આપુ જ્યાં આપ મુખથી, કોને નહીં તે તકે.

કવિતા રૂપી હીરા વિષે.

ઉપજાતિ ઇંદ.

અવેરિને રત્ન તણી પરીક્ષા, આહીરને વીર નહીં નિરિક્ષા;
 ચતૂર ને ગુર્જર ચોકશીલે, કૌસ્તુભની કિંમત તેજ પ્રીલે. ૧

શાર્દૂલવિકીડીત વૃત.

કોહીનૂર પ્રતાપિ કૌસ્તુભમણી, તે યોગ્ય સ્થાને ઠરી;
 પાખ્યો માન મહાન કૃષ્ણ સમિપે, રાખ્યો કીરીટ ધરી;
 સેવી કંડ વિચૂંધના સરસને, કૌસ્તુભ આ કાવ્યનો;
 પામે જો ન પ્રમા ન સાકર તણો, તે વાંકછે તાવનો. ૨

વસંતતિલકા વૃત.

પ્રૌઢો અલભ્ય મણિકૌસ્તુભ તે પ્રયાસે,
 કૃષ્ણે ધર્યો કિરિટ તો છબિ ભવ્ય ભાસે;
 આ લભ્ય કાવ્ય કરે કૌસ્તુભ રહેજ ન્યારે,
 કોવિદ કંડ 'કરિ કિંમતને વધારે.

૩

ઉપજાતીછંદ.

અમુલ્ય જ્વાહીરે યદા જણાય, ગ્રહાકાં તુલ્યે તુલના ગણાય;
જગા પ્રમાણે જર્ઘ માન માને, ન માન હાની કશિએ દિરાને. ૪

ગીતી વૃત.

કાવ્ય કીડિયે મ્હેણે, ગોળ ખોળેજે અંકદર જાણે;
અખળા એવિ ખિચારી, ફોગતુબ સત્તની કથી કદર જાણે ૫

કવિ વિષે.

ઉપજાતિ વૃત.

સામાન્ય શક્તી નિજની સુહાય, પ્રસિદ્ધ એવા કવિમાં પુન્યય;
મહા ધની ભૂષણુ જૂઠાં ધારે, સાચાં તદા અન્ય જનો વિચારે. ૫
ઉત્કૃષ્ટ જો હોય ઉમેદવાર, પુરો ધરે લોય પ્રજા ન ખ્યાર;
સારે યદા ભૂષણુ સત્ત રંક, જૂઠાં ગણેછે જન સૌ નિશંક. ૬

વીર વિનોદમાંથી.

વીરતીથિ પ્રખોધ કુંડળિયાછંદ.

પડવો પંડ જરૂર આ, આણી મનમાં એમ;
રણમાં રોજારોજ કરે, પૂરણ રાખી પ્રેમ;
પૂરણ રાખી પ્રેમ, જેમ જશ યાય વિશ્વે;
દાવ ખેલિએ એમ, કેમ રિપુ પછિ જશ લેશ;
કહે બુલાખીરામ, ભાગિને ડરશ બડવો;
આણી મનમાં એમ, પંડછે જરૂર પડવો. ૧
ખીજ બાપનું હોય લો, બચથી કેમ બરાય;
હિંમત વિણ એ હીજડા, થકી કામ શું થાય ?
થકી કામ શું થાય, મરદ નહિ પણ એ મરી;
જલ્લો જનેતા વૃથા, ફર્યો તે મિથ્યા ફરી;

કહે બ્રહ્માખીરામ, ખૂટશે નીરે ખસેં તો,
 ભયથી કેમ ભરાય, બાપનું બીજ હશે તો. ૨
 ત્રિજન્મનાં પાતક ટળે, સમાગમે શુરવીર;
 જનની જણજે ભક્ત હરિ, કાં દાતા રણધીર;
 કાં દાતા રણધીર, દેશનું નામ દિપાવે;
 છતે મૂખપરે મુંછ, પુંક નહિ કદી ખતાવે;
 કહે બ્રહ્માખીરામ, ભારે ત્યાં શા પછિ યમના,
 સમાગમે શુરવીર, ટળે પાતક ત્રિજન્મના. ૩
 ચતુર થિરતા રાખિને, શૂભ સળે સંગ્રામ;
 મંડો યદને મરણિયા, નહિ ઉરે ડરશા નામ;
 નહિ ઉરે ડરશા નામ, કામ તો કત્તે યાશે;
 ગુણ વખાણશે ગામ, દામ ને જશ જોડાશે,
 કહે બ્રહ્માખીરામ, ફાવશે કેમ ફિતુરથી;
 શૂભ સળે સંગ્રામ, ચમૂ^૧ શુભ સળે ચતુરથી. ૪
 પાંચ મનુષ્યમાં વિર પુરય, પૂર્ણ રિતે પકાય;
 આ લોકે કિરતી અમર, અમરે ગણે સુખ થાય;
 અમર ગણે સુખ થાય, અમરે આવી વરશે;
 મૃત્યુ લોકનું સૂખ, ધ્યાનમાં વ્યંડળર ધરશે,
 કહે બ્રહ્માખીરામ, ધારજે ધ્યાન ધનુષમાં;
 પૂર્ણ રિતે પકાય, પુરૂષ તો પાંચ મનુષ્યમાં. ૫
 છે ઠરેલું શિર મનુષ્યને, મૃત્યુ તો એક વાર;
 તે માંધાતાથી નકી, મિથ્યા નથી યનાર;
 મિથ્યા નથી યનાર, વિજ્યકરિ કેમ ન મરણું;
 નથી બાળની રમત, ગિરદ ખ્હાડુરનું ધરણું;
 કહે બ્રહ્માખીરામ, ભાણ આ ભાવ ભરેલું;
 મૃત્યુ તો એક વાર, મનુષ્યને છેજ ઠરેલું. ૬
 શા તે મરદ હિસાબમાં, સીનો ન ધરે શૂર;

શૂર સમીપ ટકી શકે, કોણ તણી મગદૂર;
કોણ તણી મગદૂર, દૂર દુશ્મન ઝટ નાસે;
મારે મોકમ માર, હાર પામીને ત્રાશે;
કહે બુલાખીરામ, જોરથી લડવું જાતે;
સીનો ન ધરે શૂર, મરદ હીસાએ શતે?

૭

આ ઠમકો અબળા તણા, મારે મૂખ બડાઈ;
શબ્દ લડના સાંભળી, ધરમાં જાય ધલાઈ;
ધરમાં જાય ધલાઈ, પામિ જાય થરે થરે ધૂજે;
પડી જાય હથિયાર, કાંઈ નહિ ઉપાય સૂજે,
કહે બુલાખીરામ, કેમ નહિ પે'યો કમખો;
મારે મૂખ બડાઈ, એજ અબળાનો ઠમકો.

૮

નવ મીત્રો પહાડુરે ડરે, એઠે ફાજ એફેરે;
કર પકડી સમસેરને, કરશે કાજોફેરે;
કરશે કાજોફેર, વેર દુશ્મનનું વાજે;
પાછી ફેરવી પુંક, જૂઠ તન નહિ સંભાજે;
કહે બુલાખીરામ, રંગ માને તે રણમાં;
એઠે ફાજ એફેર, ડરે પહાડુરે કયમ મનમાં.
દશમન ઉપર દાંત પિસિ, દોડી એલે દાવ;
અરે મુખે નહિ ઉચરે, ધણા પડે તન ધાવ;
ધણા પડે તન ધાવ, રક્તના ઉતરે રેલા;
અરણ વચ્ચેને અંગ, આપ એપે અલભેલા;
કહે બુલાખીરામ, ત્રિકમ તેના પર તથમન;
દોડી એલે દાવ, ડરે દેખીને દશમન.

૯

૧૦

એકાદ-શી^૧ ખુબિ શૂરની, જરે ઉચારી જાય;
શિર જૂદું થઈ શરિરથી, ધડ લડવાને ધાય;
ધડ લડવાને ધાય, કાયમાં કૌવત કેલું;
લણે કટોકટ ધાસ, આદરે રણમાં એલું;

કહે જુજાખીરામ, સાંભળી છક થઈ રહિએ;
 વીર પુરુષની વાત, વદન એકાદ શિ કહિયે. ૧૧
 ખાર સરસ બંદૂકના, ઉપરાઉપરી થાય.
 ગજબ તોપની ગર્જના, ગર્ભ છુટા પડિ જાય;
 ગર્ભ-છુટા પડિ જાય, ભયંકરે અખડે ભાજા;
 બહુ ધૂધવે બાણ, જોધ ધૂમે જોરાળા;
 કહે જુજાખીરામ, નીર ખૂટે નપુસકના;
 ઉપરાઉપરી થાય, ખાર સારા બંદૂકના. ૨૧
 તે રસના આગળ બિજાં, ખટરસ ભોજન તુચ્છ;
 હોકારો કરિ હેતથી, મરદો મરડે મુંઝ;
 મરદો મરડે મુંઝ, પુંઝ ફુસ્મનનાં છૂટે;
 પડે ધડોધડ શીર, જોમ કાળિંગડાં ચૂટે;
 કહે જુજાખીરામ, વાગતાં વાદ્ય હરપનાં;
 ખટ રસ ભોજન તુચ્છ, કહું આગળ તે રસના. ૧૩
 ચતુર દશે ચળકી રહે, વિદ્યુત સમ તલવાર;
 બાણ છુટે અમયમ કરી, જ્યમ ધન મૂશળ ધાર;
 જ્યમુ ધન મૂશળ ધાર, ગર્જના વિરે હોકારા;
 એઢે પાણિની રેલ, ધરણિપર રક્તનિ ધારા;
 કહે જુજાખીરામ, કનક તે તકે કસાયે;
 વિદ્યુત સમ તલવાર, ચળકતી ચતુર દિશાએ. ૧૪
 પૂરણ માસીનો તનુજ, ભલે સગો કે ભાઈ;
 ઘન સામાંમાં દેખિને, ચૂકે કદી ન મ્હાઈ;
 ચૂકો કદી ન મ્હાઈ, તાકિને તાડે તેને;
 થશે ન નિમક હરામ, હોય જહાણો જથ જોને;
 કહે જુજાખીરામ, સરસ મળશે સાબાસી;
 પળમાં પ્રાન્ને કરે, હોય સુત પૂરણ માસી.

પુનઃભાસ પ્રખોધ.

ઝૂલણાહંદ.

કાર તકરાર કરિ યુદ્ધમાં મેળવો, ભેળવો ભૂમિમાં ભવ્ય ભાથી;
આદરો કાર્ય આ ના ડરો ઊરમાં, સૈનમાં સંચરો સર્વ સાથી;
ખડ્ગ ખુલ્લાં કરો, હામ હૈએ ધરો, ઊચરો મૂખથી વિજય વાણી;
ધીર દઢ ધારિને, પાડિ કિકિયારિને, રીપુ ને મારિ કર ધૂળધાણી;
માગ સરવે મુકે મરણીયો યે મચે, વીચરે સૈનમાં ખડ્ગ ખુલ્લે. ૧
ત્રાસવા તેમ રિપુ લાગશે નાસવા, ટેકનું તાનને માન ભૂલે;
વીરના વીરનું હીર જાહિર થશે, શીર સનમૂખ ધરિ ધીરે ધારે;
ગીત ગાશે કવી ગૂણનાં હીતથી, વિશ્વમાં વાધશે કિર્તિ ભારે; ૨
પોષવા પેટને વેશ ધાર્યો હશે, કોશવા તે કુદી નાશિ જાશે;
ક્ષત્રિનુ બીજ કે બીજ કાયર તાણું, એ સમે એકદમ ઓળખાશે;
કાગ કે કોકિલા એ પરિક્ષા પુરણ, રાગ ગાતાં વસંતે જાણાશે;
મરદ કે નામરદ યુદ્ધની ગરદિમાં, ધનુષ ધરિને ધસંતે જાણાશે. ૩
ઝહા સુણી ગર્જના મેઘની નભવિશે, સીંહ અભક સુગર્ભયિ ગાળે;
એમ શુરવીર ધસિ જાય કમ્મર કશી, શબ્દની સીમ પર સૈન્ય સાળે;
ખડ્ગ કર ખડખડે, તોપ પણ તડતડે, ગડગડે દશ દિશાએ દદામા;
હય ધણા હણહણે, ખખતરો ખણખણે, શર વળી સણસણે સામસામાં.
ફાલ ગણુ રીપુનાં હોય ત્યાં જઈ ભરે, વીચરે ત્યાં કરે કેર જાતે;
ક્રોધ ધારે અધિક આંખમાં ડુંકથી ફાડી નાંખે અચિત મેર ખાંતે;
ચિંતવન ચિત્તમાં અચિત નમળે બિજુ, મરવું કે મારવું એજ મનમાં;
હોઠ ચાવી ચડાવી ભમર ઊછળે, ભૂત જાણે ભરાએલું તનમાં. ૪
મધુર રણવાદનો નાદ આવણે શુણી, રૂદ્ધ રૂડિ રીતથી વીર રાચે,
મોરલી સ્વર સુણી જેમ મણિધર અને, ઘોર ધનનો શુણી મોર નાચે;
ચૂપ યે છૂપતા રૂપ વીરૂપ રચિ, કાયરો દંદ્યના જેહ કાચા,
દીનકર દેખિને, અધિક ઊવેખિને, છૂપવે ઉલુકતો જેમ ડાચાં. ૫
(જે)વહી શાખ આ વિશ્વમાં વિજયના, માન એથી બિજુ કોણ માગે;

દાસ થઈ ગ્રાસ ગ્રહિ ધાસનો દસનમાં, આપશે આશરે તૂળ આગે;
 જે ફટકે ફસે ફટાતડા ફાળમાં, એ ધશીને કશી ધાડ મારે;
 હાક મુણિ પુર્વમાં ધાક ધરિ પશ્ચિમે, એજ નાપાક પંડે પધારે. ૭.
 જે ઠરે ઠેકલગિ રથંભ સમ સ્થીર થઈ, એ વિજય આદરી ધેર આવે;
 ત્રાશિને નાશિ જે છૂપવા છૂટતા, શીથ સહ શૂભ કિરતી ગુમાવે,
 ના ફગે કે ડગે દીલમાં બ્રહ્મકુરો, સૌ રગે ધુલતું રક્ત દોડે;
 અધિક મસ્તાન થઈ ધુલ મેદાનમાં, માનવી માનનાં માન મોડે. ૮
 આશા ડરિને અરોને નમ્યાની કરે, જનુનિ એથી રહી વંઝ સારી;
 મૂખપર મુંછ નહિ તુચ્છ પણ પુંછછે, લેશ નહિ દેશને હીતકારી;
 માનતું થાય નુકશાન સહુ જ્ઞાનમાં ધાન જૈને ધરે ધૂળ માંહી;
 પેઢિ શતને લગ્નવે, ભગ્નવે ભુંડઈ, ઊઠિને આગિયો કૂળ માંહી. ૯
 શા વણુસવા તણા ધારવા ભય દિલે, મરણુછે એક દિન મિત્ર માથે;
 શીર સંગ્રામમાં વીર જે આ જશે, સંચરિશ સ્વર્ગમાં કિર્તિ સાથે;
 અપ્સરા આવિ વરશે ઉમંગે તને, પેઢી તરશે વળી પુનિત તારી;
 ઠીક ઠરશે જઈ ઠામમાં ઠેકતું, કાર્ય સરશે સહજ ન્ન વિચારી. ૧૦
 ભા ષ્ઠરપ દશમનો શું ધરે દીલમાં, કરપ ધરિયે સરપ સમ કુદીને;
 જોમ ધરિ કરિજ યાહોમ રણભામમાં, છેક છુંદો કરોને છુંદીને,
 એમ પ્રતેક જો ટેક ઉરમાં ધરો, બ્રહેકવા, બાપલા ક્યાંથિ પામે!
 કાંચળી મૂકિને જાયછે જ્યાળ જ્યમ, મૂકિ હયિયાર પળતા વિરામ. ૧૧
 ૫આશ વિનતી ધરી રંકની રૂદયમાં, રણવિપે શૂરવિર રંગ રાખે;
 પુંઠ પાછી કરી ભીતિ -હદયે ધરી, થરથરી નવ જરી નરમ ભાખે,
 માગવું રંક બૂલાખિનું મૂખથી, દૂખથી દાઝિને બાધ દાખે;
 કાયરો સાંભળી ઊર કંટાળશે, શૂરવિર યોગ્ય સહુ વેણ સાંખે. ૧૨

રણક્ષેત્ર.

ભુજંગી છંદ.

શણેણાટ જ્યાં બાળુનો શેર થાયે,

૧ પવૈયા. ૨ ફુગિયામાં. ૩ ગર્વ. ૪ સર્પ. ૫ આધિન-(આસો).

હણેણાટ ત્યાં વાળ્યો ધોર ગાએ;
ભણેણાટ ત્યાં ભારિ ભણૂકાર વાગે,
ધણેણાટ ૧ધાત્રી તણો સર્વ ૨ભાગે. ૧

તડૂડાટ ત્યાં તોપનો માર તૂટે,
ફડૂડાટ ત્યાં ઝંકુકે વહાર ફૂટે;
હડૂડાટ તે વાણિ આકાશ ઉઠે,
ઘડૂડાટ જંજળળ આળી ન ખૂટે. ૨

ધુમાધૂમ ઘોડા તણી ઘેર વાળી,
રમારમ વીરો તણી ભવ્ય ભાળી;
ધમાધમ્મિ ત્યાં ધીર કેરી નિહાળી,
બુમાબૂમ કે કાયરોની કરાળી. ૩

કટોકટ ત્યાં કોપિને કાય કાપે,
ચટોચટ બેદાય છે બાણ ચાપે;
ભટોભટ ત્યાં કાયરો ભાગિ છૂટે,
ફટોકટ માટી તણા ફુંબ ફૂટે. ૪

ટપાટપિ ટેકી જનોની ટકેછે,
ખપાખપિના ખપ્પરે કે ખપેછે;
ઝપાઝપિમાં ઝંપલાવે ઝનૂની,
ધપાધપિથી ધારિએ લાગિ ધૂની. ૪

લઠેલઠ આવે બધોબધ બાઝે,
હઠેથી હઠેના હઠીલા ઇલાજે;
ચઝો ચોટમાં તે ન ચૂકે કદાપી,
પઝો કે પછી પાડશે તે પ્રતાપી. ૫

ગદા ગુપ્તિ ભાલા ધર્યાં કેંક હાથે,
સજા બાણ સારાં ભર્યાં કેંક બાથે;
છરા સાંગ છૂટી છડી હસ્ત ધારી,

- કરે કીકિયારી ધરી કું કટારી. ૬
- ભૃશંડી તથા નંત્ર અંકુશ ઝાલી,
વડી ફેળ નંનળને પાસ વાળી;
જમૈયા ગુરુ વજ્ર, ને ચક્ર ચાર,
હજે મૂશળે, ત્રીશુળે સૈન્ય હાથું. ૭
- અસી ફરિશિ પિરતોલને લક લીધા,
ચડીને ઘડીમાં રિપૂ ચુર્ણ કીધા;
ચતૂર્ંગી સેના ચઢી ચાર પાસે,
ચઢ્યો મેઘ આકાશમાં એમ ભાસે. ૮
- ચમંકે અસી જાણિયે વીજ વાર,
ધમંકે ધરા ગર્જના મેઘ ધારું;
અવે રક્ત પર્જન્ય તે જાણું આવે,
લડૈયા લવે દાદુરો શું ડરાવે. ૯
- મુકાવે કંઈ મણિયા માગ મારી,
ચુકાવે કંઈ ચોટ તો ઢાલ ધારી;
ઝુકાવે કંઈ કેશરી વીર કોડે,
ખુકાવે રિપૂ રોળિને ધૂળ મ્હોડે. ૧૦
- બલા ભાલુથી કુંકનાં ભાલ ભેદે,
કટારી થકી કુંકની કાય છેદે;
અસીથી હણે કુંકના હાથ પાવ,
મચ્યો એમ જોડા તણો શું જમાવ. ૧૧
- મચે હાથિયે હાથિ ત્યાં વીર સામા,
હડેના હયોથી હયો તે નકામા;
ધસે ધાઢને ગાઢને સિંધુ ગાણે,
પ્રિછે બાત ને તાત કો તેહ ટાણે. ૧૨
- ઝરે આંખમાં ઝરેની પૂર્ણ ઝાળા,
મરે મારિને વેર વાળી કરાળા;
પ્રહારે પદેથી મદેથી મચેલા,
વિદારે ભુજેથી મજેથી હડીલા. ૧૩

વહે વીરના અંગથી રક્તવારી,
 છુટે શું કસુંબે ભરી પીયકારી;
 રૂધીરે ગળંતા દિસે વીર કેવા ?
 વસંતે ખિલે ખાખરે કેશુ એવા. ૧૪
 અડે વીર કેરા ઉમંગી અખાડા,
 લડે લશ્કરે માર્ગમાં ક્ષત્રિ લાડા;
 મએ વીણુ માયે, ગ્રહી ગુપ્તિ હાથે,
 બદે કેમ બાયે પળે લેઈ સાથે. ૧૫
 વહે વાહની રંગથી રક્ત રૂડી,
 કસુંબે ભરી રંગરેજે શું કુંડી;
 ઝરે રક્ત તોએ અરે ના ઉચ્ચારે,
 કરે કીરતી કારણે કાર્ય ભારે. ૧૬
 કળો વૃક્ષથી પાકિને જમ કૂટે,
 અસીથી વિરોનાં શિરો એમ છૂટે.
 અસીથી ધસીને અરી શીર તોડે,
 કૃષીકાર જાણે લણે અબ કોડે. ૧૭
 વપૂ કૈંકે ભાલા વડેથી વિધંતા,
 વડાં પૂરિમાં જમ સોયા તળંતા;
 કટારી થકી કૈંકને કાપિ ખોળે,
 જનો જેહવી રીતથી શાક મોળે. ૧૮
 પડે ધાવ બેદાય ભીતી ન આણે,
 શિરે છોર ઊઠે યદા ઝઘૌર ટાણે,
 ધુટે કોણિ કે નાસકોરી અમરતી,
 કિડી કે જમધૂપી ડસે એવિ મરતી. ૧૯
 કુહાડે કરે કૈંકને ચોરિ ઠારે,
 યદા વાંસલે કાષ્ટ કાપે સુધારે;

૧ નદી. ૨ વડાં પૂરી તળતી વખતે તેમાં જમ સોયા ધોઅવામાં આવેછે તેમ ભાનાથી કૈંકના શરીર વિધે છે. ૩ હજામત કરાવતાં અચ્છો ઉઠે ને ગણગારે નહીં તેમ. ૪ ભમરી.

- છલંગે છરાએ કરી છેદ દેછે,
 યદા લેખકો લેખણોને ઘડેછે. ૨૦
- ત્પહાં તોપ ગોળે જનોને નસાવે,
 યદા ગોફણે ખેડુ પક્ષિ ઉડાવે;
 ગદાનો પડે માર તે કોણુ ધારે,
 ૧૫દા ઢીક કો નીજ વાંસે પ્રહારે. ૨૧
- ત્પહાં તોપથી સૈન કેવું ઉડાવે,
 મણા ધાણિ હોળી વિષે શું બુંભવે!
 ગદાથી કરે ગાત્રની ભાગતૂટ,
 કરે કોઈ જીવી રિતે ખારકૂટ. ૨૨
- (જેમ) કુરંગો પજે કેશરી ત્રાડ પાડે;
 કરે આંખ ફાટી થકી ફાળ મારી,
 પ્રલેકાળ રૂપે છબી પ્રાણ હારી. ૨૩
- રૂધિરિયિ રંગીત વસ્ત્રો શરારે,
 ધર્મો વસ્ત્ર રંગીત શું હોળિતારે,
 બહૂ જોશથી બાલ ખેડેદ બોલે;
 યદા હોળિના ફાગ ગાનાર ડોલે. ૨૪
- દળે દુષ્ટ કેરા દમામિયિ દોડે,
 જોયથી છુપે તેમને કેમ છોડે;
 પ્રતાપે કરીને ધુમે વીર પૂરા,
 મહેતો કરે સર્વે ખલાંડ ચૂરા. ૨૫
- ન ધારે ધિરા તે તકે ધીર ધ્યાને,
 મચે સાહસે ને હસે મોદ માને;
 ત્રુટે હસ્ત તોએ ટુંડે બાણ સાથે,
 પડે શીશ તોએ ધડે ધૈર્ય લાથે. ૨૬
- રૂચે આંખ રાતી તથા કાન્તિ રાતી,

વળી વચ્ચની કાંતિ રાતી જણાતી;	
વદી વાહવા ધા અરીનો વખાણે,	
અભીમાન ભૂમી તણું ઊર આણે.	૨૭
વડી 'હાકળો વીરની નીર વાળી,	
દિગંતો ડરે ને ડરે નાગકાળી;	
બલા ભાટ ઉચ્ચાટને દૂર રાખી,	
રિઝાવે રસે વીરના ગૂણુ ભાખી.	૨૮
રૂમે વીર વૈતાળ આદી વિશેષે,	
ભણી ભેગણી ભાગને અર્થ પેસે;	
પિએ રકતના પ્રેમથી પૂર્ણ પ્યાગા,	
રપિનાકી પરાયે તહાં રૂઢમાળા.	૨૯
સુરો સર્વ વૈમાનમા બેશિ આવે,	
કરો વાહવા પુષ્પ વૃષ્ટી વધાવે;	
રૂડી અપસરા તાકી તાકી રહેછે,	
પડ્યો વીર સ્વર્ગે જાહને વરે છે.	૩૦
વખાણુ તને વીર ભામી શિ રીતે,	
નથી ચિત્ત ભેયું અમે આંખથી તે;	
પ્રભૂ ક્ષેત્ર એવું પ્રતાપી બતાવે,	
ખુલાખી ખુશી છે બહુ એ બતાવે.	૩૧

વિર વિજય.

સોમરાજી હંદ.

ધસે ધીર ધાડાં, હસે જોમ હાડાં,	
કસે કાય યુધ્ધે, વસે વીર મધ્યે.	૧
ડસે હાઠ ડાચે, રસે યુધ્ધ રાચે;	
જશ કેમ જીત્યો, હજી મહારથી તો.	૨
લડે લાવ લેતા, મઢે શૂર કેતા;	

નડે રીપુ દાવે, પડે ટૂટિ ધાવે.	૩
અડે ભ્યાં અખાડા, લડે ક્ષત્રિ લાડા;	
છડે શાળ જાણે, પડે માર બાણે.	૪
ધડે ઘેરે ધાલે, વડે વેરે વાળે;	
ચડે યુદ્ધ ચાળે, રવડે ભવ્ય બાલે.	૫
ફરે આંખ ફાટી, કરે કીકિયાટી;	
ધરે બીક શાની, અરે બોલિ વાણી.	૬
ભરે હામ ભારી, સરે સિદ્ધિ સારી;	
વરે દેવ નારી, ઠરે મોક્ષ બારી.	૭
વદે વીરે વાણી, મદેચી ભરાણી;	
ન દે પાછિ પહાની, નદે માનિ હાની.	૮
પદે પહાડ ડોલે, બદે કેમ બોલે;	
મદે પૂર્ણ માતા, કદે કષ્ટદાતા.	૯
કુદે કોપકારી, રૂદે રાસ ધારી;	
ઉદે ક્રોધ ભારી, ધુદે રોપુ મારી.	૧૦
બળે વીરે વાળં, સળે શસ્ત્ર સાળં;	
તળે નેહ નારી, બળે ટેક ભારી.	૧૧
ગળે દેવ ડોલે, રળે સૂર્ય રોળે;	
ભળે ના ભુંડાઈ, લળે કૃપમાઈ.	૧૨
મચે માન માટે, બચે કોણ વાટે;	
પચે કાળ પેટે, રચે યુદ્ધ ભેટે.	૧૩
નમે ના નમાલા, ખમે ખર્જ ખુલાં;	
ગમે રોળ ગોષ્ઠી, મ્યમે વૃત્તિ જવિષ્ઠી.	૧૪
ધુમે શસ્ત્ર ધારી, શમે શાંતિ સારી;	
રમે રાડ રોપી, દમે મ્હેર લોપી.	૧૫
વળે કોણુ વાળ્યો, પળે યુદ્ધ પાળ્યો;	
રળે કીર્તિ રૂડી, મળે માન મૂડી.	૧૬

દળે કુજ દાવે, બળેથી બિહાવે;	
છળે છેદ ના દે, કળે વેદના દે.	૧૭
તકે ટેક રાખે, હકે હામ દાખે;	
જકે બાઝી જતે, ટકે ધુધમાં તે.	૧૮
બકે ના બડાઈ, ચુકે ના ચડાઈ;	
મુકે મામ શાનું, લખેલું થવાનું.	૧૯
વહે રક્ત વારી, ગ્રહેછે કટારી;	
રહે ધૈર્ય ધારી, કહે કીકિયારી.	૨૦
પટે દાવ ખેલે, વટે શીર ખેલે;	
રટે રાગ સીંધૂ, હટે કેમ હીંદૂ.	૨૧
કટે શીશ કોટી, ઘટે ફાજ મ્હોટી;	
લટે ના લગારે. ભટે ભીડ ભારે.	૨૨
બળે બાહુ ભીડે, ચળે મેર ચીડે;	
હલેથી હઠાવે, પ્રલેથી અચાવે.	૨૩
કુખેથી ન ડોલે, મુખે મારે બોલે;	
બુખે કેમ ભાગે, મુખે સ્વર્ગ માગે.	૨૪
છુટે તોપ ગોળા, તુટે ગર્ભ બાળા;	
કુટે કુંદ ફેશી, હટે વાણિ આ શી!	૨૫
ખપે રાણિ જાયા, તપેથી તપાયા;	
છુપે ધંદ છાના, જપે જીવ વાના.	૨૬
રણે રમિ રાખી, હણે ફાજ આખી;	
ગણે ગૂણ ગ્રાંખી, ભણેછે બુઝાખી.	૨૭

પદ 'પૂર્તિ'.

કથન બોધ 'બત્રીશી.

મંગળાચાર્ય.

“ગણેશ * તું પરમેશ”

*દોહરા.

લંબોદર લાયક નમું, વિદ્ય હરણુ વિશેષ;
વિદ્યાદાતા ગજવદન, ગણેશ તું પરમેશ. ૧

ગ્રંથારંભે ગુણ ગણે, વિદ્યજનો વિશેષ;
સંકટ ટાળે સમરતાં, ગણેશ તું પરમેશ. ૨

૧ પદપૂર્તિ અને સમસ્યાપૂર્તિ એક ગણવામાં આવે છે-પણ મારા ધારવા પ્રમાણે એમાં કેટલોક ભેદ છે. સમજી શકાય એવા ચર્ચાના સંબંધની ઐક્યતા કરવામાં આવે તે પદપૂર્તિ અને કઠિણ પદના સંબંધ ઉપર લક્ષ્યપૂર્વક રચવામાં આવેલ પદ લાલિત્યને સમસ્યાપૂર્તિ ગણવી જોઈએ. તેથી આ વિષયથી સમસ્યાપૂર્તિ એ વિષય જુદો રાખ્યો છે.

૨ આ કહેવત પદપૂર્તિની નવી યુતિ કવિ દલપતરાજે “બોલે તેનાં બોર વચ્ચાય” વિગરે થોડી કહેવત ઉપર પ્રથમ અજમાવી છે. એ ધોરણ ઉપર આ રચના ઉઠાવી છે-પ્રથમ બાવની લખવાની હતી. પણ વખત ન મળ્યાથી બત્રીશી રચી છે. આ રચના પ્રજાને પસંદ પડશે તો ધારેલી યુક્તિ પર ઇલાહિદો ગ્રંથ રચી બહાર પાડીશ.

*આ મંગળાચાર્યની કવિતામાં ગણપતિની રતુતિરૂપે જોટલી ખુબી રહીછે તેટલી અગર તેથી વધારે ખુબી મંગળાચાર્ય છતાં કહેવતરૂપે રહેલી છે એ રસસ પુરૂષો જાણશે. (પ્રસિદ્ધકાર).

*આવા દોહરા, ચોપાઈ જેવાં સાદાં વૃત્તોને બદલે તોટક શિખરિણી અને ભુજંગી જેવા છંદો મૂકી તમામ કહેવતો ઉપર કવિતા કરવા એક રસસ ગ્રહસ્થે મને ભલામણ કરી હતી. —

કહેવતો અસંખ્ય છતાં કવિતાના સંબંધમાં કેટલી આવી શકે, કેટલી કહેવતોના અનુપ્રાસ સાચવી શકાય, અને તેના રચકનો યોગ્ય ફેરફાર ન કરતાં કેવલ વૃત્તમાં મૂકી શકાય એની આવી ખુબી સમજનાર સલાહકારને ધન્ય છે!!!

- વેદ ભેદ વળિ નવ લહે, તો મુતિ શાનો શેષ;
અશેષ એવા ગુણ અધિક, ગણેશ તું પરમેશ. ૩
- શંકર સુત સોહામણો, હસતું વદન હમેશ;
સિદ્ધિ બુદ્ધિ પતિ શાભિતો, ગણેશ તું પરમેશ. ૪
- ઉત્પન્ન ઉભીયા અંગથા, ઉત્તમ અંગ ઉન્નેસ;
શિરોમણી સુર સમુહમાં, ગણેશ તું પરમેશ. ૫
- મૂષક વાહન મલપતો, કેવળ સૂરણ કલેશ;
ત્રાણી ગૂણ શકે ન વદિ, ગણેશ તું પરમેશ. ૬
- મૂળા મુખ વદતા કરે, વરવા સુંદર વેશ;
પથરને પંડિત કરે, ગણેશ તું પરમેશ. ૭
- મંગળ કાર્ય બને સહજ, પંડે થતાં પ્રવેશ;
રહે અમંગળથી અલગ, ગણેશ તું પરમેશ. ૮
- એક દંત ઉન્નવલ અનુપ, બુદ્ધિ જ્ઞેની બેશ;
કષ્ટકદન કંઠિયૂગમાં, ગણેશ તું પરમેશ. ૯
- સાહ્ય હોય ત્હારો સરસ, પડે કાર્ય સૌ પેશ;
ગાળે મુરતક ગરિબને, ગણેશ તું પરમેશ. ૧૦
- રૂચી રૂદયમાં આપવા, આર્યોને ઉપદેશ;
વરદાયક શુભ વાણિ દે, ગણેશ તું પરમેશ. ૧૧
- કથન બોધ બિન્દી કયુ, વિરતારી પદ લેશ;
બ્રહ્માબિને દે બુદ્ધિ તું ગણેશ તું પરમેશ. ૧૨
- ગુર્જરની ગણના ન કરિ, ધર્મો અધિક તે દ્વેષ;
ધટે ઝોળવી ઝોગણી, ગણેશ*તું પરમેશ. ૧૩

“મીળનોય પળ માંટી.”

ચોપાયાહંદ.

પતિને પરમેશ્વર ગણિ પૂજે, દે કન્નિયાને દાટી;
ઉત્તમ અબજાની એ રીતી, મીળનોય પળ માંટી. ૧

* ખાસ કારણથી “ગણેશ” એ નામ ન લેવા નિયમ કયો

મુખી સાસરાની મુખકારક, મહિયર પાલખિ માઠી;
 પુરો પ્રવિણ કાં હીણુકમાઉ, મીણુનોય પણ માંટી. ૨
 લે પીટણિ પતિને પીઠ્યો કહી, પ્રથમ થકી લે *પાટી;
 એ રામાને રામ રિઝે કયમ, મીણુનોય પણ માંટી. ૩
 ચાલ ચતુરના જેવી હોય કે, રાબા જેવી રાંટી;
 અભાવ ઉરમાં અલ્પ ન આણે, મીણુનોય પણ માંટી. ૪
 પ્યાર ઉપરથી પુરો જણાવે, ખચિત નજર મહિં ખાટી;
 કરે કામ એ કુલટા કામતિ, મીણુનોય પણ માંટી. ૫
 મલેશ કરાવા સદા કંચને, કરે નિકટ કિકિયાટી;
 બળ્યુ જીવિત એ બાયડિ કેરું, મીણુનોય પણ માંટી. ૬
 કોપે પતી કથન કૃડાં કહિ, અલ્પ ન રાખે આંટી;
 ફુહિતા એ દેવાંશી જનની, મીણુનોય પણ માંટી. ૭
 સ્વામીની સંપત્તી પ્રમાણે, મળે બાજરી બાટી;
 અસંતોષ કે રોષ ન ધારે, મીણુનોય પણ માંટી. ૮
 ઉચર પતિને પ્રસન્ન કરવા, ઘણિક મધૂરી ઘાંટી;
 દોષ કોષને દૂર કરાવે, મીણુનોય પણ માંટી. ૯
 પતિને પેખીને પીડામાં, ઉભી ન થાય રવાંટી;
 ધિક્ક જીવિત એ ધર્મવોણિનું, મીણુનોય પણ માંટી. ૧૦
 નાય નમાણો નિરખી નિજનો, ફરે ફંદમાં ફાટી;
 ફટ ફટ કહું છું એહ કુવડને, મીણુનોય પણ માંટી. ૧૧
 પ્રભપતીનું પાત્ર નથી કે, નજર બદલવા નાઠી;
 ભુંડો ભલો આ ભવમાં એ પતિ, મીણુનોય પણ માંટી. ૧૨
 ભલે ભુષણ ભરતાર ધડાવે, કે દે વેચા સાટી;
 માલિક છે એ તન મન ધનનો, મીણુનોય પણ માંટી. ૧૩
 હોદ્દે હોય ગવરનર કે પછિ, કાંતો હોય તલાટી;
 હલકો ગણિ હૈયું નવ બાળે, મીણુનોય પણ માંટી. ૧૪
 વચન વિરહ કદી વરતે નહી, મતી ધરીને માઠી;

છતાં કહેવતદ્વારાંએ એ નામ સંભારવું પડ્યું છે ત્યારે મૂળનો ઉદ્દેશ
 જણાવવા આ શ્લોક દોહરો રચ્યો છે. *જમીણ.

મુગટ ગણે માયાનો પતિને, મીણનોય પણ માંટી	૧૫
સદા સંચરે સુનિતિ રસ્તે, અડે નહી ઉકરોંગી;	
કુળને કેમ કલંક લગાડે, મીણનોય પણ માંટી.	૧૬
કરે મરદને મદદ હમેશે, ચાર પ્રમરસ ચાટી;	
વાહ જુલાખી એ વનિતાને, મીણનોય પણ માંટી.	૧૭

“ચોરીનું ચંડાળે જાય.”

ઓપાઘ.

દાટે કુંજુસ ઘરમાં દામ, કદી શરીરને નાવે કામ;	
સુવા પછી મિલકત કોઈ ખાય, ચોરીનું ચંડાળે જાય.	૧
કન્યાવિક્રયનો કરિ કેર, ઘણા રૂપેઆ લાવે પેર;	
લાગે પછી સદનમાં લ્હાય, ચોરીનું ચંડાળે જાય.	૨
રડાવિને રાંકાનું રળું, ગણે અધરમી ઘટમાં ગળું;	
અરથ અકારજ તે અવટાય, ચોરીનું ચંડાળે જાય.	૩
આદરિ કરમ અધીક અઘોર, ચોરી કરિને લાવે ચોર;	
દરબારે બમણા દંડાય, ચોરીનું ચંડાળે જાય.	૪
ઓછું વણીક તોળે અજ, ધ્યાન કપટ કરિ રળવા ધન;	
લાભ સહીત પછી લૂંટાય, ચોરીનું ચંડાળે જાય.	૫
લાલચથી પરથમ લે લાંચ, કથળે તેમાં વાત કદાચ;	
ખોઈ નોકરી ગોદા ખાય, ચોરીનું ચંડાળે જાય.	૬
વિશિષ્ઠ લે આગળથી બાજ, દિલે રંકની ન ધરે દાઝ;	
મુડી સહિત મો'કણ મંડાય, ચોરીનું ચંડાળે જાય.	૭
ખલપણ ખુબ ખેડૂ જન કરે, સાંચ નહી લૂપતિને ભરે;	
પડે જલભનો પછિ સમુદાય, ચોરીનું ચંડાળે જાય.	૮
કુકાળ કારણ દાનત ધરે, મોઢું અનાજ વેચો મરે;	
દાણા સડિ સસ્તુ વેચાય, ચોરીનું ચંડાળે જાય.	૯
જઈ જુગટિયો જુગટૂ રમે, પડે પાધરો દા કોઈ સમે;	

વિત વેશ્યા અંદર વપરાય, ચોરીનું ચંડાળે જાય.	૧૦
વેચે માલ વગળ બહુ કરી, વિચાસે નવ લે કોઈ કરી;	
પછિ ઝરેધી ક્રિંમત અંકાય, ચોરીનું ચંડાળે જાય.	૧૧
ખાધ ખુલાખીનો ધરિ કાન, ભાવ ધરી ભજિ હ્યો ભગવાન;	
પુન્ય મારગે પરઠો પાય, ચોરીનું ચંડાળે જાય.	૧૨

બલ્લિયાના બે ભાગ.

દોહરા.

સન્ને અન્નવધ શરૂ પણ, વધ ન કરે જઈ વાધ;	
ન્યાય નહીં નિરૂપણે તણો, બળિયાના બે ભાગ.	૧
મૂષક ખોદીને મરે, જાય અહીં તે જાગ;	
જોદરજી અજગા રહે, બળિયાના બે ભાગ.	૨
સારો હોય સભા જ્યહાં, મોટાને દે માગ;	
ગણુગારે ન ગરીબને, બળિયાના બે ભાગ.	૩
સમિર જીવો જઈ રનેહથી, સજગાવેડે આગ;	
દરેપ હરે દીપક તણો, બળિયાના બે ભાગ.	૪
વાયુ શૈલ વિદારવા, લગિર ધરે નવ લાગ;	
તોડીને પાડે તરે, બળિયાના બે ભાગ.	૫
મછવાને હરકત મહા, અર્જુન અંબુ અમથાગ;	
નભાવિ લેછે નાવને, બળિયાના બે ભાગ.	૬
જે ગ્રહ પીડે ગરિબને, અધિક કરી અનુરાગ;	
રંક થયા રાવણ સદન, બળિયાના બે ભાગ.	૭
કોયલ કેરો ભક્ષ તે, જાય પડાવી કાગ;	
કાંગી કોયલ શું કરે, બળિયાના બે ભાગ.	૮
માંખી મધ મથિને કરે, પંડે ચૂશિ પરાગ;	
બળે મનુષ્યને ભાગ તે, બળિયાના બે ભાગ.	૯
ઉચકે સહુ જન અબશિયું, નહિ છંછેડે નાગ;	

આદિ અનાદિ રીત એ, અણિયાના એ ભાગ. ૧૦
 સોસે ઊનાળે સુરજ, તમામ નીર તડાગ;
 મુકે સમુદ્ર ન તેટલો, અણિયાના એ ભાગ. ૧૧
 મંડે થઇને મરણિયો, પાછો ન ધરે પાગ;
 રણુ અંદર જ્ય મેળવે, અણિયાના એ ભાગ. ૧૨
 કણુ ખેતરમાં તેતરો, ખાતા ન લહે લાગ;
 નાથ તમામ તિડો કરે, અણિયાના એ ભાગ. ૧૩
 જપે ન દશરથ જનકને, જો બુલાખિ કોઈ જાગ;
 રટે નામ સહુ રામનું, અણિયાના એ ભાગ. ૧૪

“પેટ કરાવે વેઠ.”

દોહરા.

પીડા મ્હોટી પેટની, ભગવંતે કરિ ભટ;
 નહાતા મ્હોટા સરવને, પેટ કરાવે વેઠ. ૧
 અબ્બણિયા બહુ બળ કરી, ઠરે વાંસપર ડેઠ;
 દોડે અધર દોરપર, પેટ કરાવે વેઠ. ૨
 વડા જ્ઞાણમાં વીચરે, સમુદ્ર રસ્તે શેઠ;
 જીવ નાંખે જોખમ વિષે, પેટ કરાવે વેઠ. ૩
 હરેક હરકત હોય પણ, પેટ થકી સહુ હેઠ;
 વડી આપદા વિશ્વમાં, પેટ કરાવે વેઠ. ૪
 આરોગે અરૂચી છતાં, અન્ય જનોની ઝોંઠ;
 ખરાં ખાસડાં પણ ખમે, પેટ કરાવે વેઠ. ૫
 પેટ અરથ પાખંડ રચિ, ભમે ભૂતની પેઠ;
 સહે માન અપમાન સહુ, પેટ કરાવે વેઠ. ૬
 કાશ્વ કે કુંગાળ નર, નીચ ઊંચ જન નેટ;
 શર અબ સાર મથે, પેટ કરાવે વેઠ. ૭
 વતની વીરમગામનો, વસે જઈ ઉમ્મરેઠ;
 રનેહ સગાં સૌનો તજે, પેટ કરાવે વેઠ. ૮

પરણી તજિને પરવરે, વરસે આવણુ જોડ;	
કામનિસુખ અળગું કરે, પેટ કરાવે વેડ.	૯
ધર્મ તજી ધન કારણે, પંડે કરે પરેડ;	
લશકરમાં લડવા ચડે, પેટ કરાવે વેડ.	૧૦
પરહરિ પરમ પવિત્રતા, છેવટ આભડછેટ;	
કરમ કરાવે કસઇનું, પેટ કરાવે વેડ.	૧૧
વસ્તી તજિને વતનની, સેવે ઉજ્જડ બેટ;	
કારણ બડું બુલાખિ એ! પેટ કરાવે વેડ.	૧૨

બકરું કાઢતાં પેસે ઊંટ.

ઓપાઈ.

રેચ ઉનાળે લે અડબંગ, જરૂર કરે કોગળિયું જંગ;	
રહે મોકળી મુખને પૂંક, બકરું કાઢતાં પેસે ઊંટ.	૧
ફંદ કરી દેવાળું ફૂંકે, મતા છુપી સ્નેહી ઘર મુકે;	
જર ઓળવે વદી તે જૂઠું, બકરું કાઢતાં પેસે ઊંટ.	૨
કરા કને કૌવચનો છોડ, મચે કાઢવા કરિને કોડ;	
ચઢે અખીલ શરીરે ચુંટ, બકરું કાઢતાં પેસે ઊંટ.	૩
બલિચારી નવ કરે વિચાર, જઈ રમે પરસ્ત્રીથી જાર;	
છમિલી લે છીનાળે છૂટ, બકરું કાઢતાં પેસે ઊંટ.	૪
જોડે જાન અસૂરી અને, વળાવિયા નવ રાખે કને;	
પડે પછી મારગમાં લૂંટ, બકરું કાઢતાં પેસે ઊંટ.	૫
માઆપો લેવાને લહાવ, બાળજગનના એલે દાવ;	
કરે કળેડાં પછિ શીરકૂટ, બકરું કાઢતાં પેસે ઊંટ.	૬
દરથી ઊંદર દમિને હસે, વળતી વિષધર આવી વસે;	
તદા થાય શાન્તીની તૂટ, બકરું કાઢતાં પેસે ઊંટ.	૭
બાપ લડાવે બાળાપણે, ભાગ્યે સૂત પછીથી બણે;	
તનુજ રહે જોવો તામૂત, બકરું કાઢતાં પેસે ઊંટ.	૮
કપણ અવલ ઓપદ નવ કરે, વળતી રોગ વડો વિસ્તરે;	

- ધસે પછીથી કરે સંપૂટ, બકરું કાઢતાં પેસે ઊંટ. ૯
- કાન શોભવા કારણ કોય, ધરે ભૂષણ ધરમાં જે હોય;
પડે કાનની ટૂટી ખૂટ, બકરું કાઢતાં પેસે ઊંટ. ૧૦
- પાણીમાં પડ્યાયો જ્ઞાન, જોઈ રોટલો લેવા તાન;
ખુવે રોટિ નિજ કરિને રૂઠ, બકરું કાઢતાં પેસે ઊંટ. ૧૧
- સંપ નહી શીરબંધી સાથ, મદ મનમાં રાખે મહિનાથ;
ફટાયાનિ મહિ પેસે ફૂટ, બકરું કાઢતાં પેસે ઊંટ. ૧૨
- હજમ મતિ ઉધીનો હોય, કાંગે જાય કઢાવા કોય;
ખજે ખુલાખી અંદર ખૂંટ, બકરું કાઢતાં પેસે ઊંટ. ૧૩

એક દુઃખ ને વીજૂં હાસ્ય.

ચોપાઈ.

- વક્ત્રવે પરણે જઈ નાર, વળતી નારિ કરે બલિચાર;
કરે કંથ તેનો કંકાસ, એક દુઃખ ને બીજૂં હાસ્ય. ૧
- રચે કળ્પકેરા રાસ, ઉરમાં દંપતિ રહે ઉદાસ;
*પંડ્યો ગાળો ખાય પચાસ, એક દુઃખ ને બીજૂં હાસ્ય. ૨
- દૈવત દીનતાણું દેખાય, વાદ વડાનો લેવા જાય;
યાય પછી દેવાનો દાસ, એક દુઃખ ને બીજૂં હાસ્ય. ૩
- આગળથી ટાળે ઇતખાર, વળતી ચહે વડો બચહાર;
ઉભા નવ રાખે કોઈ પાસ, એક દુઃખ ને બીજૂં હાસ્ય. ૪
- મૂળે તો મર્કટની જાત, વોંછી કરડે તો શી વાત;
આરડિને કૂદે આકાશ, એક દુઃખ ને બીજૂં હાસ્ય. ૫
- ખંત કર્યા વિણ ખેતી કરે, ભારે દર ભૂપતિને ભરે;
અનાજની નવ દેખે આથ, એક દુઃખ ને બીજૂં હાસ્ય. ૬
- લઠી અને લોકોથી લક્ષ, ઝાઝાં ઝેરો વાવે વૃક્ષ;
માગે પછિ ક્ષમામાં મિઠાય, એક દુઃખ ને બીજૂં હાસ્ય. ૭
- માનવિ ઝેર પિધાથી મરે, ધ્યાને મૂરખ ઓધ ન ધરે;

*પાન કરી ઇચ્છે અજમાશ, એક દુઃખ ને ખીન્નું હાર્ય. ૮
 મન મૂંઝા વિણ મૂંઝ કેશ, હૈયું માયાલુપ્ધ હમશ;
 મુંદરિ ચહે સજી સન્યાસ, એક દુઃખ ને ખીન્નું હાર્ય. ૯
 ધરેઈ મળે ખાતા નવ ધાન, મંદિર દસ આવે મેમાન;
 કરે †મનોહરની ન કચાશ, એક દુઃખ ને ખીન્નું હાર્ય. ૧૦
 હાથ આળસૂનો સરદાર, લાગે લાલ્લ સદન મોઝાર;
 તોપણ ઉઠવા કેરો ત્રાસ, એક દુઃખ ને ખીન્નું હાર્ય. ૧૧
 ત્રણ સાથે તરતીબજ કરી, તેર તુટેછે તેમાં ફરી;
 બવિખ્યનો નવ ધારે ભાસ, એક દુઃખ ને ખીન્નું હાર્ય. ૧૨
 આળસુ ખનિને ખેશી રહે, યોગ નહી ઉદ્યમનો ચહે;
 સદન ચહે *ચપળાનો વાસ, એક દુઃખ ને ખીન્નું હાર્ય. ૧૩
 અતિ કંકાસ સ્વયં આદરે, ઘેલિ સાસરે નવ સંચરે;
 પઢે બોધ પોતે ડહિપાસ, એક દુઃખ ને ખીન્નું હાર્ય. ૧૪
 દોસ્તી અંદર ધીરે દામ, લખે ન લેખ બુલાખીરામ;
 વળતી તેમાં સ્નેહ વિનાશ, એક દુઃખ ને ખીન્નું હાર્ય. ૧૫

વાસીદે સાંભેલું જાય.

ચોપાઈ.

આણી સ્વદેશનું અભિમાન, ધર્મ સ્વદેશીપર નહિ ધ્યાન;
 દેશ ડગારા તાજ થાય, વાસીદે સાંભેલું જાય ! ૧
 ભૂલ્યા ભૂપતિ શ્રીપતિ બાન, દે નહિ વિદ્વાનોને દાન;
 પાખંડી ગુરૂઆ પૂજાય, વાસીદે સાંભેલું જાય ! ૨
 હુબરિ કોય સ્વદેશી હાય, કદર કરે તેની નહિ કોય;
 ગાય દોષ કુતરીને પાય, વાસીદે સાંભેલું જાય ! ૩
 રાજનિતિને ન જાણે રાજ, તાનખાનિને ન કરે તાજ;
 ખજ પ્રધાન પછિ કૂટી ખાય, વાસીદે સાંભેલું જાય ! ૪
 અખજાને રાખી અજ્ઞાન, વિશેષ કીધી નહિ વિદ્વાન;

પ્રભ પ્રવીણ પછી ક્યમ થાય ? વાસીદે સાંભેલું જાય ! ૫
 માર્તાનિ કૃષ્ણની મ્હોટાઈ, શંખનિ સાથે સજે સગાઈ;
 ચિતે ન શૂભ સુતાનું રહાય, વાસીદે સાંભેલું જાય ! ૬
 ઉદ્ધમને અજગો કરિ અંગ, સદા કરે આજસનો સંગ;
 જ્ઞાણું સુખનું ક્યાંથી વાય, વાસીદે સાંભેલું જાય ! ૭
 હૈએ અધિક ધરીને હાંશ, પેએ પરજનના જઈ દોષ;
 પગ નીચે જળતું ન જણાય, વાસીદે સાંભેલું જાય ! ૮
 પચીસકોડની વરતી છતાં, ખૂંચ રિતેથી આધા ખતા;
 અહ્ય કરી ન શક્યા ઉપાય, વાસીદે સાંભેલું જાય ! ૯
 ક્રીધી દેશાટનની કેદ, બળાવિયા નવ પંરે ભેદ;
 વશી બેઠમમાં ગોયાં ખાય, વાસીદે સાંભેલું જાય ! ૧૦
 તૂત તણાં કરિને તોફાન, ધર્યું ન ધરણીધરનું ધ્યાન;
 કાળ રહ્યો શિર ટાંપી કાય, વાસીદે સાંભેલું જાય ! ૧૧
 નાશવંત આ સકળ શરીર, માંહી જુલાખી માંસ રૂધીર;
 રાજુ યૈ ન રટે જગરાય, વાસીદે સાંભેલું જાય ! ૧૨

જેવા રાજા તેવી પ્રજા.

ચોપાઈ.

શાણો હોય કદાપી શેઠ, ઠરેલને પ્હેચેલો કેઠ;
 બને દાસ પણ તેવા પ્રિય, જેવા રાજા તેવી પ્રજા. ૧
 બડકણુ ભારે હોય બુપાળ, મળે ન શૂરાતનનો માલ;
 ડરે પ્રજા અવલોકી *અજા, જેવા રાજા તેવી પ્રજા. ૨
 પાપે પેઠ ભરે પુરનાય, હેતે કરે અધરમો હાથ;
 રૈયત રચે કપટની કબ, જેવા રાજા તેવી પ્રજા. ૩
 બક્તી તેવી જેવો ભાવ, જેવિ શક્તિ તેવો શિરપાવ;
 યુમો જેવો તેવો સજા, જેવા રાજા તેવી પ્રજા. ૪
 ગાળ્યું તેહવું જેવો ગોળ, મળ્યું જેહવું તેવો મ્હોલ;

* બકરી.

ધામ જેહયું તેવી ધન, જેવા રાજ તેવી પ્રજા.	૫
જેવા મયૂર તેવી કળા, જેવા પ્રાચુણ તેવી પળા;	
જેવી ગમ્મત તેવી મજા, જેવા રાજ તેવી પ્રજા.	૬
રૂપ જેહયું તેવો રંગ, ઢાળ તેહવો જેવો ઢંગ;	
જેવાં લક્ષણ તેવી લખ્યા, જેવા રાજ તેવી પ્રજા.	૭
જેવા અહિ તેવું છે ઝેર, જેવા કુશમન તેવું બેર;	
જેવો નોકર તેવી રજા, જેવા રાજ તેવી પ્રજા.	૮
તેવી માવા જેવું હેત, દૂધ જેહયું તેવું રવેત;	
ધલાજ તેવો જેવી ધન, જેવા રાજ તેવી પ્રજા.	૯
તેવા બેટા જેવા બાપ, જેવા અસી તેવા તાપ;	
જેવાં મંદિર તેવાં છત્ત, જેવા રાજ તેવી પ્રજા.	૧૦
ધરે જન્મ ગોત્રાને ધેર, ક્ષત્રીવટ લાપે કઈ પેર;	
ભજન કરે કુશકાનું ભખ્યાં, જેવા રાજ તેવી પ્રજા.	૧૧
શિયાળણી ઉસ્કેરે સત, કરાંડુંબ હણવા કર્યું તૂત;	
ધરે વિજયનાં ક્યાંથી ગત્ત, જેવા રાજ તેવી પ્રજા.	૧૨

“કર્યું ભગાના જેવું.”

ચોપાયા વૃત્ત.

અરધી ભિમ્બર વહીગઈ. ભગવતનું નામ ન લેવું;	
મનુષદે'માં વાટ ઉઠાડી, કર્યું ભગાના જેવું !	૧
દીન જનોને દમિને કીધું, કામ કપટનું કેવું;	
અરે! અભાગી કશું કમાયો, કર્યું ભગાના જેવું !	૨
હિંસા ચોરી પરનિંદાને, તૂત બિચ્છુ કર્યું તેવું;	
સુનીતિ કેરો સંગ ક્યો નહિ, કર્યું ભગાના જેવું !	૩
ધંધરના આરાધનનું રહ્યું, મૂરખ માથે દેવું;	
કીટવવા તે ફિકરે ન રાખી, કર્યું ભગાના જેવું !	૪
જમ કિંકરનું જન્મ મરણ પછિ, સંકટ પડશે રહેવું;	
પછિથી પસ્તધિય તૂં પાપી, કર્યું ભગાના જેવું !	૫

દીન જનોનાં દુઃખ નહિ કાપ્યાં, સ્ત્રીનું પડખું સેવ્યું;
 અધર્મનો અંબાર ભર્યો તે, કર્યું ભગાના જેવું! ૬
 દેખ્યું નહિ દોલતના છકમાં, આંખે તીમિર એવું;
 પાઈ ન ખરેચો પરમારથમાં, કર્યું ભગાના જેવું! ૭
 શીખ્યો નહિ સ્વપ્નાની અંદર, વધુ પરમાર્થે બેઠું;
 હરામખોરીમાં હોંશીલો, કર્યું ભગાના જેવું! ૮
 ધામ ધરા ધન ધર્યું રહેશે, પાછળ નાવે નેવું;
 ડગતાં ડગ તું ડગાઈ બેઠો, કર્યું ભગાના જેવું! ૯
 સંત મહંતની સેવા ન સજી, રચ્યું રંગમાં રેવું;
 ધમ્યું સોનું તે ધર્યું ધૂળમાં, કર્યું ભગાના જેવું! ૧૦
 હીરા મોતી અળગા કરિને, “પથ્થરમાં ચિત્ત પ્રોબ્યું;”
 ખોટ તણે ધંધો તે ખેડી, કર્યું ભગાના જેવું! ૧૧
 સાધન સ્વાત્માનું ન શક્યો કરિ, આ અવતરણ વગોળ્યું;
 બેઠો તૂજ બુલાખી બૂડ્યો, કર્યું ભગાના જેવું! ૧૨

“વનો બ્હેરિને વશ કરે”

સોરઠા.

વિનય વડો ગુણ વીર, ધિરજ વાન ધરથી ધરે;
 તો પામે સુખનીર, વનો બ્હેરિને વશ કરે. ૧
 રે શુભ વિનય વિવેક, પુરૂષ ધરે પ્રત્યેક જો;
 હરકત હડે હરેક, વનો વેરિને વશ કરે. ૨
 વિનય તણે વશ સર્વ, દાનવ માનવ દેવતા;
 પરમ નીતિનું પર્વ, વનો બ્હેરિને વશ કરે. ૩
 ઉત્તમ ગૂણ અપાર, વિનય વસે વપુમાં નહીં;
 પ્રજા ન પરે પ્યાર, વનો બ્હેરિને વશ કરે. ૪
 નભ ભૂષણ રવિ હોય, સર ભૂષણ જળ શોભતું;
 જનનું ભૂષણ જોય, વનો બ્હેરિને વશ કરે. ૫
 કડવી જીભે કોય, પાય પળી પાણી નહીં;

હરેક મ્હેઠાઈ હોય, વનો બ્હેરિને વશ કરે. ૬
 કોયલ કાળી મેંથ, વિનય વાણી મીઠી વદિ;
 બહાલી યઈ વિશેષ, વનો બ્હેરિને વશ કરે. ૭
 જીભડિ ઝેરી હોય, બ્હેરી વિશ્વ બધું કરે;
 ખમ્બ પડી પત ખોય, વનો બ્હેરિને વશ કરે. ૮
 શુક સારિકા સુહાગિ, વદિને મીઠી વાણિયે;
 અધિક અને અનુરાગિ, વનો બ્હેરિને વશ કરે. ૯
 સુંદરિ સુકે શરીર, વિનય *ઐષદ્ધો વૈદ દિધ;
 થયો કરાર રચાર, વનો બ્હેરિને વશ કરે. ૧૦
 ખેસે નહી બદામ, ગણે વાહવા ગામમાં;
 કઠીણ સધાએ કામ, વનો બ્હેરિને વશ કરે. ૧૧
 શું અરપે કૃળ મોર, શું ખુંચાવી ધુવડ લે;
 ચિતમાં લહે ચકોર, વનો બ્હેરિને વશ કરે. ૧૨

---

* એક ઘરમાં સાસુ વહુને રોજ કાજિયો થતો હતો. કંકાસથી વહુ સુકાર્ઠ ગઈને માંદી પડી. પછી પોતાની સાસૂને વશ કરવા એક ગોરજ વૈદને ત્યાં ગઈ. સમય સૂચક વૈદે આ હકીકત સાંભળી એક લાકડાનું છોડિયું આપી કહ્યું કે જ્યારે જ્યારે તારી સાસુ લડે ત્યારે તારે એક ખુણામાં મુગા રહી આ છોડિયું તારે કરડવું. પછી જ્યારે સાસુ લડે કે વહુ આ પ્રયોગ અજમાવે! એમ કેટલાક દિવસ બિતા કેડે સાસુ સમજ કે વહુ હવે સુધરીને શાણી થઈ છે ને હું બોલું છું તે ખોટું કરું છું. એમ પરતાઈ તેણે તકરાર છોડી દીધી. કેટલેક દિવસે પેલું છોડિયું દાંતે કરજ્યાથી પુર થઈ રહ્યું ત્યારે વૈદ પાસે લેવા ગઈ. અને આ ઉત્તમ દવાના વખાણ કર્યાં. વૈદે તેને શિખામણ આપી કહ્યું કે એ છોડિયું તો આરતા ખેસાડવા મેં તને અમસ્તુ આપ્યું હતું. એ તું મ્હેમાં રાખી તારી સાસુ લડતી ત્યારે તું બોલતી નહી એનો તને ગૂણ મળ્યો છે. માટે હવે પછી ક્યારે પણ તારી સાસુ વેઢે કે તારે મૂંગા રહેવું. અને વિનય રાખવો. એ વાતથી એ દોહરામાં ઉદ્દેશ છે.

“જે જાયું તે જાય.”

દોહરા.

જે ઊઝું તે આથમે, કૂલું તે કરમાય;
એહ નિયમ અવિનાશનો, જે જાયું તે જાય. ૧
અરે અબુધ એ આદમી, મનમાં શું મકલાય;
ધાટ થશે શે ધડિ પછી, જે જાયું તે જાય. ૨
ધૂજવતા ધમધમ ધરે, પડતા જેના પાય;
એવા નરે ઉપડી ગયા, જે જાયું તે જાય. ૩
ડુંકે પરવત ફાડતા, કડણ વજ્રસમ કાય;
અપ્યા કાળના અપરમાં, જે જાયું તે જાય. ૪
રાવણ સરખા રંગડમલ, અણિયા અણિસમ રાય;
કાળે તેને કૂટિયા, જે જાયું તે જાય. ૫
ભાજ સુ વિક્રમ ભૂપતી, ગ્રંથે ગૂણ ગવાય;
કાયમ એ કથને રહ્યા, જે જાયું તે જાય. ૬
પરપોટો ન્યમ પાણિનો, કાચ કળશવત કાય;
વાર ન લાગે વણસતાં, જે જાયું તે જાય. ૭
અરધી આવરદા ગર્દ, હૈએ ન ધરિ હાય;
પછી થકી પરતૈશ તું, જે જાયું તે જાય. ૮
કોઈ તને કરનાર નથિ, સરવેશ્વર વિણ સાહ્ય;
ખોળ તેહને ખાંત કરિ, જે જાયું તે જાય. ૯
તંબું તેહ બૂડે અચિત, ભરું તેહ ડલવાય;
ક્યહાં ભરસો કાલનો, જે જાયું તે જાય. ૧૦
મરણ ફરેછે મલપતું, પરઠે જ્યાં તું પાય;
કરે ન તોય વિચારે ક્યમ, જે જાયું તે જાય. ૧૧
પ્રતીદિવસ તું પેખિયે, વાયુ મૃત્યુનો વાય;
બુલાખિ તુજ બળ કેટલું!, જે જાયું તે જાય. ૧૨

“વસૂવિના નર પશૂ સમાન.”

ઓપાદ્.

જરનું આ જગમાં છે જોર, તનમાં તનમનિયામો તોર;
 મુખ્ય મેદનીનું મંડાણ, વસૂવિના નર પશૂ સમાન. ૧
 ડાહ્યો થઈ બોલે જો દીન, એને લોક કહે મતિહીન;
 હાંસી કરે હસી હેવાન, વસૂવિના નર પશૂ સમાન. ૨
 બોલે અમંત ગાંડા બોલ, તોપણ લોક વખાણે તોલ;
 વદે વાહવા અખિલ જહાન, વસૂવિના નર પશૂ સમાન. ૩
 લદિમ થકિ લક્ષ્મીપતિ થયા, કુખ દરિદ્ર દે'નાં સહુ ગયાં;
 ધન વિણ ધેનું ચારી કહાન, વસૂ વિના નર પશૂ સમાન. ૪
 જર જોખન જનનું છે જાણ, પૈસોછે પૃથ્વીના પ્રાણ;
 મજે જરેથી ઝાઝાં માન, વસૂ વિના નર પશૂ સમાન. ૫
 વયે ગુણે કે તપમાં અજ, પૈસો ધરૂંછે બરવા પેટ;
 શોધે અમંતનું સંસ્થાન, વસૂ વિના નર પશૂ સમાન. ૬
 અમંતની સરસઈ શુભ થાય, ગાળ ગરિબને સહુકો ગાય;
 પ્રીછો એ પૈસાનાં તાન, વસૂ વિના નર પશૂ સમાન. ૭
 પિત્રધર્માં પૈસાવિણ રહી, દિનતાથી રે'યું તન દહી;
 સેવયું એયિ બલું સમથાન ! વસૂ વિના નર પશૂ સમાન. ૮
 સરે ગરિબનો એક ન અર્થ, વડા વિચારો જાણે બર્થ;
 વજે ગરીબતાણું નવ વાન, વસૂ વિના નર પશૂ સમાન. ૯
 ખનપતિ જો મનમાં કદિ ધરે, જંગલમાં જઈ મંગળ કરે;
 વાસે વસ્તિ તજી વેરાન, વસૂ વિના નર પશૂ સમાન. ૧૦
 સજે અમંત રૂડો શણગાર, ઉત્તમ વસવાને આગાર;
 ગરીબને ફુલ્લ અવદાન, વસૂ વિના નર પશૂ સમાન. ૧૧
 રૂએ રૂપૈઓ પૈસો તજી, બાળ* વરસ બેનુંછે હજી;

૧ ધર. ૨ ભિજન. * એ વરસનું નહાનું બાળક હોય તેના
 મ્હેા આગળ એક હાથમાં પૈસો અને એક હાથમાં રૂપૈઓ ધરે તો
 તે લઈ પૈસો મૂકી દેછે એવા લક્ષ્મીનો પ્રતાપ છે !

ભાન દિધું એને ભગવાન, વસૂ વિના નર પશૂ સમાન. ૧૨
 રંકનિ પાસ રૂપેઓ હોય, સોનામ્હેર ગણેછે સોય;
 ધનપતિનું તેપર નહિ ધ્યાન, વસૂ વિના નર પશૂ સમાન. ૧૩
 હઠી ગએલો હઠિયો જોહ, લક્ષ્મિ પામ્યો લાયક તેહ;
 *સિંહ યદ્ પામ્યો સનમાન, વસૂ વિના નર પશૂ સમાન. ૧૪
 સો રૂપેઆ જો સંધરે, સવાશર શિરમાં મદ ધરે;
 મનમાં મરદ રહે મરતાન, વસૂ વિના નર પશૂ સમાન. ૧૫
 લક્ષ્મી જીવન જનનું ગણું, ચક્ષુ પશુ લક્ષ્મિને ભણું;
 કરે છુલાખીશું બહુ વ્યાન, વસૂ વિના નર પશૂ સમાન. ૧૬

અતિ ડાહ્યો તે અતિ खरडाय.

ચોપાદ.

અતિ સ્ત્રીનું આણે અભિમાન, કરે ભરૂંસે તન કુરબાન;
 વનિતા તે પછિ વંઠી જાય, અતિ ડાહ્યો તે અતિ ખરડાય. ૧
 અતિ જનનાં ઔષધ આદરે, અર્થ ન એમાં એકે સરે;
 ઉલટી પીડા અદકી થાય, અતિ ડાહ્યો તે અતિ ખરડાય. ૨
 બોલ બોલ મુખથી બહુ કરે, પડી ટેવ લોકો ઊચરે;
 આખરે ગાંડામાં લેખાય, અતિ ડાહ્યો તે અતિ ખરડાય. ૩
 અતિ મ્હેઠા એડે વેપાર, વિશેષ મૂળ કરે ન વિચાર;
 વળતી લાભ સહીત છુંટાય, અતિ ડાહ્યો તે અતિ ખરડાય. ૪
 કોઈયિ નવ પ્રીતી કેળવે, અતિસે ધતરાજી મેળવે;
 પછિ નિજનું મડુંડું ચુંથાય, અતિ ડાહ્યો તે અતિ ખરડાય. ૫
 એક સ્થળે અતિ વાવે અજ, મુરખો બોધ ધરે નહિ મજ;
 કેવળ છોડ પછી કરમાય, અતિ ડાહ્યો તે અતિ ખરડાય. ૬
 અતિશિ વિષય વિષે અનુરાગ, જીવે કદી નવ જાગ કુળગ;
 પછિ નપુશક કાં લકવો થાય, અતિ ડાહ્યો તે અતિ ખરડાય. ૭
 અતિ ભરેલું તે ઊભરાય, અતી તાણતાં તૂટી જાય;

* હઠિસિંહ કેસરીસિંહ અમદાવાદનો શાહુકાર.

અતિસે સાચો માર્યો માય, અતિ ડાહ્યો તે અતિ ખરડાય. ૮
 અતિસે અહરે નિશાએ બણે, શરીરે સંપત્તીને હણે;
 અમિત થઈ બટકે બુમાંય, અતિ ડાહ્યો તે અતિ ખરડાય. ૯
 અતી ધંધું રાવણુ અબિમાન, દીધું બળિરાયે અતિદાન;
 સેશ ન રહિ તેની લગ્નયાય, અતિ ડાહ્યો તે અતિ ખરડાય. ૧૦
 અતિસે હયના ઊંપર ચડે, પ્રવિણુ છતાં ક્યારે પણ પડે;
 આખી ઉમ્મર લૂલો થાય, અતિ ડાહ્યો તે અતિ ખરડાય. ૧૧
 તળાવમાં અતિ તરવા પડે, ચિત્ત ચતુર શિક્ષા નવ ચડે;
 દેહ નીરે અંદર ડૂબાય, અતિ ડાહ્યો તે અતિ ખરડાય. ૧૨
 પચવાની પરવા નવ કરે, અહારથી ઊંદર અતિ ભરે;
 અજીરણે પછિથી અકળાય, અતિ ડાહ્યો તે અતિ ખરડાય. ૧૩
 અતિસે બેઠમ ધરે અંતરે, છળ છૂપી રીતે છેતરે;
 શીખ બુલાખીની સુખદાય, અતિ ડાહ્યો તે અતિ ખરડાય. ૧૪

“સાચે રામ રાચે.”

દોહરા.

અસત્સનો આદર કરી, બહુ થાય બદલામ;
 એતો રીત અનાડિની, સાચે રાચે રામ. ૧
 સાચેથી શાભે શરિર, નહિ શૃંગારે નામ;
 સાખ્ય વધે સંસારમાં, સાચે રાચે રામ. ૨
 સત્સ વડે આકાશ આ, કરિને રહ્યું વિરામ;
 સ્તંભ નથી તેને તથા, સાચે રાચે રામ. ૩
 મર્યાદા ન દધી મુકે, આમન્યા ધરિ આમ;
 સૂર્ય શશી પણ ગતિ કરે, સાચે રાચે રામ. ૪
 શેષ ધરે શિરપર ધરા, હૈએ ન તળે હામ;
 સહુ પ્રતાપ એ સત્સનો, સાચે રાચે રામ. ૫
 વાય વાયુ સત્યે કરી, વાહની^૧ વહે તમામ;

- ડોલે નહિ દિગપાળ જો, સાચે રાચે રામ. ૧
 સત્ય ગયે સરવસ ગયું, હામ દામ ને ઠામ;
 એમાં અંગારો પડ્યો, સાચે રાચે રામ. ૭
 હરકત પડિ હરિશ્ચંદ્ર નૃપ, પણ મૂક્યું નહિ મામ;
 સંકટ સહુ શોષણ કર્યું, સાચે રાચે રામ. ૮
 સત્ય ન તણ સિતા સતી, બલિ દમયંતી બામ;
 અમર રહ્યાં આ લોકમાં, સાચે રાચે રામ. ૯
 પ્રહલદિ પીડા ખમી, ગણ્યું અસત્ય હરામ;
 વિજય થયો પછિ સત્યનો, સાચે રાચે રામ. ૧૦
 સત્ય થકી સનમાન વધિ, સૌ જન કરે સલામ;
 પાંચે મળે પદારથો, સાચે રાચે રામ. ૧૧
 ખાંચે જ્યેષ્ઠ ન જૂઠના, વાંચે જો વિશ્વામ;
 માંચે બેશિશ મોજના, સાચે રાચે રામ. ૧૨
 અગ્નીની અંદર ધરે, પડે પિતળ તો શામ;
 બળે બુલાખી સ્વર્ણ નહિ, સાચે રાચે રામ. ૧૩

“ નશીબના મેઠા. ”

દોહરા.

- એક અતી અમ આદરી, કરે કાશદૂં ટેલ;
 બેલ વિષે વિચરે બિન્ને, એ નશીબના મેળ. ૧
 હાળીઓળી કેશને, એક ધરે ધૂપેલ;
 તેલ બિન્ને પામે નહી, એ નશીબના મેળ. ૨
 છટાદાર થઇને ફરે, એક છતે બનિ છેલ;
 ઘેલધમાં બીજે ધુમે, એ નશીબના મેળ. ૩
 એક વડો વિદવાન નર, બાષા બબ્બ બણેલ;
 બલ તુલ્ય બીજે રહે, એ નશીબના મેળ. ૪
 એક કરેએ અહરનિશ, સુખની અંદર રહેલ;
 રેલ રૂદન અંદર બિન્ને, એ નશીબના મેળ. ૫
 એક મહાભાગ્યે કરી, મનહર પામે મહેલ;

- *વેલનિ છાપરિ અન્યને, એ નસીબના મેળ. ૬
- એક દુશ્મલો ઓઢિને, પ્રેમ થકી પોઢેલ;
- એલ બિજાનો ખાખમાં, એ નસીબના મેળ. ૭
- આભૂષણ અંગે અનુપ, એકે દિસે ધરેલ;
- ૧ઐલ ન યોખાં અન્યને, એ નસીબના મેળ. ૮
- એક કરે આરામમાં, સુખની અંદર રહેલ;
- ૧જેલ બિજો સેવે જઈ, એ નસીબના મેળ. ૯
- એક અથન ઉત્તમ જમે, રસકસથી રાંધેલ;
- સડેલ નવ બીજો જમે, એ નસીબના મેળ. ૧૦
- એક વરે ઉમદા ત્રિયા, શાણીને સુધરેલ;
- મજાડ ન મળે અન્યને, એ નસીબના મેળ. ૧૧
- છટાદાર નિજ શીરપર, એકે છત્ર ધરેલ,
- હેલ ઉપાડે એક શિર, એ નસીબના મેળ. ૧૨
- એક વાડિ વિસ્તારથી, સુખમાં સદા વસેલ;
- બેલ^૩ રહીત બને બિજો, એ નસીબના મેળ. ૧૩
- એક ધરેછે અંગમાં, અતર અને કુલેલ;
- મેલ ન ઉતરે અન્યનો, એ નસીબના મેળ. ૧૪

“રાણીનો સાઘો.”

ચોપાયા છંદ.

- રગડે રાંક જનોને રોજ, કેર કરીને કાળો;
- કુંગાલનિ આંતરડી કાપે, એ રાણીનો સાળો. ૧
- માયામાં મગજની રાખી, ઠાઠ રચેછે ઠાલો;
- દૈવતનું તે દીંટ મળે નહિ, એ રાણીનો સાળો. ૨
- હરેક રીતે હોય હરામી, વડાં તર્કટોવાળો;
- દેખીને સૌ ડરે દીલમાં, એ રાણીનો સાળો. ૩
- અસત્ય વદી અનર્થ કરીને, જૂઠી મૂકે આળો;

* વેલાની. ૧ વસ્ત્ર. ૨ કેદખાનું. ૩ જોડ વગર.

કાળરૂપ જે કૃતાંત સરખો, એ રાણીનો સાજો. ૪
 ગરિય ઉપર અતિ ગજબ ગુજરે, અરપી અસત્ય ગાજો;
 ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય વરતાવે તેને, એ રાણીનો સાજો. ૫
 લાજ વગરનો લંપટ લુચ્ચો, ભાંડ સરીખો બાળ્યો;
 સરવેકપમાલાયક શાભે, એ રાણીનો સાજો ! ૬
 જેને જખરા શકે ન છૂતી, ભુંડો મહા ભમરાજો;
 એ ! આલમ ઓળખિને લેજે, એ રાણીનો સાજો. ૭
 લુંટે કુટે માત્ર લોકનો, ચોર વત્તિનો ચાજો;
 સાલશાઈનું લક્ષણ ન મળે, એ રાણીનો સાજો. ૮
 આપે ઉન્નત યદ્ધ અહોનિશ, કુચ્છિયી કંઠાજો;
 નર્મી નિપુણ જનો પણ ચાલે, એ રાણીનો સાજો. ૯
 ધાતકિ કામ ઘણાંક કરીને, ઘણો કરે ઘોટાજો;
 ખીક ન દેશપતિ જગપતિની, એ રાણીનો સાજો. ૧૦
 નિદા નિપુણ જનોની કરીને, ઉલટો લોહિઉકાજો;
 કરાવવામાં કિરતી માને, એ રાણીનો સાજો. ૧૧
 જગતતણા સહુ જનના કરતાં, નિજનો પંથ નિરાજો;
 ખાજો એનું નામ જુલાખિ, એ રાણીનો સાજો. ૧૨

“કોણે દીઠી કાલ.”

દોહરા.

અહ્ય આધુના આદમી, ચિતમાં ચેતી ચાલ;
 ખરૂંસો નયિ ધડીબરતણો, કોણે દીઠી કાલ. ૧
 અવતરિ ઉત્તમ દેહમાં, તું જમણે કરું આલ;
 અંતે સાચું એહછે, કોણે દીઠી કાલ. ૨
 રટણ કરીલે રામનું, જૂઠી ગણિ જંજળ;
 કાળ રહ્યો શિર કૂદિને, કોણે દીઠી કાલ. ૩
 આડિ રાતની વાત શી, ખૂબ કરીલે ખ્યાલ;
 જોતાં કે જતા રહ્યા, કોણે દીઠી કાલ. ૪

- ગુણાતીત ગોવોદ ભજ, ગિરધારી ગોપાળ;
 એનો ધરજે આશરો, કોણે દીઠી કાલ. ૫
 આ કાચી કાયા દિસે, જીવિ વેળની પાળ;
 પ્રૌઢ પાણિમાં ક્યમ ટકે, કોણે દીઠી કાલ. ૬
 મારૂ મારૂ કરિને મુરખ, ગણે થયો તું ન્યાલ;
 તેમાં તે તારૂં નથી, કોણે દીઠી કાલ. ૭
 તેડૂ પુજને આવશે, લેઈ જશે બેહાલ;
 બલે હૃદય તું બિંધરે, કોણે દીઠી કાલ. ૮
 સજીવું હોય તે લે સજી, આગળથી તતકાળ;
 વળતી વખત નહીં મળે, કોણે દીઠી કાલ. ૯
 પીંપળ કેરા પાનપર, ઝાકળ ઝાકઝમાળ;
 એવું આ આયુષ્યછે, કોણે દીઠી કાલ. ૧૦
 પગલું ધરતાં પૃથ્વીપર, રનેહ થકી સંભાળ;
 ગુજરે ઘડિ સોના સમી, કોણે દીઠી કાલ. ૧૧
 દેહે કુખ વેડીય નહિ, કુપણ બની કુંગાળ;
 ધન બુલાખિ રે'શે ધર્મ, કોણે દીઠી કાલ. ૧૨

“હાજર તે હથિયાર.”

દોહરા.

- અણિરૂઢ આઝો આંચમાં. બાણામુરે દરબાર
 બલો લીધો જશ ભુગળે, હાજર તે હથિયાર. ૧
 આવો જોનો નિયમ તે, કદી ન પામે દાર;
 હૈએ હામ તને નહી, હાજર તે હથિયાર. ૨
 અસ્ત્ર શસ્ત્ર સહુ આપતા, પણ મંદીર મોઝાર;
 કહો એહ શાં કામનાં, હાજર તે હથિયાર. ૩
 કુશમન દેખી દાવમાં, પુરત થાવ તૈયાર;
 પુટી પડો રણમાં જઈ, હાજર તે હથિયાર. ૪
 અજદેવે બડિ પુકિત રચિ, દર્બની કરિ દરકાર;

સુતના પ્રાણ હયા સહજ, હાજર તે હથિયાર. ૫
 સૈન હોય જો શત્રુનું, હાજર તેહથિયાર;
 ગભરઈ તજિ દૈએ નહી, હાજર તે હથિયાર. ૬
 ગણે કૈંક ગુણિ આ સમે, હા જરર તે હથિયાર;
 પણ મારો મત એજ કે, હાજર તે હથિયાર. ૭
 હરેક હરકંત હોય પણ, તે જન ઉતરે પાર;
 લઈ અને લડવા મચે, હાજર તે હથિયાર. ૮
 ઉર્ગ્યો ગિરબલક આંચથી, કરિ મૃતપ્રાન પ્રહાર;
 કોપેલો કરિ પણ હથો, હાજર તે હથિયાર. ૯
 હક ડૂંમેછે હિંદના, લાવી બાન લગાર;
 કલમઈ લઈ કૂદી પડો, હાજર તે હથિયાર. ૧૦
 જંજળો જળરી જરબ, તોપ તથા તરવાર;
 અરે આપણાં ક્યાં ગયાં, હાજર તે હથિયાર ૧૧
 બીમ કરણ બાથી રૂડા, પ્રતાપપાણીદાર;
 અલોપ આર્યતણાં થયાં, હાજર તે હથિયાર. ૧૨
 ગદા ગુરજ બાલો તથા, છેવટ છૂટી છાર;
 કાં પથર કે પાટલો, હાજર તે હથિયાર. ૧૩
 શ્રી રામે વાનરતાણું સૈન ક્યું તૈયાર;
 રાવણને રોળ્યો જઈ, હાજર તે હથિયાર. ૧૪
 પય જો હોય ન પાણિથી, વિશેષ લો બવહાર;
 અકળઈ અમુઝાયું નહી, હાજર તે હથિયાર. ૧૫
 બોધ બુદ્ધાખીરામનો, કરજો અંગીકાર;
 સાર વસ્તુતઃ સમજજો, હાજર તે હથિયાર. ૧૬

---

૧ હે યાર ! શત્રુનું સૈન્ય હાજર હોય તેથી.
 ૨ હા ! કેટલાક ગુણવાન માણસો પૈસો છે તે હથિયાર ગણેછે.
 ૩ હોઆની આ વાત પ્રસિદ્ધ જાણી ટિકામાં સુચવી નથી.
 ૪ આધુનિક કાળમાં હિંદુનું મનાવુ હથિયાર માત્ર એજ રહ્યું છે!

“જિવશે તે જોશે.”

ચોપાયા વૃત્ત.

- કુખના દીવસ જશે દોહલા, ખરી આપદા ખોશે.
સાક્ષિ સૂખતણી મનમાની, ને જીવશે તે જોશે. ૧
- વસવા છાપેરિની વિપતિ મટિ, વડી હવેલી હોશે;
અમનચમનના અનુદિન એવા, ને જીવશે તે જોશે. ૨
- વાંઠામ્હેણું ટળી વિધમાં, માનુની મુંદર મ્હેશે;
વેળવ વનિતા વિલાસનો વર, ને જીવશે તે જોશે. ૩
- પખાળતો ને પય ખીજના, તેહ તણા તે ધોશે;
ભાગ્યથાળિ બનિ ભાગ વિવિધના, ને જીવશે તે જોશે. ૪
- વાંક વિહિન દંડાય કુષિત યર્ષ, મુક્ત બને નિરદોષે;
અધર્મિને આખર આપતિમાં, ને જીવશે તે જોશે. ૫
- કુશમન જેવા પણ દહેશતથી, વાળ શીરના હોશે;
વર તણો સહુ વખત જશે વહિ, ને જીવશે તે જોશે. ૬
- રડતો આજ હશે અનસાર, એક કાલ તે ખોશે;
કરતો મદદ બીજને કોટી, ને જીવશે તે જોશે. ૭
- સ્વપ્ને માનિ શકાય ન એવાં, હરેક કારજ હોશે;
જગત સ્થિતિમાં નિજની જાતે, ને જીવશે તે જોશે. ૮
- સૂખપાલમાં સદા સંચરે, કદી ન ચાલે કોષે;
એને અન ખાવા દિન એક ન, ને જીવશે તે જોશે. ૯
- લંપટપણમાં લાગુ રહિને, છાટ અધર્મનિ જોશે;
ટકી નહી શકશે તે તકમાં, ને જીવશે તે જોશે. ૧૦
- રંગડી રંકજનોને રાચે, રૂઢ્ય તેમનું રોશે;
એમાં શંકા અલ્પ ન આણી, ને જીવશે તે જોશે. ૧૧
- કરે નહીં ઉદ્ધમ કોઈ કાળે, બેથી ભવિષ્ય બરોસે.
બહુ પામશે પીડ બુલાખી, ને જીવશે તે જોશે. ૧૨

“ભુંગલ વિના ભવાઈ.”

દોહરા.

- વૃદ્ધ વયે વનિતા વરે, કરે વિચાર ન કાંઈ;
જાર કરમ જીવતી રમે, ભુંગળ વિના ભવાઈ! ૧
- ચડસ રમે ચોરી તણા, પછી જાય પકડાઈ;
ચાટે ચાહત યાયછે, ભુંગળ વિના ભવાઈ! ૨
- અસત્ય ઉચરે અહર નિશ, બાગી જાય બલાઈ;
એ પણ જગમાં એકછે, ભુંગળ વિના ભવાઈ! ૩
- કલેશ કુટુંબ વિશે કરી, કનિયે મરે કપાઈ;
જગત બધું જોવા મળે, ભુંગળ વિના ભવાઈ! ૪
- બાળપણમાં બાળની, શ્નેહ સજે સગાઈ;
વાગે એ વર વહુતણી, ભુંગળ વિના ભવાઈ! ૫
- અયોગ્ય આદરિ અર્ચને, મન માને મ્હોટાઈ;
અંતે જાગે એમની, ભુંગળ વિના ભવાઈ! ૬
- અનઆવડ આપનિ છતાં, સદા કરે શેખાઈ;
યાય પરિક્ષાની વખત, ભુંગળ વિના ભવાઈ! ૭
- મારિ તમાચો મૂખપરે, લાલ ધરે લાલાઈ;
પણ પડદો ફૂટે બને, ભુંગળ વિના ભવાઈ! ૮
- એક ઉપર બીજી કરે માનુની મન મકલાઈ;
મંદિરમાં તેના મચે, ભુંગળ વિના ભવાઈ! ૯
- વરો કરે વેચો સદન, ફૂલ વિષે ફૂલાઈ;
દેવાળે ડૂલે બને, ભુંગળ વિના ભવાઈ! ૧૦
- લાયકિ તજિ લોકો થકી, લાખો રમે લડાઈ;
દરબારે દેખાવ દે, ભુંગળ વિના ભવાઈ! ૧૧
- અશક્તતા અતિ નીજની, સજે સૌચિ સરસાઈ;
જનમાં જાહેર યાય પછિ, ભુંગળ વિના ભવાઈ! ૧૨
- જેમ તેમ મુખ જલપતાં, જ્વાહિરે જાય જણાઈ;
રચાય એની રાતદિન, ભુંગળ વિના ભવાઈ! ૧૩
- આપઘાત કરવા પડે, કવે અધિક અકળાઈ;

અચવા પછિ ખરકા કરે, ભુંગણ વિના ભવાઈ!	૧૪
આર્યદેથની આ વખત, લક્ષ્મી ગઈ હુંડાઈ;	
એની યાય યુરોપમાં, ભુંગણ વિના ભવાઈ!	૧૫
શૂરો તો સમશરે વિણ, મરદ વિના મરદાઈ;	
એ ત્રૈલો શાભે નહીં, ભુંગણ વિના ભવાઈ!	૧૬
પનિહારી શિર ઘટવિના, વચ્છ વિનાની ગાઈ;	
શાભે એ સારાં નહીં, ભુંગણ વિના ભવાઈ!	૧૭
ગોળ વિનાની લાપશી, માયા વગર મિઠાઈ;	
ભાવ વિનાની બામની, ભુંગણ વિના ભવાઈ!	૧૮
દરદ વિહીન દવાઈને, દારૂ વિના દવાઈ;	
કૌતક વિના નવાઈ ન્યમ, ભુંગણ વિના ભવાઈ!	૧૯
ઠોંગિ ધર્મ ગુરૂને સદન, ધસે પ્રથમથી ધાઈ;	
વૈશ્ણવની વળતી બને, ભુંગણ વિના ભવાઈ!	૨૦
પૈસા સંચયમાં કરે, બહૂજ બેપરવાઈ;	
ભજે પછી એ બાઈની, ભુંગણ વિના ભવાઈ!	૨૧
વિત્ત છતા વિદ્વાનને, દે નહિ રાતી પાઈ;	
બાટ ચારણો બજવતા, ભુંગણ વિના ભવાઈ!	૨૨
દિવસ નિર્ગમે દુઃખમાં, કરિને કંજૂસાઈ;	
દક્ષ જનોમાં યાયછે, ભુંગણ વિના ભવાઈ!	૨૩
અણિરૂઢતું હયિયાર શું, નારદ વાદ્ય સવાઈ;	
મુખ જનોની મોજ તે, ભુંગણ વિના ભવાઈ!	૨૪

“ફૂલામઈની ફૂલ.”

ચોપાઈ.

ગજા થકી ગાજે જે ધણો, તોલ કરે નહિ શક્તી તણો;	
બોધ નહીં ધારે બિલકૂલ, એતો ફૂલાબઈની ફૂલ.	૧
અફડ થઈને ફફડ ફરે, એક પાઈ પણ નવ સંધરે;	
હરે ફરે પટકી પટકૂળ, એતો ફૂલાબઈની ફૂલ.	૨

આભૂષણ ખોટાં ધરિ અંગ, ઉરમાં કરે અનેક તરંગ;
 તાળં મૂખ ધરે તાંબૂલ, એતો કૂલાભઈની કૂલ. ૩
 બડાઈબહુ હાંકે બારણે, અયોગ્ય કિરતાંને કારણે;
 આપ રહે હરનિશ અનુકૂળ, એતો કૂલાભઈની કૂલ. ૪
 ખુશી ખુશામત અંદર રહે, લુચ્ચાનાં લક્ષણ નવ લહે;
 માનવિનું પ્રીછે નહિ મૂલ, એતો કૂલાભઈની કૂલ. ૫
 ઓછુ સ્નાન છતાં અંતરે, અભિમાન પંડીતનું ધરે;
 અંતે હાંસી થાય અતુલ્ય, એતો કૂલાભઈની કૂલ. ૬
 વરા વાડિ વરઘોડા વિષે, ડોળ જેહનો જૂદો દિસે;
 કરી એમ શોભાવે કૂળ, એતો કૂલાભઈની કૂલ. ૭
 પત્ર પુર કરમાં નવ હોય, મિથ્યા માન ધરીને તોય;
 મચે મતે પકડ્યું મેં મૂળ, એતો કૂલાભઈની કૂલ. ૮
 ડોળ બતાવા દેવા વડે, કિનખાખાનિ ચંદનિયો કરે;
 જરિની ઉપર બાંધે ઝૂલ, એતો કૂલાભઈની કૂલ. ૯
 લાખ વગર લેખાં નવ કરે, ધરણી ઉપર પગ નવ ધરે;
 ધામ વિષે પણ ન મળે ધૂળ, એતો કૂલાભઈની કૂલ. ૧૦
 કરે ન નિજ શક્તીનો ક્યાસ, બાય ભરે જઘને આકાશ;
 કહેણ કરે હિતનું ન કબૂલ, એતો કૂલાભઈની કૂલ. ૧૧
 ખૂટીને ધન થાય ખુવારે, તોએ અલ્પ કરે ન વિચારે;
 થાય દૂનિયાં અંદર ડૂલ, એતો કૂલાભઈની કૂલ. ૧૨
 ઉર ધરિ પંડિતનું અભિમાન, ખાડ જીવે પરની નાદાન;
 ભાળે નીજ તણી નહિ ભૂલ, એતો કૂલાભઈની કૂલ. ૧૩

“પાશ્વંડી પૂજાય.”

દોહરા.

સેત તાણું સનમાન તો, ક્યારે કદી ન થાય;
 આ કળિકાળતણો નિયમ, પાશ્વંડી પૂજાય. ૧
 આદિ ધર્મ સુખદા અનુપ, ઓથાનાં અથડાય;
 થાય પ્રપંચતણા પ્રગટ, પાશ્વંડી પૂજાય. ૨

દયાળુ થઈ દિલમાં ડરે, તે નિરમાલ્ય ગણાય;	
“પાકો” પામે આખર, પાખંડી પૂજાય.	૩
નીતીની રીતી ધરે, તે જન ગોદા ખાય,	
પાપી પેટ બરે સુખે, પાખંડી પૂજાય.	૪
બલો હોય તે ઝોલિયો, ગણે હમેશ હસાય;	
પોચેલો પેચો ઠરે, પાખંડી પૂજાય.	૫
વાંકાને વંદે સહૂ, જીવે ચંદ્ર દ્વિતિયાય;	
પુનમચંદ્રને નવ પુજે, પાખંડી પૂજાય.	૬
વેશ ધરી વિદ્વાનનો, બરી સભામાં જાય;	
ટકૂ નમે ત્હાં સુધી, પાખંડી પૂજાય.	૭
કાગખળી સહુકો કરે, શૂક ખળી ન સુહાય;	
પશૂ, પક્ષિ, કાં મનુષ્યમાં, પાખંડી પૂજાય.	૮
મૂકે પોક પુરાણિયો, ભણિને કાવ્ય કથાય;	
મઝા કરેછે માણભટ, પાખંડી પૂજાય.	૯
સુ કવિમો સંતાયછે, માન વિના મહિમાય;	
કલોલ કરતા કૂકવી, પાખંડી પૂજાય.	૧૦
રજની કેર રાજ જહિં, ત્હાં ચોર મકલાય;	
માન મળે વળિ ધ્રુવડને, પાખંડી પૂજાય.	૧૧
કપટીકિં કપટ તે, વિશેષ નવ વરતાય;	
એ કારણથી અવનિપર, પાખંડી પૂજાય.	૧૨
ખરો જોષિને વૈદને, ક્યાં સનમાન અપાય;	
ગરો, ^૧ નાઈ ^૩ ધ્રુમતા કરે, પાખંડી પૂજાય. !	૧૩
સાચા બોલા સજનને, માર્યો નખ દઈ માય;	
ખુલાખી બધિ દુનિયા વિષે, પાખંડી પૂજાય.	૧૪

“અક્કરમીના પડિયા કાળા”.

પાદાકુલ વૃત્ત.

જો જમવા અક્કરમી જાશે, વળે વાણિ કે અપચો થાશે;

૧ ખીજમો.

૨ ગરોડા.

૩ હજમ.

ભંચાં જય સમજી લઈ ભાણાં, અકરમીના પડિયા કાણા ૧
 અકરમી જે પરણે નારી, મળે કુકુશા કે બ્યભિચારી;
 ડરવાનાં ન મળે ઠેકાણાં, અકરમીના પડિયા કાણા. ૨
 અકરમી જે ઘોડે ખેસે, પડે પછીથી ઘરમાં ખેસે;
 લૂલાની અંદર લેખાણા, અકરમીના પડિયા કાણા. ૩
 ભલે અકરમી અમકરિ ભારે, છુડકી રત્નાકરમાં મારે;
 પણ આવે તેને કર પહાણા, અકરમીના પડિયા કાણા. ૪
 જડે અકરમીને કું જ્યારે, એણે ચોરી કરી ઉચારે;
 પડે સેવવાં પોલિસ થાણાં, અકરમીના પડિયા કાણા. ૫
 અકરમી ગાયક જે ગાયે, તારે તાણતાં તૂટી જાયે;
 ગમ્મત વગર ગણાયે ગાણાં, અકરમીના પડિયા કાણા. ૬
 અકરમી જે ધંત્રો ધારે, એને લાભ થયે ન લગારે;
 ખેસે બાઈ ગાંઠનાં નાણાં; અકરમીના પડિયા કાણા. ૭
 ભણ્યો ભણ્યો અકરમી ભાસે, પણ પંડિતમાં નહિ પોસાસે;
 મુર્ખ સકરમી ગણાય શાણા, અકરમીના પડિયા કાણાં. ૮
 અકરમીનું દળદર કાપી, સંતોષ્યો ભુપે ધન આપી;
 તે ચોરી અંદર ચોરાંણાં, અકરમીના પડિયા કાણા. ૯
 અકરમી જે સદન બનાવે, અગ્નિ રેલની આકૃત આવે;
 વહી જય વાસ્તુનાં બહાણાં, અકરમીના પડિયા કાણા. ૧૦
 અકરમી સૂઘે દા એલે, તો પણ બાજુ તેની રેલે;
 એને ધશનાં નહિ ઉપરાણાં, અકરમીના પડિયા કાણા. ૧૧
 સવળુ કદિક અકરમી એલે, તોલ તદા અવળો જન તોળે;
 કહે બુલાખીરામ ઉખાણા, અકરમીના પડિયા કાણા. ૧૨

“વીતી હોય તે જાણે.”

ઓપાયા વૃત્ત.

અનુભવ ઉરમાં હોય ન જેને, તે અંદેશા આણે;
 આ દુનિયાની એવી રીતી, વીતી હોય તે જાણે. ૧

- પ્રસુતા કેરી પીડ પરમ તે, પ્રસુતા નારિ પિછાણે; .
 વિગત વાંઝણીની શી તેની, વીતી હોય તે જાણે. ૨
 રણમાં જે રસ રહ્યો અનૂપમ, રાત્રે વિર રમખાણે;
 કદર કશી કાયરને તેની, વીતી હોય તે જાણે. ૩
 કામ કેલિ રસ રચિર હૃદયમાં, રસ ભાગી નર માણે;
 નપુસક નરને નહિ માલમ તે, વીતી હોય તે જાણે. ૪
 દાદુર કેરુ દરદ પિછાણે, દાદુર દુઃખને ટાણે;
 કપટી કાગ લહે શું કદિયે, વીતી હોય તે જાણે. ૫
 ગરિબતણા ગુજરાન તણિ સ્થિતિ, પ્રતીણ તેહ પ્રમાણે;
 કુટ જનો તો દમ બલદા, વીતી હોય તે જાણે. ૬
 જેણે સાકર નોઈ ન સ્વપ્ને, રિત્રે ગોળ ગુણ ગાણે;
 દેખ્યા વિણ શા દોષ તેમનો, વીતી હોય તે જાણે. ૭
 હયની પરિક્ષા હોય તેમને, જે પ્રતિદિવસ પલાણે;
 કાશદને કળ હોયજ શાની, વીતી હોય તે જાણે. ૮
 કરે કામ કિંકરી કરોડો, પ્રયાસ કરી પરાણે;
 શેઠાણીને શી ગમ તેની, વીતી હોય તે જાણે. ૯
 રસોઈ કરિને રૂડી રિતની, ભાજન પિરચ્યાં બાણે;
 પાકથાચ્છનો શા પરિમમ છે, વીતી હોય તે જાણે. ૧૦
 વડિલે વિત્ત વિશેષ સંચિને, ન્યાલ કિધા જે નાણે;
 કટ કસરથી સહુ કેટલું, વીતી હોય તે જાણે. ૧૧
 પંડિત કેરી પામરિ પામી, ફરે સદૈવ સુતાણે;
 આપત્તી અભ્યાસ તણી તે, વીતી હોય તે જાણે. ૧૨
 લહિયાને લાધે જે મ્હેનત, પુસ્તકમાંજ લખાણે;
 શંકે અબણ શું તોલ કરીને, વીતી હોય તે જાણે. ૧૩
 કાવ્યકનક રસ કસની કસોડી, કવી ઝવેરિ વખાણે;
 અરસિક અને અબુધ શું જાણે, વીતી હોય તે જાણે. ૧૪
 અરપે ઉત્તમ બોધ બુલાખી, આનંદથી ઉખાણે;
 અણવીધાયો અપટ ન સમજે, વીતી હોય તે જાણે. ૧૫

“પ્હેલું સુખ તે જાતે નરા.”

ચોપાઈ.

સાંભળજો રતેહી સૌ કોય, હૈયું હાયમાં જેના હોય;
 અભાગ્ય જેનાં સુણિ બીસર્યા, પ્હેલું સુખ તે જાતે નરા. ૧
 મળશે જેના મળશે માન, સાંપડશે સુંદરિ સંતાન;
 ઠીક શરિર જેનું તે ઈર્ષ્યા, પ્હેલું સુખ તે જાતે નરા. ૨
 મળશે મોતી માણુક માલ, મળશે શાલ દુશ્વાલ વિશાળ;
 મળશે ધામ તથા વણિ ધરા, પ્હેલું સુખ તે જાતે નરા. ૩
 કદિ આરોગ્ય હશે નિજ અસ્ત, વસુધામાં મળશે સૌ વસ્ત;
 મળવાનું પછિથી નયિ મર્યા, પ્હેલું સુખ તે જાતે નરા. ૪
 ચમડી તન તૂટે તો ખેર! દમડી નહિ છૂટે કોઈ પેર;
 એવા વિમાસશે જ્ઞેતરા, પ્હેલું સુખ તે જાતે નરા. ૫
 જો શરીરને સુખનો જોગ, બાપે ખાતપાન વૈભાગ;
 ગમે ગાનતાનજ તંબુરા, પ્હેલું સુખ તે જાતે નરા. ૬
 ન ગમે નાણું ન ગમે નાર, ન ગમે પુત્ર તથા પરિવાર;
 ગાર વિશે કુખના જો ગર્વા, પ્હેલું સુખ તે જાતે નરા. ૭
 પૈસો, પ્રમદા, પુત્ર, ન હોય સંકટ એજ ગણો નહિ સોય;
 (કેમકે) ઠીક શરિર જેનું તે ઈર્ષ્યા, પ્હેલું સુખ તે જાતે નરા. ૮
 વિશ્વ હયાતી સૂઘી વસે, આપ મુઘા પછી ડૂબી જશે;
 સંત મહંત મુખે ઉચર્યા, પ્હેલું સુખ તે જાતે નરા. ૯
 પેદા કરિને પૈસા પાંચ, લીધો નહિ ઉપભોગ કદાચ;
 ક્રોકટ ચોરાશીમાં કૂચ્યા, પ્હેલું સુખ તે જાતે નરા. ૧૦
 અમુલ્ય આ જિત્તમ અવતાર, ચાર દિવસનેછે ચળકાર;
 અતિ બાપે આપણ અવતર્યા, પ્હેલું સુખ તે જાતે નરા. ૧૧
 ખાઓ પિપોને ખૂબી કરો, રૂડા દેહનું રક્ષણ ધરો;
 ધન ભંડારો રેંચે ધર્યા, પ્હેલું સુખ તે જાતે નરા. ૧૨
 જાત જાળવી કરજો કામ, હાડ તણા નવ યશો હરામ;
 બાધ બુઝાખીનો સુણિ જરા, પ્હેલું સુખ તે જાતે નરા. ૧૩

“આપ ભલા તો જગ ભલા.”

સોરઠા.

- આંખે કમળો હોય, પેખે તે પીજું જગત;
નિયમ વિશ્વનો સોય, આપ ભલા તો જગ ભલા. ૧
- જેવો કરે અહાર, ઓડકાર તેવો થશે;
વિશ્વ તણો બ્યવહાર, આપ ભલા તો જગ ભલા. ૨
- દાતા દેખે દક્ષ, જ્યુટો તો જ્યુટા જ્યુવે,
લુચ્ચા લુચ્ચૈ લક્ષ, આપ ભલાતો જગ ભલા. ૩
- બલઈ ભુંડેનો બાવ, છે સહુ હાથ હરેકના;
ફુનિયાનો છે દાવ, આપ ભલા તો જગ ભલા. ૪
- વાવે જેવું બીજ, ફળ રતુએ તેવું ફળે;
પેખો ધરી પતીજ, આપ ભલા તો જગ ભલા. ૫
- નિજ ઉર ધરછા જેહ, તે અંતરમાં અન્યતા;
એમાં નહિ સંદેહ, આપ ભલા તો જગભલા. ૬
- અહે અન્યનો પ્રેમ, રહા ચિતમાં તેને પ્રથમ;
તને ન રહાશે કેમ? આપ ભલા તો જગ ભલા. ૭
- જેને વાયૂ થાય, વિશ્વ સકળ ફરતું જ્યુવે;
મટતાં રોગ મનાય, આપ ભલા તો જગ ભલા. ૮
- સાકરમાં કડવાશ, કદી ન કાને સાંભળી;
જા જ્વરે દરદી પાસ, આપ ભલા તો જગ ભલા. ૯
- દિલમાં દુશ્મન જેહ, તેનો તું દુશ્મન સદા;
તુજપર ક્યાંથી નેહ? આપ ભલા તો જગ ભલા. ૧૦
- ભલો બિલ્લને રહાય, ભલો અવલ તું બાઈ થાય
તુજને તુરત જણાય, આપ ભલા તો જગ ભલા. ૧૧
- પેખે બાળક બાવ, કુદી દોડિ આવે કને;
બલે અમિર ઊમરાવ, આપ ભલા તો જગ ભલા. ૧૨
- રહે ન ધરિએ રોશ, વાંકુ વદન જણાય જો;
દર્પણનો શો દોષ, આપ ભલા તો જગ ભલા. ૧૩

જેવાં વેણુ વદાય, દેવળ કાં સરવર ત્રટે;
તેવો પ્રતિદ્વનિ થાય, આપ બલા તો જગ બલા. ૧૪
ચિતમાં જેની ચાહ, તેના દિલમાં *દાહ તુજ;
વદે ખુલાખી વાહ, આપ બલા તો જગ બલા. ૧૫

નવરો નરવોદ ઘાલે.

ચોપાયા છંદ.

આગળથી ઉદ્યોગ સજે નહિ, મઢે ફુજ પછિ ચાલે;
પડે પછી સંકટમાં પૂરા, નવરો નખોદ ધાલે. ૧
કાંતો નિજ કામનિને કૂટે, કાં કિશોર પડતાજે;
કાં તો કપાળ નિજનું કૂટે, નવરો નખોદ ધાલે. ૨
પંચાતોમાં પટેલ બનિને, માથૂ મારી મ્હાલે;
નાત જાતની નિંદ્યા કરિને, નવરો નખોદ ધાલે. ૩
સાચાં જૂઠાં એક બિજનાં, કર્યા વિના ક્યમ ચાલે;
લગાડિને લઢવાડો લાખો, નવરો નખોદ ધાલે. ૪
દરવાજા ઊઘાડા રાખી, ડૂચા મારે ખાજે;
સબ અગર અવસબ ન સમજે, નવરો નખોદ ધાલે. ૫
કાં તો જૂઠા લેખ બતાવે, ખોટિ પ્રતિષ્ઠા પાજે;
કાં તો માંખો મારે મૂરખ, નવરો નખોદ ધાલે. ૬
મોડે રસ્તે નીજ મતાનિ, વગર વિચારે વાજે;
અંધારામાં અથડાવે પછિ, નવરો નખોદ ધાલે. ૭
વડ ભાગીને કરે ઉટિપણાં, ઘટના ગુણિયા વાજે;
ભાગ ફેડા ફેડાટની કરિને, નવરો નખોદ ધાલે. ૮
ખાસો ખાટ ઉકેલી નાંખી, ળાણ ભરે ફરિ ળાલે;
બિતલ કરે રજનીને વાસર, નવરો નખોદ ધાલે. ૯
ઉમરા થેકી એક બીજના, અતિ કંટાળા ચાલે;
કાં તો ખેડો ગાય રાગડા, નવરો નખોદ ધાલે. ૧૦
ખેડો ખેડો પાય હલાવે, કે મુંછે વળવાજે;

ફેડિ ટાચકા ખાઈ બગાસાં, નવરો નખોદ ધાલે. ૧૧
 વેચી સાઠી ખાય વતનને, ભવિષ સામુ નવ ભાળે;
 કુળને એમ કલંક લગાડી, નવરો નખોદ ધાલે. ૧૨
 ગામ તણી લાવી લઢવાડો, ગપ્પામાં દિન ગાળે;
 બુલાખિ બહૂ અરિયા હોરી, નવરો નખોદ ધાલે. ૧૩

વિનાશ કાળે વિપરીત બુદ્ધિ.

ઉપજ્ઞતી વૃક્ષ.

સિતા સમાણી સતિ કોણ શાણી,
 પતી પ્રતિજ્ઞાય સદા પ્રમાણી;
 કુરંગ હણવા મતિ ભ્રષ્ટ કીધી,
 વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધી. ૧
 કેવા હતા કૌરવ કાળ સ્તાની,
 કુસંપમાં પાછિ કરી ન પ્હાની;
 કપૈ મુવા દ્રેશ સહીત ક્રોધી;
 વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ. ૨
 નિપૂણતા ન્યાય વિષે ધરાવી,
 નળે શુ કિર્તિ જગમાં જમાવી;
 ગુમાવિ ગાદી દ્યુતના વળુંધી,
 વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધી. ૩
 રૂડો હતો રાવણ શાસ્ત્રવેતા,
 નવે ગ્રહો નીકટમાં રહેતા;
 હરી સિતા કષ્ટ લહ્યું કુબુદ્ધિ,
 વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધી. ૪
 પતાઈ પાવાગઢનો પ્રતાપી,
 જનરી બિલે જગત જનૂનિ જવપી;
 સ્વદેહ સાથે ગત સર્વ સ્મૃદ્ધી,
 વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધી. ૫

કેવો હતો કુંસ મહાન ક્રોધી,
દોહિતને નાશ કરેજ શ્રાધી;
કારાગૃહે દેવકિ બ્હેન રૂંધી,
વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધી. ૬

યદૂપુરી યાદવ યાદ આણો,
મુરા વિશે શ્વાદ બલો બરાણો;
મુવા મુકી સર્વ શરીર શુદ્ધિ,
વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ. ૭

દયાળુ જે દશરથરાય નામ,
દિષો જુવો દશવટો મુરામ !
એવી મુજુ સ્ત્રીવશ બુદ્ધિ બંધી,
વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધી. ૮

“લોભે લક્ષણ જાય.”

દોહરા.

- મૂરખ માણસને નહીં, મનમાં વાત મનાય;
પણ પરિણામે પેખળે, લોભે લક્ષણ જાય. ૧
- લોભી લોભ ધણો કરી, ધનને કારણ ધાય;
મરે નિકર માંદો પડે, લોભે લક્ષણ જાય. ૨
- લોભી માણસને બગિર, ચિરતા ચિર નવ થાય;
બગ્યો એવા આયમે, લોભે લક્ષણ જાય. ૩
- અલપ આત્મરૂ એહની, જગમાં નહીં જણાય;
હરેક જન હાંશી કરે, લોભે લક્ષણ જાય. ૪
- લોભી લાયક વસ્ત્ર તે, કદી ધરે નહિ કાય;
આપ પુર નહિ પેઠ ભરિ, લોભે લક્ષણ જાય. ૫
- ચમડી તૂટે ચાલશે, દમડી નહિ દંડાય;
ઠોર પેઠ ધંધો કરે, લોભે લક્ષણ જાય. ૬
- પીવા નવ પામે પુર, ખાંત કરી નવ ખામ;

સુવા ન પામે સાથરો, લોભે લક્ષણુ જાય.	૭
મ્હેમાં થુંકે પણ મળે, લક્ષ્મી તો લોભાય;	
એનો એ પછિ થાય શ્વે, લોભે લક્ષણુ જાય.	૮
પા મળતાં અરધું ચહે, પછી અખિલ ઇચ્છાય;	
નાશ થાય પછિ સમુળગું, લોભે લક્ષણુ જાય.	૯
શ્રીકૃષ્ણપર લટકી રહ્યો, તોય કરી તૃણાય;	
પછડાઇને પૂરો થયો, લોભે લક્ષણુ જાય.	૧૦
લપોડશંખે લાખની, રાખ ધરી ધરમાંદ્ય;	
ધસતો કર ઘેલો થયો, લોભે લક્ષણુ જાય.	૧૧
લાલચુ લીલી ચારનાં, બકરાં જર્જ બંધાય;	
કતલ થાય કર કસઈના, લોભે લક્ષણુ જાય.	૧૨
ગલને કૃણ ગણિને ગળે, પ્રતિ પૃથુરોમાય; ^૧	
મરે માછિના હાયથી, લોભે લક્ષણુ જાય.	૧૩
એ રીતે લોભી મનુષ્ય, લાલચથી લપટાય;	
ઠરવા ઠામ રહે નહી, લોભે લક્ષણુ જાય.	૧૪
પતંગ દીપકપર પડે, પ્રલય બળીને થાય;	
દેખી લો દૃષ્ટાંતથી, લોભે લક્ષણુ જાય.	૧૫
અંદર એને લક્ષ્મીની, બડબડ બળતી લાલ્ય;	
કશા થકી ઓલાય નહિ, લોભે લક્ષણુ જાય.	૧૬
સઅંધિઓમાં સ્નેહ કદિ, લોભીને નવ થાય;	
બહુ બુલાખી શું કહે, લોભે લક્ષણુ જાય.	૧૭

જૂઠે રામ રૂઠે.

શંખનારી વૃત્ત.

જુઠે ગ્રાણ લાગે, જુઠે બાર ભાગે;

ભમે મૂખ જુઠે જુઠે રામ રૂઠે. ૧

૧ લોભિયાની વાત સં ગુ. ૦ એથી ઓપડમાં પ્રસિદ્ધ છે તેના દ્રષ્ટાંત ૩૫ આ ફુલોછે. ૨ માંછલાં.

જુઠે કિર્તિ જાશે, ખરી ગાળ આશે;	
નહી હથિ તૂટે, જુઠે રામ રહે.	૨
જુઠું જલપવાથી, કદાપી કળાથી;	
મળે દ્રવ્ય મૂઠે, જુઠે રામ રહે.	૩
જુઠું જીભ જાપી, રચે પેચ પાપી;	
એનો દીન ઊઠે, જુઠે રામ રહે.	૪
છતૂ છૂપુ થાશે, હરામી હસાશે;	
પિડા થાય પૂંઠે, જુઠે રામ રહે.	૫
જુઠો કાચ જોવા, અરે, તોલ એવા;	
ફરે નાક છુટ્ટે, જુઠે રામ રહે.	૬
વદે વાણિ આડી, લહે તે લખાડી;	
ફસે બાગ્ય ફૂટે, જુઠે રામ રહે.	૭

નવરાની નીશાની.

ઓપાયા છંદ.

કાન, દાંત, કે બાંધ ખોતરે, પાય હલાવે પહાની;	
કાંતો બેઠો તરણાં તોડે, નવરાની નીશાની.	૧
કદિ લમણે નિજ હસ્ત લગાવી, એસે બનિને ધ્યાની;	
કદિક ટચાકા કરના મોજે, નવરાની નીશાની.	૨
આમતેમ મારે કદિ આંટા, તાન ધરી તોફાની;	
ધરનાપર કદિ કાઢે ધાંટા, નવરાની નીશાની.	૩
લખે લિટા નખપર કાગળપર, લીંતે ભૂષણ માની;	
બેઠો બેઠો ઘડે વતરડાં, નવરાની નીશાની,	૪
ગમ્પાંની ગમ્મતમાં ગોઠે, પાછી ન ધરે પહાની;	
એજે અવસર અમુલ્ય ગુમાવે, નવરાની નીશાની.	૫
રાતી પછ રણવાને માટે, સત્તા ધારે શાની;	
વતન વડિલનું આય વેચિને, નવરાની નીશાની.	૬
ટીચે કદિ બાજી સોગડાં, રમે પશૂ ન્યમ રાની;	

- સેતાની મંડળિયો શોધિ, નવરાની નીશાની. ૭
 કુચલી કરવે કદી ન થાકે, પ્રીતી પરનિંદ્યાની;
 અવલોકી લો એવી રીતે, નવરાની નીશાની. ૮
 વિસ્તારીને કરે વરેકું, વાત નલાયક નહાની;
 સગાં શ્નેહિમાં સંપ તજવે, નવરાની નીશાની. ૯
 ઠીલાં ટપકાં કરી નિરર્થક, ઠાઠ કરે અભિમાની;
 અનિતિ કેરા ગ્રંથ ઉકેલે, નવરાની નીશાની. ૧૦
 એદી બનિ ઊઘે દિન આખો, હરેક ન જીવે હાની;
 દે શીખામણુ તેને દૃણે, નવરાની નીશાની. ૧૧
 કલિમ કીમિયાના અજમાવે, અલમ પિયે કદિ છાની;
 કાં તો આવે કલમ* બુલાખી, નવરાની નીશાની. ૧૨

નામ તેહનો નાશ.

દોહરા.

- અમર નથી અવની અને, અમર નથી આકાશ;
 અમર નથી આ અંગ પણ, નામ તેહનો નાશ. ૧
 પશૂ પક્ષિને પ્રાણિયો, સરવ કાળના આસ;
 છળ કરિ કોઈ ન છૂટશે, નામ તેહનો નાશ. ૨
 અચળ નથી ઇંદુ અને, વૃક્ષ વેલનો વાસ;
 પહાડ પાણિ પાવક પવન, નામ તેહનો નાશ. ૩
 નેરને મેદનિ મહા, ઘાટ ઘટાને ઘાસ.
 અરણ્ય તથા અરણુ એ, નામ તેહનો નાશ. ૪
 કાયા માયા ક્ષણિક આ, વિશેષ શો વિશ્વાસ;
 ભરસો કર ભગવાનનો, નામ તેહનો નાશ. ૫
 જે ઊગ્યું તે આયમે, અરે ખિલ્યું તે આસ;
 જન્મ્યું તે નાશ્વે મરે, નામ તેહનો નાશ. ૬

* શુન્ય વિચારના કેટલાક માણસોને સીસાપેન અગર દાવ-
 છુ કરેડતાં મેં ધણીવાર જોયા છે.

માન્ધાતાં સરખા મુવા, વળ્યા વાલમિક વ્યાસ.	
રામ સરીખા નવ રહ્યા, નામ તેહનો નાથ.	૭
આજ ઇન્દ્રપુરિ જ્યાં અનુપ, વળતે દિન ત્યાં વાથ;	
નાખનારે જન નવ રહ્યા, નામ તેહનો નાથ.	૮
જરાસંઘ જેવા ગયા, પ્રૌઢી ઐકી પાસ;	
એવા જન ઊડી ગયા, નામ તેહનો નાથ.	૯
કુપ્યાધન કુપ્યંત નૃપ, દિલિપ દામણા દાસ;	
કાળ કરાળ નિકટ થયા, નામ તેહનો નાથ.	૧૦
આ ગંદીકાયા તણા, બરસાનો શ્યા બાસ;	
સંત મહંત મુખે કહે, નામ તેહનો નાથ.	૧૧
આજ કાલ કેં ઉપડશે, કાંઈક માસ છમાસ;	
દર્શી વિશી પછિ કેંકજન, નામ તેહનો નાથ.	૧૨
ચૈતન સહુ ચાલી જશે, ગત શરીરનો આસ;	
બંધ થશે બહવારે સહુ, નામ તેહનો નાથ.	૧૩
મારે મારે માન્ની મુરખ, કરે બ્યર્થ કુંકાસ;	
તેમાં કશું તારું નથી, નામ તેહનો નાથ.	૧૪
ધૂમાડાના પાચકા, મૃગ જળની મીઠાથ;	
એવા આ સંસારમાં, નામ તેહનો નાથ.	૧૫
આગ ગાડિ રોશન જીવન-યોગ-વિયોગ-વિલાસ;	
બજ જુલાખિ બગવાનને, નામ તેહનો નાથ.	૧૬

ઉપજાતી છે.

આ પૂરતી પદ્ય તણી કરી છે,
 યથામતી શક્તિ અનૂસરી છે;
 બલા સુખોક્ષે બણિને બરીછે,
 ધિમંતને ખંત કરી ધરીછે.

શિખરિણિ છંદ.

કવી કાળીદાસે, રચિત પુરતી કેશવ કવી;
ભલી ગંગે ભાટે, સરસ પુરતી શામળ^૧ નવી;
રસે અર્થે એવી, રસિક રચવાની મતિ નથી;
યથા શકતી આજે, કયન તણિ મેં પૂરતિ કથી. ૨

વસંતતિલકા છંદ.

આ આંખ જરન તણિ યોગ્ય દવા થવાને,
હું રનજી નજિક અત્ર રહ્યો નિદાને;
એ રન રહેમ થકિ રન રૂડાં બચ્યાં બે,
બત્રીસ રન પદ પૂરતિનાં રચ્યાં મેં;

૧ તેણે રચેલી મંદોદરી સંવાદ નામે ગ્રંથ કાવ્ય દોહનમાં પ્રસિદ્ધ
કયોછે તે આખો પદ પૂર્તિનોજ ગ્રંથ છે.

* સને ૧૮૮૩ ના ડિસેમ્બર માસમાં માહારી આંખે એકાએક
ભગીરથ દરદ થવાથી હું ભારે ધારતીમાં આવી પડ્યો. એ તકે મેં
અત્રેના ઘણા ઘણા દાકતરો અને દર્શી વૈદોની દવા કરી, પણ કો-
ઈથી કરાર થયો નહી. છેવટે મારા એક સન્મીત્રની સલાહથી અ-
મદાવાદ બ્લેચરદાસ ડીસપેન્સરીના ડાકટર સાહેબ મિહિરબાન રત
નજી હોરમજીની દવા કરી. એ કાબેલ દાકતરની દવા અને રહેમી-
યતથી મને જૂજ વખતમાં આરામ થયો એથી એમનો હું ઘણો
આભારી છું—એ દુરસદના પ્રસંગે અમદાવાદમાં આ પદપૂરતી
મેં રચી છે.

સૃષ્ટી સૌન્દર્ય.

* શૈલશોભા.

વસંતતિલકા છંદ.

પ્રીતેયિ વિશ્વપતિને કરિને પ્રણામ,
હેએ મુશ્વેલ વરંણ્યાતણિ ધારં હામ;
વિશ્વેશ ળ્હાસધરિ વાણિ રસાળ આપે,
પૂરા મનોરથ યઈ મોદ અમાપ વ્યાપે. ૧

* સંસ્કૃત કાવ્ય મધ્યદૂત અને હંસદૂત ઉપરંથી આધૂનિક કવિવર્ધ દલપતરામ ભાષ્યએ સમુદ્ર વર્ણનનો વિષય રચાને પ્રસિદ્ધ કર્યોછે. એ નીતિના વિવિધ દૃષ્ટાંત સાથે કુદરતનું જ્ઞાન આપનાર આપ્યાન મને તેમજ મારા મુમિત્રોને અતિ રસિક લાગ્યું. એ પ્રમાણે કુદરતનું બીજું વર્ણન કરવા તેઓએ ફરમાવ્યાથી યથામતીથી આ વિષય લખવા મેં કોશીશ કરીછે.

અગર જો કે એક નજીવું કાર્ય આરંભ કરવાના પ્રસંગે તેની મુગમતાના દૃષ્ટાંત તરીકે " એમાં તે શું પથરાનું દેવતછે ! અગર શું પથરાનું વર્ણન કરવુંછે " !!! એવી લોકોને ખાલવાની આદત પડી ગઈછે. પણ એજ પથરાનું વર્ણન વિષય આરંભ્યા પછી મને તો ધાણુંજ ગહન લાગ્યું. પથરા જેવી નજીવી ખાખતનો વિચાર કરતાં અનેક પેટા વિષય આગળ યયા.

પહાડોમાં વસનારા અનેક જાનવરોને ખાતલ કરતાં તેમાં ફક્ત સિંહનું અને મુખ્ય મુખ્ય દરેક વૃક્ષના ગુણદોષનું વર્ણન એ વિષયો-જ માત્ર મોટા ગ્રંથરૂપ થઈ પડ્યા. અને તેમાં કોનું વર્ણન કરી કોને ખાતલ કરવા એ વિચારવું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું. છેવટે એ સમજી ખાખતોને કોરાણે કરી પ્રાધાન્ય વર્ણન ઉપર નજર રાખી અપૂર્ણતાનો દોષ ન આવે તે બચથી નામાવળી તરીકે સહેજસાજ ઝાહાડોના નામની ટીપ આપી મુખ્ય વિષયનું વર્ણન યથામતીથી કર્યું છે.

સોહામણો જરૂર શો દુરથી જણાય,
પાસે જવા પરમ હોશ મનસ્વિ થાય;
(જેમ) દાંભિક પૂર્ણ તાણું ડોળ વિશેષ જોઇ,
ભાળા મનૂષ્ય ભરમાયજ ભાત ખોઈ. ૨

મેં પંડે આખૂ અને આરાસુર તેમજ દક્ષણના કેટલાક પદો
ડ જોયાછે. તેથી કેટલાએક અનુભવ અને અનુમાનથી આ ગ્રંથ
લખ્યોછે. ગ્રંથમાં જૂદી જૂદી રીતુઓના દેખાવનું વર્ણન છે. એટલુંજ
નહી પણ દૂરના દેખાવ, પાસેના દેખાવ, ચઢાવ, મધ્ય પર્વત, શિ-
ખરની શોભા, અને ઉપરથી નીચેના દેખાવનું અનેક તરંગથી
વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. આમાંનાં ઘણાં ખરાં દૃષ્ટાંતો તાર્કિક
તેમજ કેટલાંક મનોરંજક લોક વ્યવહારી પ્રસિદ્ધ દૃષ્ટાંતો પણ લીધાં છે.

પુષ્કળ સાવચેતી રાખ્યાં છતાં માંહ્ય માંહ્ય ક્વચિત શૃંગારીક
દૃષ્ટાંત આવી ગયાં છે, તે વિશ્રામ તરીકે તેમના તેમ કાયમ રહેવા
દીધાં છે.

આ વર્ણનના છંદની ૧૨ મી કડીમાં “કે શંખુનો શું સસરો ગિ-
રિરાજ થાય” (હિમાલય) વળિ ૧૧૪ કડીમાં “આત્મા અગસ્ત ત-
ણિ અંતરમાં ઉતારી” (વિંદ્યાચળ) તથા ૯૦ મી કડીમાં “યોદ્ધો
અગાસુર ઉભો લહું શું આપાડે” એમ વર્ણન છે. એ એકએકને
વિરોધ કરતાં છે એમ સમજવાનું નથી. કેમકે આ વર્ણન અમૂક
પર્વતનું નથી, પણ સામાન્ય પર્વતનું વર્ણન છે તેથી કોઇ પણ પર્વ-
તના સંબંધની (વિશેષે હિંદુસ્તાનના પહાડોનીજ) હકિકત લખવી ખો-
વ્ય લાગી તે જણાવી છે.

કેટલાક પહાડોમાં કેટલાંક કૃષ્ણદ્રુપ ઝાડ થતાં નથી અને આમાં
કૃષ્ણાદિ વર્ગિતે ઝાડોનું પણ વર્ણન છે. પણ એવી શંકાની બાબતમાં એવ
ઠેકાણે વસનારા મારા મિત્રોથી મેં વિશેષ ખાતરી કરી છે કે આખૂ
જેવા અલૌકિક રમણીય પહાડ ઉપર તમામ પ્રકારની વનસ્પતિ થા-
ય છે અને આ વર્ણન સામાન્ય પહાડનું હોવાથી કોઇ વાતનો આ
લેખ ન લેતાં તે દાખલ કરેલ છે.

દષ્ટીયિ દૂર પણ નીજ સમીપ બાસે,
 તોએ નજીકજ જતાં તન છેક તાસે;
 તે જેમ સ્નેહ ધનવંતતણો જણાય,
 તોએ ન લેશ ઉપયોગ તથાપિ યાય. ૩
 જૂદી જુદી રૂતુ વિષે અવલોકનેથી,
 જૂદો જુદો વણ જણાય ખુબી વડેથી;
 છે નાટકી જન ધમ્મા બહુરૂપિ જાણે,
 એથી વિચીત્ર મનરંજન સ્વાંગ આણે. ૪
 વર્ષારૂતુ મહિં લિજા તરથી લચેલો,
 લીલો કલ્હાર થઈ મરત બની મચેલો;
 તે જેમ પ્હેલિ વિચિત્રો સુખિયો *જીવાન,
 ઉભો મદ્યિ બનિ અફડ તે નિદાન. ૫
 દેખાવ એવિ તકમાં દુરથી પ્રમાણ્યો,
 શું લીલિ સાટિનતણો શુભ તંબુ તાણ્યો;
 કે નેટ ૧નીલમણિપુંજ પ્રકાશ પામ્યો,
 જંગમનો જર કે ઢગ ૨ શૂભ જામ્યો. ૬
 સીતોદ્દેયિ તન સ્નાન નિદાન નિત્ય,
 કીધેથી કુંપ પ્રગટ્યો તનમાં અચીત;

આ વિષય કચ્છના દિવાન સાહેબ એ. રા. બા. મણીભાઈ જસબાઈની પ્રસન્નતાર્યે રચી સ્વદેશવત્સલ નામના માસિક પત્રમાં સ. ૧૯૩૬ ની સાલમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલ છે.

વિષય નવિન હોવાથી તેમ તેને યથેષ્ટ ખિલવવા ગુજરાતી બાષામાં એકાદ પણ તેવા વિષયપર પુસ્તકરૂપ સાધન ન હોવાથી એમાં રહેલા દોષને પંડિતો રહેમ નજરથી દરગુજર કરશે એમ આશા રાખવામાં આવી છે.

* કોઈ જીવાન માણસ મરણ પામે તો જીવાન પ્હાડ જેવા મરણ પામ્યો એમ કેહેવામાં આવે છે. તેથી તેના અફડ દેખાવને પહેલી વિચીત્રા જીવાનની ઉપમા આપી છે.

૧ લીલમનો ઢગલો.

૨. ગંજ.

એથી અખીલ શરિરે સજ યે સમેટી,
 લીલી ફુથાલ ગરમી અરથે લપેટી. ૭
 વૃક્ષાદિ પામિ પરિવાર લિલા કરેછે,
 (શું) હેતુ લિલા* સુભગ રંગયિ સૂચવે છે;
 કે ભૂમિ રૂપિ અખળા ઉર કૂચ આ છે ??
 વસ્ત્રે લિલેયિ વર વેણિત+ શું કર્યા છે. ૮
 વાંકાંચુકાં સરપ આકૃતિના સુમાર,
 આ હાડનાં ગરણ દર્શિત છે અપાર;
 નીચે ધિરે રહિ નમી નમિ ભીતરે છે,
 જાણે સુખોધ ગરવી જનને કરે છે. ૯
 પર્જન્ય ત્યાં પ્રથમ આપ જઈ પુગેછે,
 સંભાળ અન્ય તણિ તેહ પછી કરેછે;
 તે પોષ્ટનો સિપઈ જોમ મિમંત ઘેર,
 પોઆડિ પત્ર પળથે પછિ અન્ય ડેર. ૧૦
 કે કાડથે સ્વઅણિયે કરિ આભ આખું,
 તાપેયિ તમ નગનું જવ રૂપ ઝાંખું;
 એથી ડરી શું મધવા ધરિ બીતિ બાન્તી;
 પર્જન્ય પ્રેરિ કરી શું નમકેરિ શાન્તી. ૧૧
 કે શંબુનો શું સસરો ગિરિરાજ યાય,
 આં સ્વાગતા પ્રથમ તે ચક્રિ ત્યાં રઆય;
 હાકેમ જો નિજ જમાત્ર મળે કદાપી,
 પામે ધસૂર સુખ સાક્ષિ મૂખ માગી. ૧૨
 પર્જન્ય તેમ વળિ પર્વત રાશિ એક,
 સન્ધિ શું સ્નેહ તણિ બેનિ યઈ વિશેક;
 પર્જન્ય એયિ પ્રથમે પ્રિયઘેર આવે;

* પર્વત ગ્રાહક વીગરે પરિવાર પામીને લીલા (વિલાસ) કરેછે.
 એવા હેતુ જાણે લીલા રંગ ધારણ કરી સુચવતો નહેવા (સુદમાલંકાર)
 + વીરિલા.

બેટી સુભેદ દધને વળતો સિંધાવે. ૧૩
 આ આશપાસ અતિસે ઝરણાં વહેછે,
 દેખી વિતકું કવિ કો ઘટમાં કરેછે;
 જાણે અમીત બનિયો અતિ ગીરિરાય,
 આ સ્વેદ* સર્વ તનથી વહિ ચાલિ જાય. ૧૪
 આ શિખરેયિ સંરિતા જળ શું વહેછે,
 કુંભસ્થળેયિ મંદ હૃદય કે ઝરેછે;
 અંબાડિ આ ઉપર જેવળ કે દિવેછે,
 આતે રંગશૃંગ ગિરિ કે ગજરાંજ એછે. ૧૫
 આ ગુહ્ય ગુહ્ય શિખરો તણિ શું ઘટા છે?
 કે જાણું જાટ શુભ રાજિત એ જટાછે,
 આ ઝણું ઘોધ (કે) શિરગંગ વિરાજતી છે;
 આ તે ગરિષ્ઠ ગિરિ કે ગરિજાપતી છે. ૧૬
 ક્યારેક નોળ અહિ કેરિ લડાઇ બાઝે,
 ક્યારેક અંગપર સર્પ સિંહો વિરાજે;
 વંશી સમાન ધુનિ મોરલિ કાન આવે,
 આ *ગીરિકે કહું મદારિ વડો મુહાવે. ૧૭
 ભેળી વનસ્પતિ કરેલિ આરાધ બાર,
 ને જાત જાત તણિ ઔસધિ એ સુમાર;
 ને રોજ રોગિજનના સુખની ભરીછે,
 આ ગીરિરાજ કહું કે ધનવંતરી છે. ૧૮

૧ પરસેવા. ૨ મ્હેટો. ૩ ધોળાં, ૪ વાદળ. ૫ મહાદેવ. ૬ વાંસળી.

* આ વૃતમાં પર્વત અને બાજીગરની તુલના કરીછે. તે એવી રીતે કે જેની પાસે કોઈ વખતે સર્પ અને નોળવાની લડાઈ મચે છે; કોઈ વખતે પોતાના શરીર ઉપર સર્પ અને સિંહોને નચાડે છે; અને ત્યાં વાગતી વાંસળીઓના (ગોવાળીયા પાવાં વગાડે છે તે) નાદ મોરલીના જેવા કોઈ કોઈ તકે કાનમાં આવેછે તેથી આ તે પર્વત છે કે બાજીગર છે? (સિંદહા લંકાર.)

વર્ષા સિતાદિ સરવે મુખ દૂખ સાંખે,
 ધ્યારે ન કોપ દિલમાં રતિમાત્ર રાખે;
 ઊભો અખંડ રહિને તપ આદરેછે,
 આ ગીરિરાજ કહું કે મુનિરાજ એછે. ૧૯
 આ †દીનમાંજ ગિરિયે બહુ લીલ જામે,
 ટોચે જવા ન જન પાપ ટકાવ પામે;
 તે લાંચિયા જરૂર રાજનિ માંજ નેમ,
 દર્વાન દે ન ગરવા વિણ મળિં તેમ. ૨૦
 મૂશીખતેયિ ગિરિનાપર જો ચડાય,
 પ્રેરો પ્રયાસ પડિ આસ મુખે બરાય;
 તે જોમ એટ પદ મેળવતાં અપાર,
 પામે મનૂખ્ય મમ તો કહું નીરધાર. ૨૧
 વર્ષા ધણાંયિ પલળે વરસાદ માંહી;
 ભેદાય કે નહિ બિજનય તથાપિ કાંહી,
 તે જોમ અસજનને શુક બોધ આપે;
 તોએ ન જ્ઞાન ધટમાં રતિમાત્ર વ્યાપે. ૨૨
 છે લીલિ ચાર વપુ દીપતિ રોમ પરાજી,
 છોગાં સમાન છબિ છોડ તણી રવિરાજી;
 જો વાવટા સમ સુ વૃક્ષ વડાં બદિસે છે,
 સર્વત્ર છત્ર કહું કે નજરે પડેછે. ૨૩
 આ ઝાડનાં સજડ જૂથ જણાય કેવાં,
 મંપે વસે સજનનાં શુભ શ્હેર જેવાં;
 તે માંજ પક્ષિ કિલકાર રૂડાં કરેછે,
 જાણે શિલોપચય પ્રભૂ સ્તુતિ ઊચરેછે. ૨૪

† ચોમાસામાં.

- ૧ પર્વત ઉપર લીલી ચાર ઉગેલી તે રોમાવળી જેવી જણાયછે.
- ૨ તેના ઉપર ઉગેલા છોડ છોગાં ખોશ્યાં હોય એવા જણાયછે.
- ૩-૪ મોટાં ઝાડ વાવટાના જેવાં અથવા છત્ર જેવાં જણાય છે.
- ૫ પર્વત

ઢોળાવદારે ભિચિને નિચિ સૌ જગોએ,
 રાજો ખિચોખિચ અથાક તર કદોએ;
 મેં માનિ એમ મનમાંહ્ય ખચીત લીધું;
 આ શું વનરૂપતિનું સંગ્રહસ્થાન કીધું? ૨૫
 આંખા અનાર વણિ આંખલિયો અપાર,
 જાંબુડિ જામફળિ જાસુદિ ખેસુમાર;
 ખીલી અને બદરે તેમ બદામડીછે,
 શેતરને શિશમ સાગ સિતાફળીછે. ૨૬
 ખીન્નેરિ ખારસલિ ખાવળવૃક્ષ દીપે,
 સૌ શોકનાશક અશોક તર સમાંપે;
 અખાસ* અંજિર અખોડ અસુંદરાછે,
 ડુંગી પપજસતર સહ પાંપળાછે. ૨૭
 ખર્સાણિ ખેર વણિ કોય રથજે ખજૂગી,
 છે પારિજાતક પલાશન પંકિત પૂરી.
 ગુલાબને ગુલમહેર હજારિગોટા,
 હડે બથા હરિતાનાં તર હોય મ્હોટાં. ૨૮
 વેલા લવીંગ અહિવલ્લિ સુ દ્રાક્ષ કેર',
 મ્હેકે તર તજ ઈલાયચિનાં ઘણેરં.
 કુંવાર કેતકિ કરેણુ કરીર આ છે,
 ચંપેલિ ચંપક ચણોઠિ મદે બંચોછે. ૨૯
 લીમ્બુડિ ખાટિ મિઠિને વણિ લીમડાછે,
 નારંગિ નાળિયરિ નૌતમ નીવડયાં છે;
 આ મોગરો મિંઢળને મચિછે મરેડી,
 એરંડિ ગૂંદિ વડ ગૂંદિ તથા અરોડી. ૩૦
 કાંટી કદંબ વણિ કાચકિ કાકડોળી,
 ગુલપાસને ગુલછબૂનિ છખીલિ ટોળી;

*આ ફળાઉ વૃક્ષોના ખુલાસા બદલ વિષયના આરંભના શીપમાં જુવો.

આ રામ કૃષ્ણ તુલસી વન છે વડેરાં,
 છે શીમળા સરગવા છતમાં ધણેરા. ૩૧
 કે વૃક્ષ છે કે વધિ ખૂબ ઊંચે ગયાં છે,
 નીચો સ્થિતી કબુલ કે કરી રહ્યાં છે;
 કે આડ અષ્ટ ફળનાયિ ઝુમી રહ્યાં છે,
 કે આડ તો પવનનાયિ ધુમી રહ્યાં છે. ૩૨
 કે આડિ અંદરયિ કોકિલ કીલકારે,
 કે ચાર ચાતક ચક્રોર મુખે ઉચારે;
 કે પક્ષિ એક તરે ટોચયિ ઊડિ બીજે,
 બેથી અને રૂઢમાં બલિ વીધ રીઝે. ૩૩
 ક્યારે કપોત પુલબૂલ સુ બોલ બોલે,
 ક્યારે કળા કરિ કલાપિ પ્રતાપિ ડોલે;
 કે રસારિકા શુક વિવાદ સુખે કરે છે,
 મંજૂ મધૂપ કંઈ નાદ મૂખે કરે છે. ૩૪
 સૌ પક્ષિના મધુર નાદનું ગાન જાન,
 શું અપ્સરાનું વદનું ગાયન તેનિ સાન;
 આહા ! સુણ્યા ન મુતિ સુંદર નાદ જોણે,
 એળે ગુપ્તાવિ અવતાર દિધલ એણે. ૩૫
 ડોલે તરે પવન જે તકમાંજ આપે,
 રાજી યદ સ્વશિર શું રચિયી હલાવે;
 મૂરખિય કે સમિરને મનથી મણે છે,
 એથી પ્રણામ નમિને શું નિચે કરે છે. ૩૬
 આ વાયુ જો જરે આડ સહુ હલાવે,
 ફેંદેયિ પહાડતણિ આગળ તે ન ફાવે;
 તે જેમ સૌ ગરિબને મદથી પિડે છે,
 મોટા જનોયિ હબકી ડરતા હિંડે છે. ૩૭
 આવે જ્યાં પવન કે તરે આ નમી છે,

પાછાં ટટાર થઈ અફડ તો રહેછે;
 તે જેમ રીપુ દળ દાવધિ માતુ દેખી,
 લાચારિયી લટિ પડે જન ને વિવેકી. ૩૮
 જે વૃક્ષ કૂલ ફળવાળું નિચું નમેછે,
 ને અન્ય વૃક્ષ થઈ અફડ તો રહેછે;
 તે જેમ મૂર્ખ મદમાં છકમાં છકેછે,
 વિદ્વાન તો વિનય સાધિ સદા ટકેછે. ૩૯
 વાળ્યાયિ વૃક્ષ* કુમળું જલદી વળેછે,
 મોટું થએ અધિક તે જડતા ધરેછે;
 વૃંતી કિશોરવયમાંહિ વળે સુ રીતે,
 મોટા થએ મરિજનાં નવળે કદી તે. ૪૦
 આ વૃક્ષ માત્ર ઉગિયાં તહિં જે સુકાય,
 સ્વસ્થાન છોડિ સ્થળ અન્ય ન જૈ શકાય;
 તે આર્થવૃત્ત તજિ અન્ય વિદેશ માંઈ,
 મૂસાફરિ કરિ શકે નહિ આર્થબાઈ. ૪૧
 જે વૃક્ષનાં ફળ મધૂર સુધા સમાણાં,
 ને ફેંકનાં કહું હળહળશાં પ્રમાણ્યાં;
 તે જેમ ફેંકે જનના શુભછે સ્વભાવ,
 ને ખારિલા કુંધકના ઉરના ઉઠાવ. ૪૨
 આનંદ ધારિ કદિ આશ્રય જેહ આવે,
 વિશ્રામ આપિ તનતાપ સહુ સમાવે;
 દે ભોજનાર્થ ફળકૂલ સમા પ્રમાણે,
 વીવેકિ વૃક્ષ થકિ કોણ વડો વખાણે. ૪૩
 આંખા પછાડિ મચિ કંટક વાડ કેવી, ?
 શ્રીખેતને સદન આશ્રય મોકિ એવી;
 જે વાડ હોય કુમળાં તરે જીછરે છે,
 વાલી* વિના શિશુ જીવો રવડી મરે છે. ૪૪
 લાલ્લાજિ* આ લલિતનો કદિ યાય સ્પર્ધ,

* બોધવચન. ૧ વારસ, ૨ જે છોડને લગ્નમણી કહેછે તે,

સંકોચ પામિ શરભોદિ બને સહર્ષ;
 તે જ્ઞેમ કોય મુગધા તન રૂપર્ષ કીવે,
 થૈ કોકડું પડિ રહે નિજ સોડ મધ્યે. ૪૫
 શોભાયમાન કુંઠિ કૂલ જણાય સારાં,
 મૂંગધિના વિહિન તેહ દિસે અકારાં;
 તે જ્ઞેમ કોય જન હોય રૂપે સુ વેશ,
 વિદ્યા તથા વિહિન ગૂણ દિપે ન લેશ. ૪૬
 વાંછું અનાર સહકાર^૧ તણાં વખાણ,
 સેતુરિ કે શુભ સિતાકૃણિનું બયાન;
 કોને હું પ્રીય ગણિ આગળ લાવી ગાર્જ,
 કોને કનીય ગણિ પાછળ છોડિ જાગર. ૪૭
 જ્યાં કૂલ કે કૃણતણો સુ જમાવ દીસે,
 ગુંજારે ત્યાં કરિ રમધૂપ ઘણાક હીસે;
 શ્રીમંતનું સદન જાણિ ભરાય ભાટ,
 તે જ્ઞેમ કાવ્ય રસનો મયવે ઘુંઘાટ. ૪૮
 પુષ્પો રૂપી બહુ પ્રિયા રસ *ભૂંગ લૂંટે,
 મૂકી અને શિયળવૃતજ એક ખૂંટે;
 એવા અધર્મ લહિ શિક્ષણનાજ સાટે,
 કાળો કંપો વદન ઊપર રંગ માટે. ૪૯
 પૂડો જુવો મધતણો અહિયાં ભરાયો,
 માંખોતણો સમુહ પારવિના જમાયો;
 જ્યાં હોય લાલચ કહું ધનની અપાર,
 ત્યાં લેભિયા જન ભરાયજ એ સુમાર ૫૦
 આ સૂગરાં લટકતાં તરએ ઝુમેછે,

૧ આંખો. ૨ ભરો.

* પુષ્પ રૂપી ઘણી સ્ત્રીઓનો રસ શિયળ વૃત છોડીને ભરોએ લૂંટેછે. એવા અધર્મ જાણી એ વ્યભીચાર વૃતિની શિક્ષા કરવા માટે 'ધક્ષા'એ જાણે તેનું મુખ કાળુ કર્યું છે. (હે તુ ઉદ્વેશ લંકાર.)

એને કુવેડ કવ્ય તુલ્ય કવી કહેછે;
 ક્યાં આતુરી મુગરિ ક્યાં કવ્ય તે કુ નાર.
 હું તો †અયોગ્ય ઊપમા ગણું તે અપાર. ૫૧
 એ સૂરનાં લટકતાંજ જણાય કેવાં,
 ટાંગેજિ દોપિ મુગલાઈ ખસાત એવાં;
 કે છત દેવતાયું હોય કવી વખાણે,
 કે ઉધ્વે હોય શિવધ્વચ્છન*ધારિ જાણે. ૫૨
 †વારાહ રોંછ વણિ રાહ વિષે અડચાંછ,
 શીકારને પકડવા તલપી રહ્યાં છે;
 ‡ક્ર કાળિયાર ત્વમ કગતુરિયાદિ કોડ,
 દોળે મળી રમતિ રમ્ય મૃગોનિ જોડ. ૫૩
 શીયાળ શાહુડિ અને સસલાં અપાર,
 ગોંડા તથા મહિથ વાનર ખેસુમાર;
 મધ્યસ્થજે સ્થળ નચીત કરી વસે છે,
 સંતોષમાં દિવસ નેહથિ નિર્ગમે છે. ૫૪
 ભારે ભુજંગકર કો સ્થળ રાફડા છે,
 કોઈ સ્થળે ઉધર્ધના વણિ ટેકરા છે;
 કોરેજિ પ્હાડ મહિં કોઈ સ્થળે ગુફા છે,
 જાણે કપાટ નગમાં રચિયાં રૂડાં છે. ૫૫
 એવી ગુફા મહિં તપસ્વિ જઈ રહેછે,
 ઐહીક સૂખ તજિને તપ આદરે છે;
 એવે સ્થળે રમ્યશન વચ્ચ તપસ્વિ પામે;
 ધારી મુધ્માન “પ્રભુના” પદમાં વિરામે. ૫૬
 એ પ્હાડના ઉપર મ્હેલ જણાય પેલો,
 ચાંદી સમાન ચળકે ખુમિથી ચણેલો;

† કારણ કે જે સફાઈ અને સ્વચ્છતા એ સુગરીના માળામાં
 રહીછે. તે સફાઈ અને સુધડતા કુવડના કેશમાં નથી સળખ.

* શંકર ઉપર અભિષેક કરવાનું પાત્ર. ૧ કુફર. ૨ ખોરાક.

શું એ અટા સુભગ ઇશ્વરિની દીસેછે,
 વાર હવેલી વર ઇંદ્રનિ વીલસેછે. ૫૭
 જંચે અધીક અગ ઉપર જો જવાય,
 તો પાતળી ખુશ હવા તમ તે જણાય;
 હોઈ મહાન કદિ કંજુસ જો ચડેછે,
 તો પાતળી નજર તેહતણો બનેછે. ૫૮
 આ પહાડના ઉપર વાદળિ ઊતરીછે,
 તે ગર્વધેલિ પ્રમદા શિર શું ચડીછે ? !
 ત્યાં ધુમ્મસેયિ અવલોકન કે ન યાય,
 સ્ત્રીનું જ્યહાં ચલણ ત્યાં ન સુજે જરાય. ૫૯
 આ ધીચ આડિ મહિં સૂર્ય નહી જણાય,
 સૌ દીન રાત્રિ સમ્રાજાં સરખાં ગણાય;
 અંધેરે રાજ્યમહિં જેમ વિના પ્રકાશ,
 રહૌકાર ચોરે સહુ એક ગણાય રાશ. ૬૦
 રે! પેલિ આછિ શુભ આડિ મહીં છુપાતો,
 આ ચંદ્ર ભાસ દહને વળિ મહું ભરાતો,
 તે જેમ કોય મુગધા નિજ નાથ આગે;
 લાજ અને પદરમાં મૂખ ઢાંકિ ભાગે !
 આડીનિ માંહ શશિ ભમ્ય ભરાય જ્યારે,
 કેવો જણાય કિરણોદય પૂર્ણ તારે;
 ગર્ભાનિ ગાગર વિષે જ્યમ દીપ રાખે,
 એવા પ્રકાશ અવલોકિ લિયે સ્વપ્નાંખે. ૬૧
 બાએલ વાઘણતાણું પય કોઈ ઠામ,
 આમી અહો ઠરિ ગએલ દિસે તમામ;
 ચક્તાં જણાય વળિ પચર માંહ કેવાં,
 ચાંદી, કપૂર, દધિ, આકૃષ્ણપાક જેવાં. ૬૩
 કોપેયિ કોપિ જવ કેસરિ ત્રાડ પાડે,

૧ જે ગાગરને આશપાશ કાણાં પાડ્યાં હોયછે. અને નવ-
 રાતરમાં જેમાં દીપા મૂકવામાં આવેછે તે. ૨ કોપરોપાક.

એ સૂણિ પક્ષિ પશુ ધીરજ સર્વ છાંડે;
 તે જન્મ યુદ્ધ તકમાં વિરહાક વાગે,
 ચાલી શકે ન તવ કાયર પાય આગે. ૬૪
 પહાડોની ટોચ પર જૈ જન જો વિરાજે,
 દેખાય દૃષ્ટિથી એમ વિલોકિ આજે;
 મારા જરૂર મનમાં અનુમાન આવે,
 અંઆડિ માંછ દરિની જન શું સુહાવે. ૬૫
 પાતાળલોક પૃથ્વી તળમાં રહેછે,
 ને સ્વર્ગલોક સ્થળ અંચ વિષે વસેછે;
 આ આપણે સ્વરગ અંદર વાસ સંઓ,
 જોએ અજ્ઞાથિ અતિ દુર્પ જણાય એવો. ૬૬
 દેખાય દૃષ્ટિ થકિ માનવિનો સમૂહ,
 છે વૈંતયાં મનુષ્ય કેરિ વિચિત્ર વ્યૂહ;
 સ્વૃદો નિચે ઉસુગ્મિનાં તરણાં ચરેછે,
 દેખાય બાળ સુખદા હરણાં ફરેછે. ૬૭
 પેલાં લિલાં છમ જણાય સુ જક્ષેત્રનીચાં,
 જાણે બિછાવિ દિધછે જુમિમાં ગલીચાં;
 જંગાલથી સરસ ચોસર ચિત્રિ જાણે,
 પાને મઢેલિ કવિ રંગજુમી પ્રમાણે. ૬૮
 ઓ પેલિ વાંકિ ચુકિ જો નદિયો વહેછે,
 દેખાય દેખિ દિલ લોભધને રહેછે;
 કોરેલિ શું સડક કાચ બિલોરની છે!?
 કે ચોખ્ખિ ચાંદિ પતરાં થકિ શું જડી છે. ૬૯
 દારો પાણે સ્વશિર નીચું ધરી ચરેછે,
 પ્રીતિ થકી નમન શું પ્રભુને કરેછે;
 કે આધને પરતણું થયું એશિઆજું,
 શર્માધને સજડ બાવથિ નીચું ભાળ્યું. ૭૦
 છોટી છેક શુભ ગામ જણાય પેલું,

જાણે સુચિત્ર દિસતું શુભ ચીતરેલું;
 બકી કુંભારતાણે પેલિ પ્રકાશમાન,
 દેખાય દિવ્ય વળિ તાપણિના સમાન. ૭૧
 જે મોટિ ચોજ ઉરવીપરથી જણાય,
 એ છેક સૂક્ષ્મ ગિરિ ઊપરથી મુહાય;
 હોદ્દો મહાન જ્યમ દુર્જનને મળેછે,
 ખીન્ન જનો નજરમાં હલકા દિસેછે. ૭૨
 દેખાય છે સદનના દુર કોઈ દીપ,
 શું આગિયા ચમકતાજ હથે સમીપ;
 આ ચાન શબ્દ શરૂ કરણે પરેછે,
 તોએ ન તેહ નજરે જરિયે ચડેછે. ૭૩
 કીન્તે અવાજ ચડિ ઊપરથી કદાપી,
 સર્વત્ર જાય પડધા પડિ શબ્દ વ્યાપી;
 તે જેમ મેષ્ટ જન કૈં મુખ ઊચ્ચરે છે,
 ખીન્ન જનો સહજ બોલ ઉપાડિ લેછે. ૭૪
 નાચિયિ જ્યાં નજર પોચતિ લેશ ત્હોની,
 ઊંચિયિ યોગમ અને દુર છેક પ્હોતી;
 ઊંચા સમાગમયિ જાભ અલબ્ય આવે,
 નીચા પદે ન નરને કશિ રીત ફાવે. ૭૫
 ઊંચે ચડી નજર નીચિ કદી કરાય,
 તો પ્રૌઢિ બીક નિજ અંતરમાં પમાય;
 હોદ્દે ચઢી નજર નીચિ કરો ન ક્યારે,
 શું એમ દાખિ કુદરત જનો ન વારે ? ! ૭૬
 જો દૂરબીન થકિ નીરખિયે હુલાસે,
 દેખાવ હોય દુર તેહ જણાય પાસે;
 તે જેમ સ્નાન દગ જો નિજના પ્રકાસે,
 જે દૂરનો જન નજીક સર્વધિ ભાસે. ૭૭
 આ સુક્ષ્મદર્શક વડે નગ જો વિલોકો,
 તો માપ તેનું -હૃદયે કશિ રીત રોકો;

ભારે તદા રૂપ ભયંકર પૂર્ણ ભાસે,
 માયા *દશાનનિ કારમિ શું વિલાસે ? ૭૮
 પહાડોનિ ટોચપર જૈ વિજળી પડેછે,
 થે કાટકો શિખર ભેદઈ આપડે છે;
 તે મર્મ બાણુ ન્યમ કો જન અંગ વાગે,
 તો ઝાટકો મગજમાં મજબૂત લાગે. ૭૯
 આછી ઘટાનિ મહિં રાજીત ઝુંપડાઓ,
 પેલાં જણાય વચમાં વિર જો રૂડાં ઓ!
 વેષ્ટીત પાત્ર નવરાત્ર તાણું અવેરે,
 ખૂખી ખરેખરિ વિલોકું હું તેનિ પેરે. ૮૦
 આ જોઈ હાર દુર *શૈલનિ લાંબિ આડી,
 જાણે ઉભી જરૂર હોયજ આગગાડી;
 જ્વાળામુખીનિ અગરે ધ્રુણિ નીકળે છે,
 ઇંજનમાં ઇંધણુ શું બહુધા બળે છે. ૮૧
 આ ગોટ વાદળિ તણા અતિથે જણાય,
 તોએ ન તેહ કરમાં જરિએ ઝલાય;
 સંસાર મોહમય મિષ્ટ મહાન ભાસે,
 તોએ ન સત્ય કશું તેહ વિષે પ્રકાશે. ૮૨
 ક્ષીતીજઃ બાજુ અવલોકન જો કરાય,

* રાવણની.

× આછી ઘટામાં છવાયેલાં ભલોનાં ઝુંપડાં, તે નવરાત્રના
 અવારાની વચે મુકેલો કળસ અવારાથી વીંટાયો હોય તેવાં પહાડ ઉપ-
 રથી જણાય છે.

* આ છંદમાં પહાડને આગગાડી સાથે સરખાવ્યો છે. પર્વ-
 તના આડી અને લાંબી હારને વેગળેથી જોઈને કવિ કહે છે
 કે જાણે આ આગગાડી ઉભી હોયની !! અને એ પર્વતના મોખરે
 એક જ્વાળામુખી પર્વત છે તેમાંથી નિકળતી ધ્રુણી જાણે ઇંજનમાં
 લાકડા બળવાના યોગે ધુમાડો નિકળતો હોયનીશું !!

† દિગાંત લિટી.

સંયોગ પૃથિવ અવકાશ તણો જણાય;
 આકાશ કાંત પૃથવી પતનીયિ રાઓ,
 રાઓ થકી રચિત શું રતિ મિત્ર સાઓ. ૮૨
 ઢંકાયલો હિમ થકી ગિરિ હોય બ્યારે,
 કેવો જણાય નગરાજ ખુર્ચીયિ ત્યારે;
 આ ઇંદ્રનો શું અધરાવત અધિયોદ્યે,
 કે આદિનો અળકતો દુર્ગલો કયોદ્યે. ૮૩
 બહેતા પ્રવાહ વરષાવતુ માંહય હોય;
 તે સ્મૃત આંચ થકિ અંધર્ જાણતોય,
 તે જેમ કો અખડદાર વિશેષ હોય,
 બારીસ્ટરોયિ ઝટ અંધર્ જાણ તોય. ૮૪
 એ બર્ફને હું ઉપમા વડું વીર કેવી,
 રૂપેરિ હોય સતરંગિ બિછાવિ એવી.
 કે સાશુ ધાલિ ગિરિષે નિજ એગ ચોળ્યું,
 આમ્યું શું ફીણ કરિ એ થકિ સર્વ પોળું. ૮૫
 એ બર્ફના ઉપર સૂર્ય યદા તપે છે,
 તો પીગળી બરફ નાર રૂપે વહેછે;
 તે માનુની સમિપ જેમ મહાન મર્દ,
 જો પીગળી નિજ ગુમાવિ દિએ સુ ગિર્દ. ૮૬
 ત્યાં આડના ઉપર આકળ જે પડેછે,
 તેનાં સુ બિંદુ નિરએ નજરે ચડેછે;
 થ્યકે પ્રસન્ન થઈને ઉર ધારિ ભાવ,
 મુકતા તણો શું અખરો શુભ શીરપાવ. ૮૭
 જે રમ્ય પ્હાડ વરષા રતુમાં જણાય,
 બારે ભયાનકજ ગ્રીહમ તકે ગણાય;
 તે શાંત કો સજનને બહુ જો સતાવે,
 આઝૂં થએ તપિ મિનજ જરે આપે. ૮૮

પોશાક સર્વ ગ્રિષ્મ કહું લૂંટિ લીધો,
 કોપી ભયાનક શું એ થકિ સ્વાંગ કીધો;
 કે કાઢિને સુતક સ્વચ્છ કયું શરીર,
 આ વૃક્ષ રોમ હત ક્ષૌર^૧ કરાવિ ધીર. ૮૬
 મેદાનમાં મમત આદરિને અડ્યોછે,
 પોતે ટકાવ દૃઢ પૂર્ણ કરી પડ્યોછે;
 આ અસ્ત્ર શસ્ત્ર સહુ વૃક્ષ રૂપી પછાડે,
 યોદ્ધો અગાસુરે ઉભો લહું શું અપાડે. ૮૭
 ઝણીનું પાણિ તહિં કોતરમાં આવેછે,
 તે જાણું રક્ત વપુ અંદરથી હોછે;
 આ ધોષ માંહ્ય જીવજંતુતણે જણાય,
 સંગ્રામનો સરસ કે દેવનિ એ સુહાય. ! ૮૮
 ભારે ભયાનક બેડાં કંઈ કોતરાંછે,
 શું ધાવ વીર વપુમાં લડતાં પડ્યાછે;
 આ તાડ કે અજુરિ આમર કે ધર્યાંછે,
 આ કેળના તરે જ્યક્ષ્મ કે કર્યાં છે. ૮૯
 આ વાંસ કે અચિત એહ ધરેલ ભાલા,
 આ મિલ્લ કોઠ રૂળ તોપતણા શું ગોળા;
 આયું વડું સ્વરૂપ કેમ ગિરી વધાર્યું,
 શું વામને સ્વરૂપ નીજતણું પ્રસાર્યું. ૯૦
 કે પૃથ્વી પત્ર મહિં ગૂણ પ્રભુ લખાતા,
 છે શાહિ આદ્ય ઉદધી અડિયે સમાતા;
 કે કાળજી અધિક કામનિની કરી એ,
 આ પૂંજ કાળજ તણા રચિયા વિધાએ. ૯૧
 આડા પડેલ અગ સેતુર સમાન જોછે,
 શું ઉર્વિ રૂપિ તરણી ઉર હાર એ છે;
 જો છેક દૂર થકિ અદ્રિ નિહાજિ જોશો,
 તો આદ્ય વાદળ તણા ગણિ છેતરાશો. ૯૨

નિર્ણય થવા જમિનની હદનો નચીત,
 ને માપણી વખત બાણ રચે મહીપ;
 આ પર્વતો ધરણિ ઉપર છે ધરેલા,
 બાણો લલીત બહુધા ભુમિમાં કરેલાં. ૯૬

બ્યાં ધોધબંધ હતું બેટુ અપાર નીર,
 ત્યાં પેખ આજ ન મળે નિરખે લગીર;
 આવે અધીક ધન તો ચડતી દશામાં,
 તે જાય છે સમુળગું પડતી દશામાં. ૯૭

મધ્ય સ્થળે કુંઠક હોય ઝરાનું પાણી,
 પીવા સુખંઠિત ત્હિં પ્રાણિતણી ભરાણી;
 દૂષકાળ વર્ષ મહિં જેમ વિલોકિ દાતા,
 ઊત્સાહથી સદન તર્ય જનો ભરાતા. ૯૮

જે રાતરે સળગતા દવ તો જણાય,
 એની શું અધ્ય ઉપમા મુજથી અપાય;
 લાગે કુંઠક ભયભીત તથા રૂપાળા,
 દેદિપ્યમાન રચિ રમ્ય શું દીપમાળા. ૯૯

લાગેલિ ૧લંક પુરિ અગ્નિ થકી શું હોયે,
 કે હોળિકા રૂપ કરાળ ધરેલ રોષે,
 એક સ્થળે થઈ અલોપ બિજે ચડેછે,
 બીજે સ્થળે થકિ ત્રિજે સ્થળ જો અડેછે. ૧૦૦

ભાળા જનો કદિક દૂર થકી નિહાળે,
 ભૂતાવળી લહિ ડરે ઉર તેહ કાળે;
 ફેલાય સોગમ પ્રકાશ ત્હાં અથાગે,
 શુદ્ધિ સમાન વદમાં સુ પ્રકાશ લાગે. ૧૦૧

જો ઠામ ઠામ દવ જે તકમાંછ લાગે,
 બીતીયિ જનવર તે તકમાંછ ભાગે;
 દોડે, પડે, વળિ ઉડે, બળિને બરાડે,
 એ ચીત્ર બીતિમય શક્તિ ન કોય પાડે. ૧૦૨

લાગી દવો જવ સુકાં તરૂંઓ બળે છે,
 ત્યારે લિલા તરૂંનિ તેવી દશા બને છે;
 તે ફુલનો સમિપ સન્નન જો રહે છે,
 નિર્દોશિ દોપિ બનિ ૧આપદ તો સહે છે. ૧૦૩
 ૨સીતાંગ ગીરે વરસાદ સમે રહે છે,
 એ અમકાળ અગની રૂપથી તપે છે;
 જ્યો રચાય કદિ સોખત રૂડિ ભૂંડી,
 આવે કહું અસર એહવિ અંગ ઊડી. ૧૦૪
 વાંસો પરસ્પર વળી અથડાય જ્યારે,
 અગની ઝરી જરૂર થાય વિનાશ ત્યારે;
 તે જોમ કોઈ નિજ જાત વિષે લડે છે,
 બને ખરાબ થઈ આક્રમમાં પડે છે. ૧૦૫
 વાંસોનિ માંહ વળિ વાયુ યદા બરાય,
 તેનો સતાર સમ નાદ મધૂર થાય;
 ગાંધર્વિ ગાન સમ ગેમિ ઉચાર લાગે,
 તે સાંભળ્યાયિ તન કષ્ટ તમામ ભાગે. ૧૦૬
 કોરે કઠીણ પણ વાંસ મધૂપ આંવા,
 રૂડાં રચે સદન તેહ વિષે સમાવા;
 કોરી શકે તદપિ પંકજ તે ન પ્રાણી,
 રૂડી પ્રિતીનિ ખુબિ એવિ તરે રચાણી. ૧૦૭
 ઘોંઘાટ આડિ મહિં પ્રાણિ ઝિણાં કરે છે,
 તે રેંટિયો કસજ જોમ ધ્વની બણે છે;
 આડો પરેયિ જીવ સુક્ષ્મજ ત્યાં અવે છે,
 પર્જન્ય બ્રાન્તિ કહું તે તકમાં પડે છે. ૧૦૮
 કું રેલ માર્ગ કિધ પર્વત પેટ ફાડી,
 તે માંહ જાય ઝટ નીકળિ આગગાડી;
 તે જોમ કોય વડિ નાગણ જોસ ભરે,

દોડી ભરાય નિજ રાફ વિષે સુષેર, ૧૦૬
 છટા છુટા કાંઈક છોડ છતે છવાયા,
 તે ભાઈ ભાગ લઈ જેમ જુદા જમાયા;
 મ્હેરોનિ માંહ્ય જ્યમ વસિત જનોનિ જાણી,
 અન્ને વન્સપતિનિ એમ પુરી રચાણી. ૧૧૦
 જે આશરે નમિ નિચો નિજનાજ આપે,
 તે યેલને હૃદય નીજ તણે ચડાવે,
 પોષી સ્વતુલ્ય અદકી પ્રિતથી વધારે,
 સૂતે સવાઈ કરિ તું થકિ શૈલ ભારે. ૧૧૧
 જે સર્પ ચંદન સમીપ સદા રહેછે,
 ક્યારે સ્વમૂખ થકિ ઝેર કદી તજે છે;
 જે સજ્જનોનિ કદિ સોગત હોય સારી,
 તોએ તજે કપટ ના કદિ દુનિઆરી. ૧૧૨
 સંગ્રામ પ્હાડિ ધટ્ટ અંદર જે સધાવે,
 થોડા જનો તદપિ ફેાજ વડી હડાવે;
 મોટા તણો સમગ્ર આશ્રય જેહ લેછે,
 થોડી સ્વશક્તિ તદપી જય મેળવે છે. ૧૧૩
 જે સેવતાર કહું 'શૈલ સદાય સ્નેહે,
 ખોરાકને ગરમ વસ્ત્ર હમેશ ટેવે;
 કૂટીલના સમિપ સીતળતા ધરે જે,
 એતો અજાણ રવડી રખડી મરેતો. ૧૧૪
 આત્મા અગસ્ત તણિ અંતરમાં ઉતારી,
 આડો પડ્યો નમન આદરિ ગીરિ ભારી;
 એવા સુશિષ્ય દુનિયાં મહિં આ વસેછે,
 આ આટલો તદપિ ભાર ધરા સહેછે. ૧૧૫
 બંધાઈને વચનથી કદિ જે ફસાયા,
 સોસે પ્રમાણિકપણે જન કષ્ટ કાયા;
 સામા જનોનિ કરિ ખાતરિ આદ્ય સારી,

* તારા ઉપર જન્મ પામેલા ઝાડ જેવા તારા સુ પુત્રોએ. ૧ પર્વત.

બંધાવ તાર પછિથી વચ્ચનો વિચારી. ૧૧૬
 ખીડી પ્રભ સ્થળ અનેક ઉડી સ્વશક્તિ,
 પાંખોવિદારિ નગની સુણિછે જનોકીતી,
 જે વાપરે નિજ હકૂમત બ્યર્થ વેશે.
 સત્તા અને અમલદારિ ગુમાવિ બેસે. ૧૧૭
 કીડી સમાન પણ પ્રાણિ સુ પંખ પામી,
 માંડે ઘણો ફડફડાટ જીવે નકામી;
 તો પ્રૌઢ પ્હાડ વપુ પાંખ યદા ધરેલી,
 તો ભૂમિ કેમ બચભીત નહીં કરેલી. ૧૧૮
 જે ઉદધિનિ મહિં કોય ગિરી સુહાય,
 એ દૂરથી વડિલ વ્હાણુ સમા જણાય;
 ઝાડો લિલા શઢ સમાન નિદાન જાણે,
 ત્માં દાંડિ દીપ તણિ સ્થંભકુવા† પ્રમાણે. ૧૧૯
 આ પ્હાડ તુલ્ય અતિ વીકટ‡ કાર્ય આજ,
 ભાખી જવા મુજ કને નયયાર્થ સાજ;
 મેં મારિ શક્તિ અનુસારે રચ્યું તથાપી,
 જેવી મને જગતપાલક બુદ્ધિ આપી. ૧૨૦
 જે ગૂજરાત તણિ શૂભ ગણાય ગાદી,
 એ રાજનય મહિં વાસ વસું અનાદી;
 સેવી શ્રિમંતજ્જતાણું રાજ સ્વદેશિ સાંઝે,
 નૌસારિમાં‡ નિવસિ વર્ણન કીધ ન્યાંઝે. ૧૨૧
 છે શાલ વિક્રમતણી શુભ આડઝીસ,
 ને વહિ માગસરે આઠમ બૂધ દીશ;
 આખ્યાન આ પુરણ પ્રેમ યકી કર્યુંછે;

૧ પર્વતને પ્રથમ પાંખો હતી એવું પુરાણોક્ત વચન છે.

૨ સમુદ્ર. † કુવાસ્થંભ

૩ કહેવત પણ છે કે આ કામ તો પ્હાડ જેવું માહાભારથ છે,

૪ શ્રોત્રેત સરકારે શેના આસખેત્ર સમસેરે બાહાદુર ગાયકવાડનું.

૫ આ વર્ણન રચ્યું ત્યારે નવસારી સુભા હાફીસમાં હું ક્લાઈ હતો.

દૃષ્ટાંત નીતિ પ્રસતાવિકૃતી ભયુંછે. ૧૨૨
 ભાકતા લહી પુરણ ભાવિક ભેદ સાતા;
 દેદિપ્ય કાન્તિ દિલમધ્ય દયાળુ દાતા;
 નીપૂણતા સુભગ શાસ્ત્ર વિષે ધરાવી.
 ઝાઝી મુકીતિ જગ અંદર આ જમાવી. ૧૨૩
 જાહીરછે જનકનું જશભાઈ નામ,
 તેના મનોહર મણીભઈ મૂર્તિ કામ;
 વિદ્વાનને વિનયપાત્ર વિવેકવંત,
 મંત્રોષિ શીલગુણિ શુદ્ધ સ્વધર્મિ સંત. ૧૨૪
 આ કાવ્યના કનકનો કિંધ હાર સાર,
 જ્યારે જડાય મણિ તે મહિ *તેજદાર;
 આ હાર રૂપિ લધુ પૂરતક માન પામે,
 જોતાં જડયો શુભગ તે જસભાઈ ધામે. ૧૨૫
 શ્રાભા જ્યહાં સુભગછે મણિની વિશેષે,
 ત્યાંતે પ્રભા પયરની ક્યમ માન લેશે;
 તોએ વડા વડઈ અન્ય તણી વખાણે,
 મેં એમ માનિ લખિ મોકલ્યું દિવ્ય ટાણે. ૧૨૬
 હેતૂંયિ હુબરિ કળા અતિશે જનાવે,
 પેખી પ્રદર્શન અને પછિ ત્યાં પઠાવે;
 છે શારદા ગ્રહ રૂડૂ મણિભાઈ કેરે,
 ત્યાં પાઠયું કવન મેં વરણી સુ મેરે. ૧૨૭
 સંસાર ચિત્ર રૂઢિ વીંધયથી રસેલું.
 સામાન્ય સાર્ય જનને -હૃદયે રચેલું;
 તે ઈશ્વરી કુદરતી રચના વખાણુ.
 લેખી શકે કવચિત તત્ત્વ તણી પિછાણુ. ૧૨૮
 છે સત્ય દત્ત દલપત્તણી પ્રસાદી,

* પાણીદાર. ‡ત્યાં આ પયરાની (પર્વતનું વર્ણન એવા આ ગ્રંથની) શાભા શું વધવાની છે.

આ સાદિ કાવ્ય રચના રચિ નિર્વિવાદી;
દ્વી વેદિ દ્વીજ અવદીરચ ચક્રૂ તનૂજે,
રંકે ખુલાખિ રચ્યું વર્ણન આ રમૂજે. ૧૨૯

કાવ્ય *ચરચા શતક.

મંગळा चर्ण.

શ્લેષાલંકાર દવિત્ત મનહર.

રાયને ખનાવે રંક, રંકને ખનાવે રાય,
મોટી જોના કૃત્ય તણી, ખુખીઓ મુદ્દામ છે;

* કુકવિયોનો ઉદય આજ કાલ ધેર ધેર થવાથી ઘણા વિદ્વ-
જ્ઞનો કંટાળેછે, તેથી રાજકોટ ટ્રેનિંગકોલેજના પ્રિન્સીપાલ એ. રા.
શા. નવલરામભાઈએ આ વિષય ઉપર છટાદાર લખાણથી ઘણી
ઘણી ટિકા ચલાવીછે ને ચનાવેછે. તેમજ કવિ દલપતરામે પણ
કોઈ કોઈ ટેકાણે આવા લેભાગુ કવિયોને માટે ધિક્કાર બતાવ્યો-
છે. તોપણ આ વિષય ઉપર પુસ્તક રૂપ રસાલો ન હોવાથી યથા-
મતિ મારા પોતાના વિચાર જણાવ્યાછે.

હાલને વખતે કોઈ પણ માણસ કવિતા લખવાને પાત્ર નથી;
અને મહારીજ કવિતા ઉત્તમછે એમ મનાવાને માટે આ વિષય
લખી હું દાવો કરતો નથી.

મેં અનુભવ્યું છે કે ભાટ ચારણો શિવાય કવિતાની ઉત્તમ
શક્તિ ધરાવનાર છુપેલાં રત્નો આ ગુર્જરભૂમિની ખાણમાં માંદા
માંદા ખૂણે ખોચેરે ચમકે છે.

પ્રસિદ્ધ આદેર કવિયોને ખાતલ કરતાં સારી શક્તિ ધરા-
વનાર તરણુ ગૂર્જર કવિ વર્ગમાં મૂકવા લાયક રા. સવિતાનારાયણ;
રા. અનંતપ્રસાદ; રા. નંદલાલ (નડિયાદ કોર્ટમાં વકિલ છે)
રા. પ્રતાપરાય ને શ્રેષ્ઠ વલ્લભ વિષે મારો મતછે. અગર જો કે

પ્યારી પ્યાત હેરત, કરે છે અવલોકતામાં,
જનહીત કાર્ય જેનાં, જનહીર તમામ છે;
મનહર જલલીત પવિલાસ છંદમાં મચેલો,
મેરૂ જેવાં મ્હેંટાં કામ બાંધવામાં મામ છે;
ઐશ્વર્ય અપાર, વિશ્વ વંદન યુગ્માખીરામ,
છથર કે કવિથર એવાને પ્રણામ છે. ૧

કવિતા સ્વરૂપઃ

કવિતા અને સ્ત્રી. શ્લેષાલંકાર.

મનહર છંદ.

પ્રસયી રીઝાવે જન જેહ અંગીકાર કરે,
ભાવમાં બીજનવે એવાં પ્રૌઢ વેણુ પ્યારનાં;
અલંકારે અંગમાં ઓપાવે નવરંગ નેટ,
ભેદી નાંખે ભોતર અવેવ માંહ્ય પહારનાં;

એઓ પૈકી કેટલાકોના વિચાર આ સમયને પૂરતા અનુસરતા નથી, તોપણ કવિતામાં જનસ્વભાવનું ચિત્ર પાડવાની તેમની શક્તિ બદલ મગરૂર થવા જેવું છે. ૨૨ અલંકારની ખરી ખુબી સમજવામાં નંબર ૧ લાની અને શ્લેષ અમલકૃતિની કાવ્ય રચનામાં નંબર ૨ જાના ગ્રહ-રચના શક્તિ પ્રસંશાપત્ર છે.

૧ પાણી અથવા ઉપદેશીને. ૨ પવન અથવા ગૌશ્રી. ૩ મનને હરણ કરનાર અથવા તે નામનો છંદ. ૪ સુંદર અથવા તે નામનો છંદ. ૫ અપાશ અથવા તે નામનો છંદ. ૬ વેદ અથવા વૃત્ત. ૭ મેરૂ (પર્વત) અથવા કવિયો વર્ણુ મેરૂ વીગેરે બાંધે છે તે.

૮ કવિતા એટલે આજકાલ જોડકણા તરીકે ઠેર ઠેર લખાતી કવિતા નહી, પણ કવિતા નામ યોગ્ય છે એવી જાણી પદ્ધતીની કવિતા. નઠારો કવિતા વિષે જૂદા પ્રસંગે બોલાશું.

૯ કાવ્યરસ અથવા પ્રેમરસ.

સરલતા, ગંભીરતા, સ્વચ્છતા શિવાય સારા,
 નેહમાં વિશેષ ગુણ વિહિન વિકારના;
 દુઃખ તેમ દિલગીરી દૂર કરેછે જુલાખી,
 સુ કવિતા વનિતા છે એકજ પ્રકારનાં. ૨
 કવિતા અને નદીની તુલના શ્લેષાર્થ.

પુનઃમનહર.

સેવા સજે સ્નેહ થકી તેને આપે રમિષ્ઠરસ,
 તનનો ઉતાપ તો તમામ ટાળે પુનિતા;
 મળને સકળ હરી કરે નિરમળ અંગ,
 ઉપજવે લહેર તે હરેક પીડહરીતા;
 પૂરમાં પડેલો મગદૂર દૂર થૈ ન શકે,
 સુંદરને સીતળ સદાય સુખકરિતા;
 ખુશીદાર એહવી ખરેખરી આ ખલકમાં,
 ભાસેછે જુલાખી મને કવિતા કે સરિતા. ૩

કવિતા અને સૂર્યની તુલના.

શ્લેષાર્થ.

પ્રકાશ કરેછે પરીપુરણ પ્રભાવ સુધા,

૧ એ બાબત બે મત છે. કેટલાક કાઠિણ્યાર્થને પસંદ કરી
 પોતાના લાભમાં કેહેછે કે “દુર્ગ કાવ્ય કુસુમાંકુ કુચ, ઊખ કઠોરત્પૈ
 સાર; (કિલ્લો, કવિતા, કહેળું, ઉરોજ, ને શેલડી કઠણ સારા) અને
 કેટલાકનો મત હીરાચ્ચેદ કવિના કહેવા પ્રમાણે” “શબ્દ શુદ્ધ
 રચના સરલ, પ્રગટ અર્થ વરે રીતિ; અલંકાર ગુનસોં બરી, સુનતહિ
 ઉપજે પ્રીતિ (સુંદર રીતની ખુલ્લા અર્થવાણી, સરળ અને શુદ્ધ શબ્દ
 રચનાની અલંકારના સમુદયી બરેલી કવિતા પ્રીતિ ઊપજવેછે,”
 આમ છે. મારો મત એ બંનેથી નોખો છે તે એવી રીત કે કવિતા
 સમજવામાં સરલ પણ અર્થમાં તો ઊંડીજ નોંધએ.

૨ પાણી અથવા કાબરસ. ૩ ઉભણતાનો ઉતાપ અગર પરિતાપ.

૪ પ્રભાવસુધાની (પૃથ્વીની શોભા). અગર પ્રભાવ સુધાનો
 (અમૃતનો ઝરો).

૧ દીન સરીખાની દિધી તેનાથી દેખાય છે;
 જાએ સ્થળે ૧ આબલામાં, રાજને આનંદ આપે,
 ઓમનુ તો તેજ જેને દેખતાં દખાય છે;
 વસૂમતીજને વધારે અધીક આખાદ કરે,
 ૨ નલીનને નહથી ખિલાવી ખુશી થાય છે;
 ૩ દ્યુતીવાન દેખવામાં મૂળને બુલાખી આપે,
 કવિતા, સવિતા સૌને સુખદ સુહાય છે. ૪

કવિતા અને માની સરખાઈ.

શ્લેષાર્થ.

૧ મિષ્ટરસ અરણીને મનને મગન કરે,
 સંભાળ પ્રભની લેવા કાળજીમાં કેવી છે;
 દીલમાં ડરાવી અને અનિતિથી દૂર રાખે,
 દુખ દુર કરવામાં તતપર તેવી છે;
 પુખ્ત ૧૫૬ પરમ, એ, મરમ વિરલા લહે,
 કરમ કલ્યાણકારી, દૈવતમાં દેવી છે;
 એવી ખુબીદાર, સેવી તો સરસ કૃણ આપે,
 જેવી તેવી નયો કવિતા જનીતા જેવી છે. ૫

સુકાવ્ય પ્રસંશા.

સંદેહાલંકાર.

૧ રતનાકર રસતણો રૂડો કવિતાને કહું,
 સુજસનો વાવટો કે સ્નેહથી ઉચારીએ ?
 અમૃતનો અઢળક ૧૦ અંબાર સુ કવિતા કે?

૧ દીન (દિવસની) અથવા દીન (દીન દરવેશ કાન વાગેરે
 નામના કવી થયાછે તેમની). ૨ આબલામાં (આકાશમાં)
 અગર આ બલામાં (આ સારા વર્ગમાં.) ૩ ચંદ્રનું અગર
 કુંતુસનું. ૪ પર્વતિ અગર દ્રવ્ય તથા બુદ્ધિને. ૫ કમળ
 અગર મૂર્ખને (ન લીન). ૬ પ્રકાશીત. ૭ દુધ. ૮ પગ
 અથવા કવિતાનું ૫૬-ચરણ. ૯ સમુદ્ર. ૧૦ ઢગલો.

સુભાગીની સૂખડી સરસ એ વિચારીએ;
સ્વદેશની શોભાતાણું સુકવિતા નાક છે કે ?
શ્વાકદેવીનું વદન ધ્યાનમાં કે ધારીએ ! ?
કહેછે જુલાખીરામ સાંબજો સાહેબ તમે,
શોધી ઉપમા શી સારી કાવ્યને મૃંગારિએ. ૬

સારાસંકાર.

ગળપણ વિષુધ ગણેછે શુદ્ધ દુધ માંસ,
દૂધ થકી મદ ગળ્યું વિશ્વમાં વદાય છે;
મદ થકી શેલડી સરસ ગળી સહુ કહે,
સેલડીથી ગોળ મધ્યે મિષ્ટતા મનાય છે;
ગોળથી ગળીછે ખાંડ ખલક વદેછે એમ,
ખાંડ થકી શર્કરાનાં સુ વખાણુ યાય છે;
શર્કરાથી અમૃત ગળ્યું ગણે જુલાખીરામ,
અમૃતથી ગળી પણ કવિતા સદાય છે.

મુન: સ્ત્રી, સોનુ, કૃષ્ણ, કિર્તિ એને કવિતાની ગુણના.

રૂદય રિત્રાવનર, શોકને સિત્રાવનાર,
ભીતર ભીજવનાર સૂખનો વિરામ છે;
હોય જો સુ વાસમાં તો, અધિક હુલાસ આપે,
દૂર હોય ત્યારે દીલ દહન તમામ છે;
સકળ સંતાપ હરે, આપનો પ્રતાપ એર,
કુનિયામાં દેખો એવા કોણનો દમામ છે;
કિરતી કનક કામની, કુસુમ ને કવન,
કેવું એહ પાંચવાનાંતાણું રમ્ય કામછે. ૮

અનન્વયાસંકાર.

માણીકથી મૂલ બારે, તરણીથી તેજ બારે,
મધથી મિઠાસ બારે, સુકાવ્યની સારી છે;

૧ સરસ્વતીનું. ૨ સાકરનાં. ૩ ધરની અંદર અથવા સુગંધીમાં.
૪ કુલ. ૫ કવિતા. ૬ સૂય.

ભલકો ભાલાથી ભારે, વેદ્યકી ભેદ ભારે,
 કુંજથી કુમાશ ભારે, માત્ર મોહકારી છે;
 વીજથી અસર ભારે, સીતળ શશીથી ભારે,
 અગ્નીયકી આંચ ભારે, પ્રેમદાર્યા^૧ પ્યારી છે;
 હીનુથી હીતેચ્છુ ભારે, મ્હોટાઈ મેરથી ભારે,
 કવિતા તે કવિતાજ! એની શોભા વ્યારી છે. ૯

કાવ્ય ઉત્પત્તિ કથન.

બહિર્ગાપિકા કવિત.

^૧કનકનો અગ્ર ભાગ, કાન્તિ આણવાને લીધો,
 સવિતાનો મધ્ય ભાગ સુ પ્રકાશ અરથે;
 યજીતા તણો અંત ભાગ, જ્ઞાન આપવાને લીધો,
 કવિતા ત્રિવર્ણ કરો કામા કો સમર્થ;
 આવું નામ આપવામાં, અરથ સમાયો ભારે,
 તેની કેમ હોય આવી તૂલના તે બર્થ;
 મોજતાણું મંદિર એ, સુંદર કવિતા સારી,
 કુખી કુઃખ એદર કુઃખી કવી તદરથે. ૧૦

કલ્પના શક્તી.

મગજથી ઉત્પન્ન થઈ તું મતીમંતતણા,
 બીજના મગજમાં વશી આનંદ આપેછે;
 સારે રસ્તે સંચરીને બીજને સુબોધ આપે,
 છબીમય છાપ છટાવાળી તારી છાપેછે;
 કવિઓને પન્ડિતોની કદર કરાવી કેવી,
 અમર કરીને તેનો સ્થીર યશ્થ સ્થાપેછે;
 આશકતી ભકતીમાં તારી કલ્પના શક્તિ મૈં ધારી,

૧ બેધુકો મન બેધહી, વે કામનિ કવિઓર. (પ્રવિણ સાગર)
 ૨-૩-૪ કનકનો અગ્ર ભાગ એટલે “ક” સવિતાનો મધ્ય ભાગ
 “વિ” ગિતાનો અંત ભાગ “તા” એ લખને કવિતારૂપી ત્રણ બ-
 ણીની ખુબ સુરત સ્ત્રી કરી છે,

આદ્યશક્તીથી વિશેષ શક્તિ તારી બાપે છે. ૧૧

ઉદ્દેશખાલંકાર.

દવા જેવી દરદીને ગંડુને સુ ગુરુ જેવી,
ભુતળમાં ભોગીને તો બામનીના જેવી છે;
સમશ્વર સરખી તે શૂરને સુહાય સારી,
કવિને તો કલ્પ વૃક્ષ, દયાળુને દેવી છે;
અદાતાને અરી જેવી, ધન જેવી ધરમીને,
સરોવર ગણી ઝીલનાર જને સેવીછે;
ભીતરના ભાવ તુલ્ય દરસન દે જનોને,
બુલાખી કવિતા એતો બહુ રૂપી તેવી છે. ૧૨

કવિતાનો ઉપયોગ અને કવિતા

ઉપર કવિનો પ્યાર.

સુકવિતા સાંભળવા સ્વપ્નાએ કર્યાછે કાન,
ગરદન આપી રીઝી રાગને હલાવવા;
સુકવિતા ગાવા કાળે શ્રીવામાં રસના રચી,
આપ્યા કર તાળ તેના મારીને ખુશી થવા;
સુકવિનાં દર્શનને કાળે આદરીછે આંખ,
એમ જગદીશ અવયવ આપ્યા જુજવા;
માનવ થઇને ઉપયોગ નવ એનો કરે,
દાનવથી માનવ એ પુરા બહુ માનવા. ૧૩
પંકજમાં પટપટ પૂરણ પ્રમોદ ધરે,
ચંદ્રતણી ચાહ ચાર ચીતમાં ચકોરછે;
મીન મન મોહ માને, મેઘ પુષ્પ મળે મહા,
દીપ ખુશી દાખે નટ દેખી દિવ્યદોરછે;
વસંતવિહારને વિલોકીને વાસંતી રીઝે,
ઘાટ ઘટમાં મયૂર ઘટા ઘનઘોરછે;
કામીના કલેવરમાં કામની કરેછે વાસ,
કવિતા તો કવી કેરા કાળજની કોરછે. ૧૪

કવિ અને સોનીની તુલના.

શ્લેષાલંકાર.

સરસ સરસ સુ વરણના* મૃંગાર રચી,
મમતથી મચે નિજ ધંધામાં સવારનો;
ગુંથી ગુંથી ગુંથણી અનેક ઘાટ ધડ્યાં કરે,
હરીપર હેત પંથ દાખવે ઉધ્ધારનો;^૩
સૃષ્ટિને શોભાવા ને લોભાવામાં હો ન પાછો,
સારા સારા છંદ* રચે સ્વતંત્ર વિચારનો;
કહેછે જુલાખીરામ સાંભળો સાહેબ તમે,
એક છે ધરમ કાવ્યકાર સ્વર્ણકારનો.^૪ ૧૫

કવિ અને ચિતારાની તુલના.

ચિતરે ચિતારો છબી કોઈ સરદાર તણી,
નામ ઠામ જોયા વીણુ રહેજ આજખાયછે;
એમ કાવ્યકાર વરણન કરે જનનું કો,
વાંચો વરણન તેની મૂરતી વંચાયછે;
ચિત્રકાર આંખનેજ આનંદ પમાડે ફકત;
કાવ્યકાર થકી મન શાન્ત તો પમાય છે;
કીધ નીરધાર મારા મનના મોઝાર, ચિત્ર-
કાર કાવ્યકાર એક હારના ગણાય છે. ૧૬

કવિ અને સૂર્યની તુલના-રૂપકાલંકાર.

પુરુષક રૂપી પ્રકાશ પૃથ્વીમાં પ્રસિદ્ધ કરે,
અંધાર અનિતીનું તમામ દૂશનું હરે;
કીરતીનાં કીરણ ફેલાવે કોટી જન મધ્યે,

* સોનાના અથવા સારા અક્ષરના.

૧ અનેક દાગીનાની ગુંથણી અથવા કવિતાની ગુંથણી.

૨ સોનું અથવા ધરિર. ૩ ખરેખરો અથવા મોક્ષનો.

૪ એક જાતની 'હાની ચોપની ચૂડિયો જેને છંદ કહેછે તે; અથવા વત્ત. પં સોનીનો.

તિવ્રતાનું તેજ જેના મુખ પર તો તરે;
 જોમી જુના રાહુ અવલંબી^૧ અવરોધ^૨ કરે,
 તેની જોડે બાહુ બીડી દૃશ્યતથી ના ડરે;
 આમ જેનાં કામ આઠ યામ છે બુલાખીરામ,
 રવિરાજ^૩ થકી કવિરાજ શામાં ઉતરે.!! ૧૭

કવિ અને તપસ્વિની ગુણના.

કવિત્ત મનહર.

એક ચિત્તે કવિ જ્યાં વિચારમાં ગુંથાયો હોય,
 ધ્યાનીની સમાધી તેને ધારું છું હું ધ્યાનમાં;
 ગાડી *ધન ગગડાટ, ગરજના તોપતણી,
 તેનું પણ ધ્યાન નહીં જેને રહે તાનમાં;
 પૂજે કોઈ પુષ્પથી કે *અસીથી વિદારો કોઈ,
 બાહ્ય દૃષ્ટી બંધ કરી બેઠેલો ખેભાનમાં;
 દરશન કરવાને મૂળને કો લેછે જાઓ,
 એવા મહામુની કવિ જનના મકાનમાં. ૧૮

કવિ અને વકીલની ગુણના.

કુદરતતણા કાયદાઓના કાનુન વાંચી,
 ભાષણ ભણેછે ભલુ લોક લાભ કારણે;
 *અસીલના ઊપર તો આદરે અધીક પ્રીતિ,
 હુઆને લફંગા જનો દૃખી ડરે બારણે;
 સ્નેહથી સ્વતંત્રતાના પેશાને પસંદ કરે,
 કીરતીની કોરટમાં ધુમે ધીર ધારણે;
 કહેછે બુલાખીરામ સાંભળો સાહેબ તમે,
 વાર વાર જાજો એ વકીલ કવિ જ્યારણે. ૧૯

કવિ અને શૂરવીરની ગુણના.

સરસ હરપ થકી સુધારાનું સૈન સજ,

૧ વળગીને	૨ અડચણ.	૩ સૂર્ય.	૪ વરસાદ.
૫ તરવાર.	૬ કુલ અથવા ગરીબ.	૭ ઓવારણ.	

ધીરજને હિમ્મતની ઢાલ ધરી ધ્યાનમાં;
 વિવેકનો વાવટો સુજસનો ડંકો વગાડે,
 નીપુણતા રાખે વળી ન્યાયના નિશાનમાં;
 સત્યતાનું બખતર, ટેક તણો ટોપમાંથે,
 દળવા કુચાલ દૈત ધુમે ધમશાનમાં;
 કલમની રૂકરવાલ પકડી જુલાખી જાય,
 કરે દ્વંદ્વ યુદ્ધ કવિ કાગળ મેદાનમાં. ૨૦

કવિ અંને રાજા.

સંવાદ કવિત.

રાજા કવિરાજને વિવાદ એક દીન થયો,
 કવિ ક્રોધે તમો થકી હું એજ તો સવાયોધું;
 તું પ્રબળ રોષતાણું, હું પ્રબળ શ્લોકશ તાણું,
 રેતીનો તું જાણો તો હું મતીનો ગવાયોધું;
 ખીવરાવે બંધ થકી, તો છળાવું છંદ થકી,
 તું સુવિત્તથી તો, હું, કવિત્તથી પંકાયોધું;
 કુશળ તું દાવમાં જુલાખી તો હું કાવ્યમાંધું,
 જો તું મહિરાજ કવિરાજ હું કહાયોધું. ૨૧

કવિ અંને ખેડુતની તુલના.

મનુષ્યના મનરૂપી ખેતરને કેળવીને,
 હીતતાનું હળ તેની અંદર તો ધારેછે;
 વિવિધ વિદ્યાનાં બીજ, વાવે તેની માંઘ રૂડાં,
 સુનિતિનું સિંચી જળ વૃક્ષને ઉધારેછે;
 અનિતિ ઉઘેછ ખેસે, તેને છાંટે બાધ ક્ષાર,
 આશપાશ સુવિચાર વાડને પ્રસારે છે;
 અવગુણ રૂપી અન્ય સુડાને ઉડાડી મેલ,
 સુકવિતો શ્રદ્ધાધિકારની ગરજ સારેછે. ૨૨

કવિ એને ધ્યાના.

ધડી ધડી ધાટ ઠીક ઠાઠ માઠ આદરીને,
કલ્પનાનું કલેવર કવિયો બેસારેછે;
દેખી દેખી દેહનાં દુષણ સહુ દૂર કરે,
સારા સારાં ભુષણ તે શરીરમાં સારેછે;
આપીને આશીરવાદ અમર કરેછે તેને,
સન્ન્યત એને કવીતા નામથી સ્વિકારેછે;
વિધિનાથી બુદ્ધિના નિધાનની બુલાખીરામ,
કવિએની કાંઠ પણ કળા નુન્ય ક્યારેછે!! ૨૩

સુકવિસ્થળ.

માયાના તો છાયા જ્યાં મનપર પડે નહી,
શાંતતાતણા સમીપમાં સદા સુવાસછે;
પરવા ન પોતે ધારે પામર શ્રીમંતતણી,
પરમ જ્યાં સાન તણા પૂરણ પ્રકાશછે;
નિવૃત્તીનાં નિશાનો, ન-મી નમી કરે પ્રણામ,
પોતે મહા ધ્યાનમાં ન હુલાસ ઉદાસ છે;
ઉત્તમ ઉદ્યાનમાં કે સુંદર સરીતા વટે,
સુકવિ કે સુખદ મુનીતણા અવાસ છે. ૨૪

કવિ કોને કહેવો.*

વંશીરૂપી નાદ કવિરાજનો વિધાદ હણું.

* આ કવિતમાં કવિ કોને કહેવો તેની વાખ્યા છે. તે એવી રીતે કે જ્ઞાતામાં વંશીધર એટલે વાદીનો, ચમકનો, સુરજનો અને પારસમણીનો એ ચાર ગુણ હોય તેને કવિરાજ કહેવો. વાદી જેમ પુંગી વગાડી સર્પને ડોલાવેછે, તેમ પોતાની કવિતા રૂપી મોરલીથી લોકો ના દીલરૂપી નાગને ડોલાવી શકે; ચમક જેમ હોડાડાને આકર્ષણ કરેછે તેમ લોકોના હૃદયરૂપી ભોદાને કવિતારૂપી ચમકથી આકર્ષે; જેમ સૂર્ય કમળને પ્રદુક્લિત કરેછે તેમ લોકોના હૃદય કમળને સ્વરૂપી સૂર્યથી ખીલાવે; અને પારસમણી ભોદાને જેમ સોનું કરેછે તેમ ભોદાના અસાનતા રૂપી ભોદાને ગુણરૂપી સુવર્ણથી (સોનું અગર સારાવર્ણના બાધથી) પ્રકાશીત કરે એવી ચાર જ્ઞાતામાં શક્તિ હોય તે કવિની ઉપમાને યોગ્ય છે.

સાંભળતાં લોક ઘોક જ્યારે ડોલે નેહથી;
 ચોટે લોહ ચીત ઝડ, ઝમક ચમક માંહી,
 સુર્ય સ્વર કુંજ કાળજને ખોલે નેહથી;
 પરસા પારસમણીરૂપી રૂડી નીતિ નેટ,
 સુવરણ કરે પ્રજા લોહ ગુણ ગેહથી;
 વંશીધર, ચમક, સુરજ, પારસમણી એ,
 ચારે ગુણ જાણ કવિરાજ કહો નેહથી. ૨૫
 વિચરી ભરી સભામાં ભરીત સરસ રસ,
 વાનોદ કરેછે કવી કર્વાતાની વાણંએ;
 સાંભળતાં શ્રોતા જનને રિઝાવે રહેજ માંહી,
 હરખમાં ગરક કરે કવિ પિછાણિએ;
 ધરે નહી ધ્યાન અને કાન કવિતાની માંહી,
 અરસિક શ્રોતા તણા એતો વાંક માનીએ;
 કાન તેમ ધ્યાન ધરવા છતાં બુલાખીરામ,
 ડોલે નહી ડોકતો કવી શાનો વખાણાંએ? ૨૬

કવિ શક્તિ વર્ણન.

કોઇ સન્ન પાતાળમાં પ્રવેશ કરેછે પંડે,
 રસાતળ સુધીની ખખર ખોળી લાવેછે;
 આકાશમાં આગમન કરેછે બુલાખી ક્યારે,
 સુર્ય શશી કેતુની, શ્રાભા તે જોઇ આવેછે;
 ગિરિ ગહવર વન, અરણ્યવને અરણ્ય,
 પલકમાં પેખી પંડે બીજને બતાવેછે;
 જાદુઆઇ જાલમ એ માલુમ કવિની કૃતિ,
 જાણીને ધ્રાણીને તે નવાઈ પ્રગટાવેછે. ૨૭
 અરેખરા પાણી તણા ખોટા ઉડતા જ્યાં હોય,

૧ શુકસર્પીયર અને કેટલાક ઇંગ્રેજ કવિઓ પણ કવિની
 આવીજ વાખ્યા આવેછે કે જેમાં કાંઈ નથી તેમાંથી કાંઈ પણ
 કરી શકેછે તેનું નામ કવિ. આપણા શામળ એ વાતને ટેકો આપી
 કહેછે કે, “કથયું કથ્યંતે શાનો કવી.” મતલબ કે તબું કરવાની જેના-
 માં શક્તી હોય તેજ કવિ છે !

પાણીથી ભરેલા ત્યાં સમુદ્ર તો બનાવેછે;
 ઉજ્જવ વેરાન બ્યાં, અરણ્ય બચબીત હોય,
 વાસી સ્હેર માનવીની વસતી ત્યાં વસાવે છે;
 આકાશમાં બાંધેછે ઈમારતો અનેક મોટી,
 રેતી તણા દડ મધ્યે, નાવને ચલાવે છે;
 બહુઆઈ જાલમ બે માણુમ કવિની કૃતિ,
 જાણીને પ્રાણીને તે નવાઈ પ્રગટાવે છે. ૨૭

મ્હેઠા મ્હેઠા સુવર્ણના* મ્હેલ બાંધે સ્નેહ થકી,
 સ્ફટિકને મોતી થકી બીંતો શણગારે છે;
 માણેક તણા મિનારા, પુંખરાજના કુવારા,
 અને હીરાના ઝોવારા, બનાવી બેસારે છે;
 ઈન્દ્ર જીવનથી આણી મુકે અપ્સરાઓ રડી,
 ક્યારેક વૈકુંઠ આણી અહર ઉતારે છે !!
 પૈસા કે પ્રબળનો ન પડે ઊપયોગ તોય,
 બારતિની બાવના શી કવિપર બારે છે!!! ૨૮

આકાશમાં આગમન કરેછે જરૂર પણ,
 પાંખ કે વૈમાન એને જોઈતાં નથી વડાં;
 પાતાળમાં પ્રયાણ કે પ્રવેશ કરેછે જ્યારે,
 પંડે કામમાં ન લે કોદાળી કોથ પાવડાં;
 ગીરીવર ગમનને સાફ નવ સીડી શોધે,

* શામળ જ્યાં હોરે ને ઉદાર કવિએ તો આણું સોનું રૂપ અને
 સ્ફટિક પોતાની કવિતાના મકાનમાં મળલક હાથે ઉદારતાથી વાપર્યુંછે.
 લોકાનું વર્ણન જીવો. “સાત સૌનેરી કોટ અધિક એક જોજન જાયા”
 “સ્ફટિકમણિની પોળ” વીગરે; વળી નંદદાસ કવિ કહેછે કે “જંબુ-
 નદકી બીંતિ અરૂં, માનિક ગચ્છ જિત દેત; જ્યહાં ત્યાં નરનાર
 સખ, ઝાંઈ ઝુકી ઝુકી લેત.” ૧ એ પ્રમાણે આવાં બધા મકાનો
 કરવા છતાં પણ તેવા કામમાં કવિએ પૈસાનો કે જોરનો તદ્દન
 ઉપયોગ પડતો નથી!!!

મથવા સમુદ્ર નહીં માગે જોડ નાવડાં;
 વાણી દેવીની વિશેષ મહેરબાનીથી જુલાખી,
 કવિ રહેજ કરવા સમર્થ કાર્ય આવડાં. ૨૯

રજની ખતાવે દીને, દીનમાં ખતાવે રાત,
 સાંજરે ખનાવી તે સવાર દીલ દારે છે;
 અપોરે પ્રભાત બલી ભાત તે ખતાવે વળી,
 ઉનાળે ચોમાસુ કરી અંદેશો નીવારે છે;
 રજનું ખનાવે ગજ, ગજ તાણું રજ કરે,
 રાશભનું માણસ રૂંડું કરી ખસારે છે;
 કહેછે જુલાખીરામ સાંભળો સાહેબ તમે,
 જનકુમારે થકી કવિ તાણું જોરે ભારે છે. ૩૧

“જ્યાં ન પહોંચે રવી ત્યાં પહોંચે કવિ.”

કવિત્ત મનહર.

કાલીંદીમાં^૧ કૃષ્ણ તણો કુંકુ^૨ પડ્યો તે કાળે,
 અંપલાળ્યું જગજીવને^૩ તે જળની મહી;
 પેશાંતિ પાતાળ માંહી ભાળ કાઢી વ્યાજ^૪ તણી,
 નાગકન્યા નવલ ધવલ દિંગ ચૈ રહી;
 વીરચ્યું છે વરણન એ તકે કવિયે^૫ વાહ !
 નીરખ્યા વગર ખરી કલ્પના કરી ત્સહી;
 અવલોકી ખાતરી થઈ જુલાખીરામતણી,
 કવિની મતીની પાસે રવિની ગતી નહીં. ૩૨

સુકવિ મહત્ત્વ.

વીરચે જો વીર રસ, વ્યંજનને શૂર ચડે,
 આદરે શૃંગાર તો વેરાગી રાગી થાય છે;
 ભયાનક ભદ્ર તાણું, ચિત્ત ભડકાવે ભદ્ર,
 હાર્ય રસે રોતુ માનવી તે હરખાય છે;

૧ જીમનાં નદીમાં. ૨ દડો. ૩ કૃષ્ણ. ૪ શેષ નાગની.
 ૫ પ્રેમાનંદ કવિએ (નાગ દમણમાં).

રૂપ કરણીથી વૃક્ષ, રૂપ રસે બાપે ક્રોધ,
વર્ણવ બિભત્સ તો કંટાળી ચિત્ત જાય છે;
અદ્ભૂતથી નવાઈ નિધિમાં નહવાય જ્યારે,
એતે કાવ્ય અને કવિ બુલાખી કહાય છે. ૩૩

નભ રૂપી રાજધાની મન માની નિર્મલિ,
છંદુર ભૂપ ગાદીએ ચઢ્યો રવી હરાવીને;
ભ્રાન્તી ભાગી ભુતળની, કાન્તી શશીની સોહાવી,
હીક હંડા કરૂં આશપાશ તો હરાવીને;
આશપાશ ઉડગનઠ અન્ય છે બુલાખી એતો,
જાણે આશપાશ ફોજ દીધીએ જમાવીને;
ચિત્ત ચહો પમંગળ સુખુધ ૭ગુરૂ એવા ગ્રહ,
સેવામાં તેડાયા કવિ જેવાને બોલાવીને. ૩૪

શરીરનો શણગાર, એતો સારી સુંદરી છે,
રૂડો શણગાર નભ-તણો તેતો રવી છે;
દેવળનો શણગાર, દેવ તણી પ્રતીમા છે,
નૃપ તણો શણગાર, રાજ્યનિતી નવી છે;
નરતણો શણગાર એતો રૂડી નમ્રતા છે,
જાણે ન અજાણ જાણે જેહ અનુભવી છે;
કહે છે બુલાખીરામ સાંભળો સાહેબ તમે,
સ્વદેશનો શણગાર એતો સારો કવિ છે. ૩૫

ભારતનું ભરત કરત કોણ કવિ વિના,
રસનું ભરેલું રામાયણ રમી જાત કોણ;
મોટાં મોટાં મહાકાવ્ય પંચતંત્ર વકાઈખરી,

---

૧ આકાશ. ૨ ચંદ્ર. ૩ કીરણ અથવા પેરો. ૪ તારા.
૫ મંગળ (રૂડું અથવા મંગળનો તારો). ૬ બુધ (બુધનો તારો
અથવા પંડિત). ૭ ગુરૂ (મહેતાજી અથવા બ્રહ્મપતી).
૮ કવિ (કવિશ્વર અથવા શુક્રનો તારો). ૯ આ ઉપમાઓ
ગ્રંથ બાણભટ્ટ કરેલ છે.

૧ પૃથીરાજ પુનિત પ્રવિણગ્રંથ^૨ ગાંત કોણ ?
 ૩ નાછડિ જેવી કીતાબો નવલ રચત કોણ ?
 ઈલીયડ આદિ કાવ્ય કરત પ્રખ્યાત કોણ ?
 કવિ વિના સ્વરગ પાતાળદેવ દૈતતણી,
 વિશ્વમાં વખાણત બુલાખીરામ વાત કોણ ? ૩૬
 કવિ વિના સ્વરગની, શોભા ઝાંખીઝપ પડે,
 સૂરની શભામાં પણ, તેને સનમાન છે;
 નભ મંડળમાં કર્યો, શશીએ કવિ દિવાન,
 જકવિ વિના કોણતાણું ક્યારેય કહ્યાણુ છે;
 કુદરત દુનિયાંને શણગારે છે સદાય,
 તેને શણગારનારે સુ કવિ નિદાન છે;
 ‡ નરકમાં એ કવીનું સ્થળ શોધી કહાડે જોઈ,
 એમને બુલાખીરામ જાણવા હેવાન છે. ૩૭
 શરીરનું આયુષ્ય છે, સૃષ્ટીપતી તણે હસ્ત,
 વિશેષ તો સો વર્ષ જીવે છે જગતમાં;
 મનુષ્યના મરણ પછી ન યાદ આણે કોઈ,
 કેવો કોણ ક્યારે હતો પ્રાણીની પંગતમાં;
 આખરનું આયુષ્ય તો કવિએને હાય સદા,

૧ પૃથીરાજ રાસો. ૨ પ્રવિણ સાગર. ૩ આરેખીયન નાછડ.

૪ એટલાજ કારણથી રાજ્યનિતિવેત્તાઓએ રાજ્યનિતિમાં
 આક્રમું અંગ કવિનું ગણ્યું છે. દેશી રાજ્યોમાં જ્યાં જ્યાં કવિઓ દિ-
 વાન હતા ત્યાં તેમના રાજ્યની આબાદી કરી શક્યા છે. જૂનાઘટના
 નામીયા દિવાન રણછોડજી અમરજી પણ કવિ હતા. તેમની
 કીર્તિ હજી અચળ છે—તેમ હિંદુસ્તાનનો માજી પ્રતિનિધિ
 ગવરનર લોર્ડ લીટન પણ થોડો કહ્યાણુકારક નહોતો.

‡ કેટલાએક મૂર્ખ માણસ કવિને માટે કેહે છે કે “કવિ ચિ-
 તારો પારધી, વળી વિશેષે ભાટ; ગાંધી નર્ક સીધાવિયા, વેદ બતાવે
 વાટ”. એવા મુર્ખ લોકોની બાબત આ કવિત છે.

આવરદા એનો અતિ લાંબો છે અગતમાં;
વાંચો આજ વિશ્વમધ્યે વિચિત્ર પ્રકારે રહી,
વિક્રમને બિજાતણી વારતા વિગતમાં. ૩૮

કવિતા અને કવિ પ્રસંશા.

આનંદના મેદાનની અંદર બુલાખીરામ,
વિનોદનો બગીચો કવિતા રૂડી જાણીએ;
રૂડાં તેની માંહ વૃક્ષ સુકવિરૂપી શામિ છે,
રધારાધર રધની પોષે ધનરૂપી પાણીએ;
ઓજાતણાં ખેસે ફળ, રનેહે તે સુજાણુ પામે,
જગાયક મયૂર મેના શામિ સુખદાની એ;
સાજ વાણુદિવીતણો વણુવતાં ખૂટી પડે,
કવિતાને સુ કવિને કૈ રીતે વખાણીએ ? ! ૩૯
ઉજાણુકાળે કરે વરણુન વરણુ રતુરું,
ઝરમર ધન વીજ સહીત જાણાય છે;
સાતતણી ગાય બલીહારી ન્યારે પ્રીત થકી,
શીતળ સમીર વહી ટા'ડ જાણે વાયે છે;
ગ્રીષ્મથી અધિક ઉતાપ થાય અંગમાહી,
હંડક થવા કુવારા છૂટતા જાણાય છે;
અસત્યને સત્ય કરી દાખવે જરૂર ન્યારે,
એતે કાવ્ય અને કવિ બુલાખી કહાય છે. ૪૦
સુ કવિતા શામિ ૫અમરાઈતાણું એક વન,
સુ કવિઓ એનાપર કોકીલ સુહાય છે;
સુ કવિતા શામિ શુભ ધનતણી ધોરે ધટા,
સુ કવિઓ મોર જોવા સોર કરી ગાય છે;
સુ કવિતા મનરંજ કંજાતણો ગંજ ખાસો,
સુ કવિ ભમર બાવ ધરી લપટાય છે;

૧ વરસાદ. ૨ શીમંત લોક. ૩. આનંદનાં. ૪ ગવૈયા
લોકો. ૫ આંખાનું. ૬ કમળ.

સ્વચ્છ છે 'સલીલ સુ કવિતા તો બુલાખીરામ,
સુંદર સુ કવિ 'સર તેમાં છલકાય છે !! ૪૧

કવિ કહેલો થતો નથી.

૩ કેકી કેરા બાળનો જનમ યાય તેહ કાળે,
ચિતરવાને ઇંડા ચિતારો ત્યાં જતો નથી;
જનમતાં કરો કુંભ તોડી જય કરવાનું,
જકેસરી કિશોર વયે જ્ઞાન સજ્જતો નથી;
૫ પ્રયુરોમાં પ્રગટ થતાં પ્રવાહ માંહી તરે,
એને કોણ બોધ આપે તેહનો પત્તો નથી;
માનવી અનુભવી લહે છે એમ મન મધ્યે,
કોટી કાળે કવિ તેમ કીધેલો થતો નથી. ૪૨
૨ આ જાણ્યો સુ *રાગ બાંધી જાણવી સુ પાધ,
પારખામાં બેસે છબી પુન્યની કે પાપની;
મનમાં સરત બેસે ન્યાયતણા માપતણી,
પ્રીછવી પ્રવિણતા તો તસ્કર પ્રતાપની;
તરવાતણે ને વળી તંતરવાનો તમાશો,
નીરખવી નાડી ખરી ખુબી જેમ આપની;
કહેછે બુલાખીરામ સાંભળો સાહેબ તમે,
શીખી નહી આવડે એ અષ્ટકળા આપની. ૪૩
પ્રાસ અનુપ્રાસ આશપાશ કવિતામાં આણ્યે,
સુકવિની ગણનામાં ગૂણ ન ગણાય છે;
મોટા મોટા નામ તણા છંદના પ્રબંધ બાંધે,

૧ પાણી. ૨-તળાવ. ૩ મોર. ૪ સિંહ. ૫ મચ્છ.

*“રાગ પાધ ને પારખું, નાડી ને વળી ન્યાય; તરવું તાંતરવું ને તસ્કરવું, એ આઠે આપ કળાય.” તેમાં રાગ એટલે રાગને આ-આ-ધ-ધ કરીને ગાવો એને આપ કળા તરીકે ગણવામાં આવે છે, તેમ નહી પણ રાગ એટલે રાગને ઉત્પન્ન કરવામાં જે કવિત્વ શક્તિ તેજ આપ કળા છે એમ હું સમજું છું!! † તાંત્રિક કળાનો.

જીવવાળી કવિતાની જીવિત ન જણાયછે;
મરડી મચરડીને મનસ્વિ અરથ કરે,
માધ જેવા મહાકવી એ નહી મનાયછે;
પ્રભુની પ્રસાદી સાદી સાંપડે સ્વાદિષ્ટ જ્યારે,
શ્રેષ્ઠશાદી જેવી શાદી કવિતાથી થાયછે. ૪૩

કવિની યાદદાસ્ત.

સુંદર સુખડે બોધ, ક્રોધ તનનો નિવારી,
ભાવ રાખે ભીતરમાં ભણી જેવી ભગની;
કીરતી અપાવે અતી, ઠરીને ખ્રહ્માંડ માંહી,
વિશેષ જણાવે બહાલ બહાલેશરી વગની;
દૂર હોય દાસ થકી, પણ દે બોલાવી બોધ,
પોત્રી વળે પલકમાં પાર સ્વર્ણ ઉનગની;
કહેછે બુલાખીરામ સાંભળો સાહેબ તમે;
યાદ શકતી કવિની કે આદ્ય શક્તિ જગની. ૪૪

કવિ જાતિ વર્ણન.

અક્ષર અરથને મચરડીને આપ આણે,
ધાર્મિકુતણી કાવ્ય ઈદ્રવારણા સમાન છે;
પ્રાચીન સુકામ પાઠના પ્રતાપે પ્રેરે મતી,
પાઠીતણી કાવ્ય ક્ષીરે નીરનો નિધાન છે;
પ્રાસાદિક કવી નીજ, કલ્પના ચલાવે નવી,
પ્રસરે મુવાસ તેનો કરતુરી પ્રમાણ છે;
જગતમાં જાહેર ક્યાં શાયરછે આજ સારા,
આજ વેશધારી “જ્વર્સિકાયર” નિદાન છે. ૪૫

કવિ કૃતિ.

પૃથીપાળ પ્રતાપી પ્રતાપવંત પૂરે વાસી,
નવીન રચેછે કોટ કીરતીની નામની;

૧ કારસીમાં ઉત્તમ શાયર યજ્ઞગયોછે. ૨ સગની. ૩ મેરે પર્વતની.

* જ્યેષ્ઠમાં જેને માત્ર પ્રાસ જોડનાર કહેછે એવા.

નવો હોય ત્યાં સુધીતો નૌતમ નિરખીએ તે,
 જીરણ થયાથી નિરમાલ્ય રહે નામનો;
 થાય નહીં જીરણ કે અજીરણ આને કાંઈ!
 અ જીરણ ઓપ રહે દૈવતે દમામનો;
 તોડ્યો નહીં તૂટે અને, ફોડ્યો નહીં ફૂટે એવા,
 કવિયો કરેછે કોઠ કીરતીનો કામનો. ૪૬

કવિ ધર્મ.

રાજા અને કવિના ધર્મની તુલના.

સ્વદેશના સાઈ જે હમેશ સારાં કામ રચે,
 દેશને વિશેષ ખેશ જેહ લાભકારી છે;
 ભળાવીને ભીંત અનિતીથી નિત્ય દુર રાખે,
 સ્વતંત્ર સદાય રહી, સુનિતી રિવકારી છે;
 હૌશીલો હરેક વાતે સંતોષીને નીરદોષી,
 પ્રભુપદ પ્રીતિ રૂડી રીતિ ઓત ધારીછે;
 સત્યગૂણ યુક્ત એહ નૃપના નૃપત્વની ને,
 એ કવિના કવિત્વતણી તો બલિહારી છે. ૪૭

સારી વાત સરસ શોભાવીને શૃંગારી કથે,
 ખરેખરી ખોટી વાત જેને મન ખારીછે;
 કહે તે પ્રમાણ કરી, બતાવા રહે તૈયાર,
 સ્વચ્છતાને સાદાઈ પરમ જેને પ્યારી છે;
 વિકાર રહીત ચિત્ત, ગુણી તણાં ગાય ગીત,
 કાંઈ ન ભલાઈની વડાઈ અંગીકારી છે;
 કહેછે બ્રહ્માખીરામ સાંભળો સાહેબ તમે,
 એ કવિના કવિત્વતણી તો બલિહારી છે. ૪૮

દાતા અદાતા વિષે. (ધનાક્ષરી)

મહીનતા મહીનની પ્રવીણતા પંડીતની,
 કઠીણતા કુસતણી, દક્ષતા સુ દાન્તીદાન;

૨તિવ્રતા પુરંગ તણી, ઉગ્રતા રમ્મનંગ તણી,
મદતા મતંગ તણી શું શિશુ લહે નાદાન;
શ્વપ્રકૃતા વિભર વેણુ ચપળતા મૃગ નેણુ,
શ્વજૂતા ૫૫દીક એન, બેથક બુલાખી માન;
શૂરતા સુવીર તણી, કૃરતા કૃપણતણી,
કાવ્યની મધૂરતા તે જાણુથે કદરદાન. ૪૯

દાની નૃપ ભોજ ગયો, દાની નૃપ કર્ણ ગયો,
આદી એવા દાનાઓની મૂરતી કુંહી ગઈ;
હેમ હય હાથી હિરા હુન્નરીને હોયે દેતા,
કીરતીને નામના હજુ સુધી નહી ગઈ;
કદર કવિ પંડીત, કેરી કરતાતા કોડે,
મરદાની દાની તણી એવી તો વહી ગઈ;
પીકદાની પાનદાની મચ્છરે યુલાખદાની,
નાદાની બુલાખીરામ આ સમે રહી ગઈ. ૫૦

મ્હોટા મ્હોટા મીરને અમીર ક્યાં મરી ગયા,
ભારે જેની કિરતી તો ભૂમી ભરમે રહી;
ખુશ ખાનપાન અને, કવિએને દેતા માન,
સનમાન તણી વાત આજ મરમે રહી;
સુનિતિના પન્યરૂપી, અન્ય જે ગુંથાવતાતા,
વિચરતા વાંચી અન્ય, જન શરમે રહી;
અરેરે બુલાખીરામ, એવા ક્યાં અમીર આજ,
કાશમીર અને કોથમીર કરમે રહી! ૫૧
રાયને રિઝાવવાથી, થાય લીલાલેરે ભારે,
સાંપડે સરસ સાહ્યબી ગરાસ ગામની;
આજે જે કુંગાલ, કર-ઓડતો જાણીયારી હોય,
દાતા બની કાલે ટાળે આપદા તમામની;

---

૧ તીખાશ. ૨ કામની. ૩ ચતુરાઈ. ૪ કઠીણતા. ૫ હીરાની.
૬ મચ્છરદાની. ૭ ધરતો.

વિશેષ નહીંતો, એને-ચાચું પડે ન ખીન્ને,
 એવી ભરતી દે કરી ભારે દામ ઠામની;
 હાય ! હાય ! ૧૨૫ એવા, ગયાથી જુલાખી રહી,
 ત્રાંખારાય, રૂપારાય, સોનારાય નામની ! ! ! ૫૨
 ૧૨૬ એતો રાખવા માંડ્યાં છે ઘેર રાશભાને,
 ઠાકારે ઠરાવું કામ, ચોરી ને ઠગાર્ધનું;
 રાજ જહવે રચવા લાગ્યા બવાઈ ભાવ થકી,
 ૧૨૭ સરકારે લક્ષણ ધરું છે લંપટાઈનું;
 ૧૨૮ ક્ષત્રિઓએ સાળ વણવાનું હવે શરૂ કર્યું,
 માંડ્યું ૭૬૨ ખારે કામ મોટી મુરખાઈનું;
 રાજ પદ પામ્યા ‘અવદીત્ય દ્વીજ રાજ આજ—
 ભાખો ક્યાંથી પાકે ભક્ષ હવે કવિભાઈનું ? ! ! ૫૩

દૃશપતી દરિદ્રની દુકાનો ખોલીને ખેઠા,
 ઘેર ઘેર થયા ચોર, શરેરે અનાજના;
 સમજે ન મુશળ કુશળતા ‘સૌમાં જણાવે,
 લાયકી લાચારિયે લેખાવે લોભે લાજના;
 ગોળ ખોળ ગણી એક ગોલા સાથે દીન ગાળે,

૧ દરેક રાજ આવા હોય છે એમ મારો લખવાનો હેતુ નથી.
 હજુ કેટલાએક રાજઓ ઉદાર અને કદરવાન પણ છે. ૨ દરબારોનું
 રાણાપદ હવે ગોલાએ લઈ લઈ ગધેડાં રાખવા માંડ્યાં. ૩ રાજનું
 ઠાકોરપદ કોળીઓએ લઈ ચોરી કરવા માંડી મતલબ કોળીને ઠાકોર
 કહે છે. ૪ ભવૈઆ. ૫ રાજનું સરકારપદ તે ગણિકાએ ધારણ કરી
 છીનાણુ કરવા માંડ્યું એટલે રાંડને સરકાર પણ કહે છે. ૬ ક્ષત્રી-
 ઓએ (ખાતરીયોયે) સાળ વણવી શરૂ કરી. ૭ દરબારે મુરખાઈ
 માંડી એટલે મુરખને દરબાર કહે છે. ૮ ધણીને રાજતરિકે, કહેવાનું
 પદ હવે ઉદિઓ લઈ ખેઠા છે મતલબ કે તેમને ‘રાજ’ કહેવામાં
 આવે છે ! ! ૯ એવા એક રાજને કોઈ ખંભાતિ કવિએ કહ્યું હતું
 કે ‘‘અજાણું ન આપે ધિક્ક તાતા થઈ નાચખો’’ ! !

દેવત ન જરી દસિ, જેમાં દેશ દાઝનાં;
 કહેછે બુલાખીરામ, સાંબજો સાહેબ તમે,
 ગત ક્યાં ધરાક ૧ગજરાજ કવિરાજના. ૫૪
 કોઈ કવી કવિત બનાવી કોઈ ભૂપ તણાં,
 મળવાને ગયો યાચવા તણા વિચારમાં;
 કૃપેણુ નરેશ લેશ કવિશ્વર તણું, સન-
 માન નહીં કર્યું અભિમાન તણા બારમાં;
 કવિ ધરી કાળ તત-કાળ ઉઠી આબો ચાલી,
 ભૂખી ઘોડી ખોદે ભાંઈ બાંધી જ્યાં ઘોડારમાં;
 ઉચ્ચેયો તે હામ હામથી બુલાખીરાગ, આમ,
 ન ખોદે ન ખોદે ન ખોદે દરબારમાં. ૫૫

તાડ પ્રત્યે અન્યોક્તિ.

અરે નીચા કદલીના, ઉત્તમ ઓ વૃક્ષ રૂડા,
 કેટલાં વખાણુ કરું તાહરો વળી વળી;
 આખ્યાં કૃષ્ણ ઉત્તમ ઉચ્ચન કાળે આદરથી,
 અમૃત થકી મિઠાશ અધીક ગળી ગળી;
 મ્હેટો મુવા તાડ મારાં છોલી નાંખ્યાં છેક હાડ,
 બડાઈ બુલાખી કહે તાહરી બળી બળી;
 તનનો ઉતાપ ટાળ્યો, મનનો મેંતાપ ટાળ્યો,
 બાવ થકી ભેટતામાં ઠંડક ઢળી ઢળી. ૫૬

વૃક્ષ પ્રત્યે અન્યોક્તિ.

વેલા જેવા વેલા અનામઠ આવી વળગે જે,
 તોય તરછોડી નથી છોડી દેતો તેહને;
 આમય આપીને તેની અધીક આબાદી કરે,
 પંડના પ્રમાણે પોષી પુષ્ટ કરે દેહને;
 પાંચીકને પક્ષિઓના તનતણા તાપ ટાળી,

૧ કવેન્દ્રાણાં ગજેન્દ્રાણાં ગ્રાહકો નૃપત્તોનપર:

૨ એનો બીજો અર્થ બદલવા તરિકે નખોદવળે એવો છે. ઉભાજન.

સીતળતા કરે સુખ આપે સજી સ્નેહને;
મોતમાં ધરીને આહ? રૂડો તુજ જોઈ રાહ,
લક્ષ વાર વાહવાહ વૃક્ષરાય તૂજને. ૫૭

વ્યાસ પ્રત્યે અન્યોક્તિ.

વ્યાસ વિત્ત આશ કયા કહેવા એક ગામ ગયો,
નરધાના નાદમાં તે સાદ ઝીણા કાડેછે;
હલાવે ગમાર ગ્રીવ* જીવમાં વિચારે વ્યાસ,
પ્રવીણ પુરુષ માન તાળ તાણું પાડે છે;
થાપ ઠીક દેવા લાગ્યો આપ તે બુલાખી જ્યારે,
તજીને વિવેક એક બાહુક બરાડે છે;
હોળી વીતી તોય હજુ ન્હાના છોકરાની પેઠે,
રે'વાદે રે'વાદે શીદ નગર વગાડે છે !! ૫૮
રસ અનરસ તણું અલપ નહો મળે જ્ઞાન,
ઘટમાં ઘેરાયો રહે ધુમંડીના ઘાટમાં;
અપ્પટ કપટ કરી જોળવે અપાર ધન,
કુટી કુટી શીર ધન ધરે તે કપાટમાં;
સ્વારથે સગાઈ પરમારથે ન પાઈ આપે,
આંતે જાણે આઈ કાંતે પોઢી જાણે પાટમાં;
વિધિ^૧ એવા અરસિક આગળ કવન ગાવું,
લગીર લખીશમાં લખીશમાં લલાટમાં.^૨ ૫૯
મક્ષિકાઓ મથી મથી એકઠું કરેછે મધ,
ખાય નહીં પિએ નહીં આખરે તે કોઈ ખાય;
ઊંદર સુરંગ જોદે અંગ અમ આદરીને,
આણીને ઉમંગ ત્યાં ભુજંગ આવિને ભરાય;
કણ કોટી પ્રયત્ન કરીને કીડી બેગા કરે,

*ગણ. ૧. પ્રહ્લા. ૨ એ કવિતને “અરસિ કેષુ કવિત્વ નિવેદનં ॥

શિરસિમા લિખમા લિખમા લિખ. ” એ શ્લોક પુટી આપે છે.

મુષકનું^૧ કામ પણ અંતે તો કહું સધાય;
કહે છે બુલાખી કેમ, કૃપણનું થાય સ્ત્રેમ,
ફુની આની નેમ એતો અદાતાનું એમ જાય. ૬૦

અધમ કાવ્ય.

દીનને દંડીને ભરી દોલત સદતમાં જે,
દોલત જે ભરી તેથી ન ભરી તે ઠીક છે;
વરીને લખાડ નારી, આદરે કંકાસ ભારી,
વનિતા જે વરી તેથી ન વરી તે ઠીક છે;
નગ્ન થઈ મગ્ન બની ગરીબને દેવા દાન,
આખર જે ધરી તેથી ન ધરી તે ઠીક છે;
કાવ્યના ઉઠાવમાં જમાવ જો ન રસ તણો;
કવિતા જે કરી તેથી ન કરી તે ઠીક છે. ૬૧
નકારી કવિતાને ગણીકાની તુલના-સંદેહાલંકાર.
અવલોકતામાં અનાદર કરાવે અપાર,
એવી ગોણ ગંદી ઢાંચપનો ઉઠાવ છે;
હીન રસ^૨ નગ્ન^૩ જેમાં બાપણ ભરેલુ ભુંડું,
જેની પાસે જન બડવા તણો જમાવ છે;
ધુતી ખાય ધન અને દૈવતને લુંટી ખાય,
કાપે મૂળ કીરતીનું અનિતીનું નાવ છે;
વદે બુલાખી વિચારી બુરાં જેનાં કૃત્ત જનરા,^૪
ગણું આતે ગણીકા કે કુ કવિની કાવ્ય છે? ૬૨

વિન્યોક્તિ અલંકાર.

અલંકાર અંગ નહીં, રંગો જેનો રંગ નહીં,
હાળ તેમ ઢંગ નહીં, શોભા માત્ર નામની;
અંગમાં ઉજસ નહીં, કદમાં કુમાશ નહીં,

૧ જાદર. ૨-૩ એ કાવ્યનાં દુષણ છે. તેજ પ્રમાણે ગણીકાની વાત ચીત પણ નાગી અને હીન રસ હોય છે. ૪ જનરા (અધુ અથવા છીનાળાંનાં.)

મૂખમાં મિઠાશ નહી, કહો કશા કામની;
 સુખનું સદન નહી, હસતું વદન નહી,
 કષ્ટની કદન નહી, તદન હરામની;
 કહેછે જુલાખીરામ, સાંભજો સાહેબ તમે,
 શાનું પછી સુખ આપે, કાવ્ય કે એ કામની!!!! ૬૩

અધમ કવિ.

બાથ ભીડી પાંખવાળી કીડી પંખી સાથ મથે,
 કીડી ન ગણાય પણ પંખીયોની હારમાં;
 વાનરને હાથ પગ નરના સમાન વર,
 માનવ સમાન ન મનાય કોઈ વારમાં;
 મૂળાપણી તણો રોપ રોપ ઓપમાની રોક મારે,
 ઝાડમાં ગણાય નહી સુસના વિચારમાં;
 જોડકણાં જોડે બ્યાં ત્યાં ફેડે માથુ કરી ફેલ,
 કુકવિ એવા કવિ કહેવાય ન સંસારમાં. ૬૪
 આગળ ન નાગ ડોલે રાગ સુણી મોરલીનો,
 વાદી તે જરૂર જાણીએ અનુભવી નહીં;
 ૧ પંકજ ન પ્રદુક્ષીત થાય પરિપુરણુ તો,
 રૂડા નર રટે તેને કદી એ રવી નહીં;
 પરસી પારસ લોહ કરે ન કનક કદી,
 જરૂર પારસમણી જાણી તે જવી નહીં;
 રૂવર સુણી કવિશ્વરનો નહીં અસર થાય,
 ખર કે ખરૂં પણ ચલલીત કવી નહીં. ૬૫
 વકીલ બની ન તપસીલની ખબર રાખે,
 વકીલ પછીથી એ કે વૈકલ ગમાર છે?
 મ્હેતા બન્યા નામના અવર જાણે જામજતા ન,
 મ્હેતા કે એ મ્હેતર મહીમાં બે સુમાર છે!
 બન્યા વૈદ્યરાજ પણ જ્યાજને પીછાણે નહીં,

વૈદ્યરાજ કે એ વૈતરાજ તે ચમાર છે;
કવિશ ધરાવે નામ જ્ઞાન ન જુલાખીરામ,
કવિશ છે એહ કે ખવીસના કુમાર છે. ૧૬

પરિસંખ્યા.—રસ અલંકાર તણા ગ્રન્થનું ન અલ્પ જ્ઞાન,
રાગડા કાઢીને રોઝની સમાન આરડે;
૧તાજ તો ભવૈઆએને ભેટ કીધી હોય તેણે,
૨ગણતો વિલાસ સિદ્ધિ બુદ્ધિની સાથે કરે;
૩માત્રા એતો વૈદ્યતણી શીશીમાં સુપેલી હોય,
૪સજ્જો રચાર આત્ર અંદરથી નીસરે;
કહેછે જુલાખી પંકોશ કૃષીકારને સોંપેલો,
નામના એવા કવિઓ થકી અર્થ શું સરે !! ૧૭

દૃષ્ટાંત. વાધરીએ સાધુઓના વિચિત્ર ધરીને વેશ,
સાધુઓની ચાહના ધણીક તો ઘટાડી છે;
કાઠી ચારનારાએને કરોડ પ્રકારે કહું,
અતી મારવાડી લોકે આફત અડાડી છે;
ગમાર ગરોડે ઉપવિત ઘાલી ગળા માંછ,
મોટી હાની બ્રાહ્મણના માનને લગાડી છે;
કહેછે જુલાખી તેમ કુકવિ તમામે મળી,
કવિતાને સુ કવિની કળા જાંખી પાડીછે. ૧૮

કુકવિ અને કૂતરાની તુલના.
કાનને કઠોરે લાગે એવો જોનો સોર ભુંડો,
બચકું મળી તે ચોજ બેશી રહી બૂકવી;
જનિશાએ નિમગ્ન રહે બશીને ભુંડા બલાને,
લાગ આવે તો લગાર ચોરી નહીં ચૂકવી;

૧ તાજ વગાડવાની. ૨ ગણપતી. ૩ માત્રિકા, ૪ કેરીમી
રસ. ૫ પાણી ભરવાનો કોષ. ૬ જોનોઈ. ૭ રાત્રે અથવા કેકમાં.
૮ કૂતરાઓ જોમ લોકોનું ઉધાકુ ધરે હોય તો તેમાંથી રાંધીને ઢાંકી
મુકેલું અનાજ ચોરી કરી ખાઈ જાય છે, તેમ કુકવીઓ કોઈની સારી
કૃતિમાં પોતાનું નામ ધુસારી દેવામાં પાછા હજતા નથી ! !

અદેખાઈ અંતરમાં દેખીને બીજને બળે,
મલીનતા એતો કોઈ કાળે નહી મૂકવી;
-હૃદય ધરીને હામ, કહેછે બુલાખીરામ,
કરે એવું કામ કાંતો કુતરો કે કુકવી. ૬૯

કુકવિ અને વાંદરાની તુલના.

વગર વિચારની છલંગો આશપથ મારે,
પાપતાણું પુંછું ફેલાવે દશ દિશમાં;
દાંડાઈનાં દાંતીયાં સજનની સભામાં કરે,
ખુશામતથી બરે ગલોફાં દીન નીશમાં;
પાસે આવે તેને બરે અનિતિના ઊઝરડા,
કાળે મ્હેડે કરે અજવાળે ખેડો શીશમાં;
કહેછે બુલાખીરામ સાંભળો સાહેબ તમે,
ફરે શાંછે એહવા કવીશમાં *કપીશમાં?!! ૭૦

પુસ્તકને મથાળે કવિનું પ્રૌઢ પદ ધરે,
પ્રસ્તાવનામાં લખે પ્રથમ આ અભ્યાસ છે;
અરે બાઈ! એ અભ્યાસ બાળવા શું કામ આવે!
નામીયા વિદ્વાન કેરી કિરતીનો નાશ છે;
કાલા જ્યોત કાળુ લાગે બાળ બોલે બાળપણે,
શબ્દ નહીં એજવયે આર તથી હાસ છે;
ધડાતીતી બાષા તારે ધાટ એ સૌ ચાલ્યા જતા,
વીર આ વખત તો વિદ્વાનનો વિલાસ છે. ૭૧

* વાંદરામાં.

૧ જ્ઞાનપણમાં બાળક કાલુ બોલે તે સાર લાગે પણ મોટી
ઉંમરમાં તેમ કરેથી શબ્દ નહીં, પણ ઉલટી મશ્કરી થાય; તે
પ્રમાણે ગુજરાતી બાષા એડવાની શરૂઆતમાં એવા નજીવા
ગ્રંથકાર થવાથી ઠીક હતું. પણ હાલતો એથી દેશની મશ્કરી થાય
છે. આ વખત તો વિદ્વાન ગ્રંથકારોને બહાર આવવાનો છે.

કુંવૈદ્ય યતે કુકવિતી બુલના.

૧ ગ્રાહક થવાને માટે ઘેર ઘેર ધુમ્યાં કરે,
 ૨ માત્રાની તો મૂળમાંથી ખખરે ન લેશ છે;
 ૩ આ જાણે ૩૨ સની ખુબી ન રૂડી રીતથકી,
 અલ્પ નહીં અંગપર જોહના ઉજેશ છે;
 ૪ દેવા દેવા દોડે પાત્રે માત્ર અપમાન તોય,
 ૫ કોશતાણું જ્ઞાન જ્ઞાનું હોય એને શેશ છે;
 ૬ ખલ પણ રાખે ખાંત કરીને જુલાખીરામ,
 વૈદ્ય કવિ આજ એવા નામના વિશેષ છે. ૭૨
 રસ અલંકારેતણા ગ્રંથનું ન અલ્પ જ્ઞાન,
 જ્ઞાન નહીં ધિંગળની પદ્ધતિનું કાંય પણ;
 નહીં જ્ઞાન કોશ તેમ લેશ વ્યાકરણતાણું,
 જન વ્યવહારનું ન જ્ઞાન સમજાય પણ;
 જ્ઞાન નહીં ધરમનાં મરમનુ રતીમાત્ર;
 જ્ઞાન નહીં તર્ક શાસ્ત્ર કેરું તો દેખાય પણ;
 માનને ગુમાવા જ્ઞાન ખોવાને જુલાખીરામ,
 પુસ્તકને મથાળે બનેછે ૭ કવિરાય પણ. ૭૩
 સરોવર તીરે બગ વીરે હંસ વેશ ધર્યો,
 નીર ક્ષીર-મૂકતામાં કપટ કળાય છે;
 ખોશી પર મયુરનો વાગ્ધોસ જો વેશ રચે,
 વદતી વખત વાણી જાણી તે જવાયછે;

૧ પુસ્તકના અથવા પડીકાનાં. ૨ ઓસડની માત્રાની અને કવિ-
 તાની માત્રાની. ૩ કવિતાના નવરસ અતે વૈદકના આનંદ ભૈરવ
 વિગરે રસ. ૪ આશીર્વાદ અથવા ઔશધ. ૫ શબ્દકોશ અથવા
 વૈદકનો કોશ નીઘંટ. ૬ ખળ પણ (હગાધ) અથવા ખલ (ધુંટવામી)
 ૭ પુસ્તકને મથાળે કવિરાય બનેછે. એમાં વ્યંગાર્ય એ રહ્યો
 છે કે એ પ્રમાણે કરવાથી કવિરાય (ખેવકુક) બનેછે. ૮ કુધ.
 ૯ મોર. ૧૦ કાગડો.

ભાન બુલી જ્ઞાન સજે ડોળ વનરાય^૧તણો,
 કરી કુંભ તોડતી તકેતો તોલ થાયછે;
 કુકવિ કવિનો વેશ વિશેષ ધરે જુલાખી,
 પોગળ પંડીત વિષે જાહેર જણાય છે. ૭૪

કારીગરી કરે કોઈ કાગળનું વહાણ કરી,
 અકુપારમાં એ ભાર કેમ ઉચકી શકે!
 ધુળ પર લીપણ કરેલું જેહ હોય તેહ,
 પાણી પર પાણીનું એ ચિત્રશેં ટકી શકે;
 આકડાની ગાડી અને પરપોટો પાણીતણો,
 છકતણી છરામાં એ ક્યાં લગી છકી શકે;
 દંભના મેદાનમાં પ્રવીણતાનો ડોળ ધારી,
 પોપટજી ક્યાં સુધી જ્ઞાન પટકી શકે. ૭૫

નામના કવિઓ સભા રંજન શકત કરી,
 જામના સીપાઈઓ^૩ ઇનામ તો તમામ લેત;

૧સિંહ.રસમુદ્ર. ઉકેટલાએક રસસ રાજાઓ સુકવિઓને સન્માન આપે
 છે તેજ પ્રમાણે જામનગરના માજીજામસાહેબ પણ કવિઓનું સાર
 સન્માન કરતા હતા. કોઈ વખત દરબારમાંથી એક કવી સારો
 પોશાક લઈ વિદાય થયો તે જોઈ દોઢીના સીપાઈઓ જાઓ જાછી
 સમજના હતા તેમને તે કવિયોના કામની અદેખાઈ થઈ. તેઓ
 બોલ્યા કે “કવિતા એ ક્યા ચીજ છે, જુરસે વા લોક એસે બડે
 બડે ઇનામ લે જાતેહે ! અપન બી કુછ કવીતા કરેકે જામ-
 સાહેબકું ખુશી કરેકે બડા ઇનામ લેવે”. એમ ધારી એક
 મીયાં શિશ્ર કવિતા બોલ્યા કે “ભીતાં ઉપર સલીયાં, સલીયાં ઉપર
 વલીયાં, વલીયાં ઉપર નલીયાં, એ ચારે તુકાં મલીયાં”. ત્યારે બીજા
 મીયાં તે કવિતાની તારીફ કરી પોતે નવીન કવિતા રચી બોલ્યા કે-
 “જામ જામ જામડા, દે મીજે એક ગામડા; તેરા હોજાય નામડા,
 ને મેરા હો જાય કામડા.=આ પ્રમાણે તેમના મુખીઈ બરેલા પણ
 હાસ્યજનક યજ ઉપર જવાબસાહેબે ખુશી થઈ યથાયોગ્ય ઇનામ આ-
 પ્યું. તે દાખલાનો એ ચરણમાં સમાવેશ છે.

નામના કવિઓ સભા રંજન શકત કરી,
ગંગને બિહારી એને કોણ ભૂપ દામ દેત?;
નામના કવિઓ સભા રંજન શકત કરી,
કાળીદાસ માધનાં તેઆજ ક્યાંથી નામ રે'ત?;
નામના કવિઓ સભા રંજન શકત કરી,
કરવાનું સુ કવિને કોણ કશું કામ કહેત. ૭૬

હાલના કવિ એને કવિતાની સ્થિતી.

ગામમાં કવિતા દીસે, ધામમાં કવિતા દીસે,
કામમાં કવિતા તણું, જોરે તો જણાયછે;
લગ્નમાં કવિતા દીસે, જગ્નમાં કવિતા દીસે,
વિધનમાં^૧ કવિતા મ્હોટા ઠાઠથી વંચાયછે;
શાળામાં કવિતા દીસે, રાજામાં કવિતા દીસે,
કોષવાળા^૨ કવિતાની કેદમાં તણાય છે;
નાટકમાં કવિતા ને ચેટક મધ્યે કવિતા,
હાય! હાય! કવિતાની શી કુજેતી થાય છે! ૭૭
બાસ* માણગોળીયા તે આજ કવિરાજ બન્યા,
રાસડા રચીને રોજ રાજરાજ થાય છે;
મ્હેતાજીઓ પાજી જેવા ગાજી ઉઠ્યા તેની પુંકે,
મ્હેટાં મ્હેટાં માનપત્ર કાવ્યમાં રચાય છે;
ચુરણ વાળાઓ ચૈટામાં રહી ચમોલા બોલે,

૧ કોઈ મરી જાયછે તો તેના માનને ખાતર મરશીયા બનાવવામાં આવેછે તે. રજ્જેતિપના ટાળા કવિતામાં રચાયછે જેવા “બડલી તું ક્યમ ડડળી વીગરે.” ૩ કોસ ખીચતા રાગ કાઢાડે છે તે.

* કૃષ્ણરામ કવિ કહેછે કે “વાટે ઘાટે બાસ, યહને માણ વગાડે; પાંચેક બેઠા પાસ, તેહ તાળીયો પાડે; પિંગળ રીતે છંદ, કવિના ક્યાં ન જાણે; પોતા તણા પ્રબંધ, રચી રાગડા તાણે. વિગરે.

કાવ્યદોહન.

એવા એવા +શિશ્ન કવિ આ સમે ધણાય છે;
 *ઉત્તમ અધમ કવિ આ સમે હું કોને કહું,
 તર્કને વિતર્ક મને ધણા ધણા થાય છે. ૭૮
 એવી-રીતે આ તકે જો કવિ ખોળવાને જાણ,
 સુંદરી આ દેશની સહુ કવી સુહાય છે;
 કુટણામાં કટીબંધ હંદ કેવી રીતે ખાલે,
 જોડકણાં વીવામાં જરૂર જોડી ગાય છે;

+ એ બાબત કોઈ કવિ કહે છે કે “સૂર સૂર તુલસી શયી,
 ઉગન હે કવિ ઓર; કલુકે કવિ ખદોત જ્યોં, ચમકત ઠોરહિ ઠોર.

* હીરાચંદ કવિઓના વર્ગની વાખ્યા કરતાં આ પ્રમાણે કહે
 છે—ઉત્તમ હરિલીલા કથત, મધ્યમ નર ગુનગાન; અધમ છિદ્ર
 ખનન કરત, ત્રિવિધ કવી પરમાન ૧ બાવાર્ય—ઉત્તમ કવિ ઈશ્વર
 લીલાનું, મધ્યમ કવિ પુરૂષના ગુણનું, અને અધમ કવિ લોકોના કુપણનું
 વર્ણન કરેછે એમ ત્રણ જાતના કવિ છે. એણે અસલી કવિયોના મત
 પ્રમાણે એમ કહ્યું છે—પરંતુ તેના તેજ દોહામાં વાસ્તવિક અર્થ આ-
 વો રહેલો હું સમજીશું. અને તે અર્થ આ સુધારાના વખતમાં
 અનુકુળ પડતો છે. આવા જૂદા જૂદા ત્રણ ગુણ ધરાવનારને એણે
 ઉત્તમ, મધ્યમ ને કનિષ્ઠ કવિ કલખ્યા છે. પણ એ ગુણ કવિ માત્ર
 માં આ પ્રમાણે હોવા જોઈએ એવા કુદરતનો ઉદ્દેશ છે. તે એવી રીતે
 કે-કવિયોએ ઉત્તમ રીતે (સારી રીતે ધણે ભાગે) ઈશ્વરલીલાનું-કુદર-
 તનું વર્ણન કરવું; સદગુણી પુરૂષોના ગુણની કવિતા કરવામાં મધ્યમ
 કાળ રોકવો; અને છિદ્રવાળી અધમ પંક્તિમાં વરણને (અક્ષરને)
 આણી ન મુકે એવા જ્ઞેમાં ત્રણ પ્રકાર હોય તે કવિ છે ।

૧ જૈરીઓ કુટે છે તે કટિબંધવૃત્ત છે. સ્ત્રીશ્ષી શિશ્ન કવિશ્વરને
 કુટતી વેળા વિચાર કરવા તક મળે તેટલા માટે અન્ય સ્ત્રી સમુદ્ધ
 જાણે વચમાં “હાય હાય”ના શબ્દ બોલી વિશ્રાંતિ આપતું હોય અ-
 ગર તો તેની ઉત્તમ કવિતાના વૃત્તને વધાવી લેવા એ “માંગલિક”(૧)
 શબ્દની ધ્વનિથી મુખારકબાદી દેતું હોયની એમ જોનારને લાગેછે!!!

ચુક વીના તાળ પડે વાદમાં હો ન પાછી,
 જન સ્વભાવની જેમાં જ્યુક્તિ તો જણાય છે;
 એવી અબજાની કાવ્ય એયકી તો સારી ગણું !!
 સેખતાં બીજને કવી^૧ લેખણ લખાય છે.!!! ૭૯
 કવિતા છે કંદોષના મોદકનો કોળિયો કે,
 કવિતા છે કિશોરની બાજી શું રખડતી ?
 કવિતા છે કાચ કે કચીર કેરા કડકા કે,
 કવિતા છે શાક બાજી બજારની સડતી!
 કવિતા એ રજકણ રેતીનું રચાણું હશે,
 કવિતા કે કોયલાની કરચો રખડતી!
 કહેછે જુલાખીરામ સાંભળો સાહેબ તમે,
 કવિતા એ શું છે તેની કળ નથી પડતી. ૮૦
 આર્યદેશ રૂપી રમરણવ તણી મધ્ય આજ,
 કુકવિ રૂપી પવન રે ! અશૂભ વાય છે;
 કુકવિતા રૂપી જ્ઞાણ ડોલમડોલા કરે છે,
 મુર્ખમોતા રૂપી તેમાં ઉતાર ધણાય છે;
 સુ વિચાર રૂપી કુવા થંભતો પડ્યો છે બાગી,
 સાહિત્યનું લંગર તુટી અને તણાય છે;
 હવે તો જોવાનું રહ્યું દૂરથી જુલાખીરામ,
 જ્ઞાણને ઉતારચો તણી ગતી શી થાય છે. ૮૧

સ્મરણાલંકાર.

અકબર જેવા હમરાવ રે ! ક્યાં આ સમય,
 ગંગ જેવા કવિની ક્યાં કીરતી ગવાઈ ગઈ;
 ધૃતીરાજ જેવા ક્યાં પ્રખ્યાત નૃપપતી ગયા,
 ચંદ જેવા કવીની ક્યાં સાહના ચવાઈ ગઈ;

---

૧ સંસ્કૃત, હિંદિ, અને ગુજરાતી બાષાના આધેર અને ત-
 રણ સુકવિઓને બાતલ કરતાં બીજા કુકવિઓને માટે આ બોલણું
 છે. દરેક કવિને માટે નથી. ૨ સમુદ્ર. ૩ રસઅલંકારના ગ્રંથોનું.

ખરિબલ જેવા બહાદુર ક્યાં વજીર આજ,
 કવિ બિહારીની કાવ્ય કે'ણી ક્યાં કવાઈ ગઈ;
 હાય ! હાય ! આર્યદેશ તારી તે બવાઈ આશી!!
 ખુબી માત્ર કાવ્યશાસ્ત્ર કેરી ક્યાં ખવાઈ ગઈ? ૮૨ ;
 ભોજ જેવો ભડભૂપ, આજ ક્યાં વિરાજમાન,
 કાળીદાસ કવનની નુતન નવાઈ ગઈ;
 રડા રખીદાસ જેવા રાજવી ક્યાં આજ ગયા,
 શામળ જેવાની શુભ કીરતી સવાઈ ગઈ !!
 ક્યાં ઈન્દ્રજીત નૃપ, ક્યાં છે કેશવ કવિ,
 ક્યાં ભૂપ શાહુ છટા ભૂખણુ છવાઈ ગઈ;
 હાય હાય ! આર્ય દેશ ! તારી તે બવાઈ આ શી,
 ખુબી માત્ર કાવ્ય શાસ્ત્ર કેરી ક્યાં ખવાઈ ગઈ ? ૮૩
 મોંઘી હતી માધના વખતમાં તું કાવ્ય મોટી,
 કાળીદાસે કોડ થકી સારી ચાકરી-કરી;
 જય જગન્નાથરાયે તુજને અપાવ્યો સારો,
 બાણના સમીપ જય સિંધુ ઉતરી-તરી;
 બવબુતી દંડી એણે બુધણુ સજ્જવ્યાં ભારે,
 એમને બુલાખીરામ બહાલ વાવરી-વરી;
 આર્ય દેશ માંહ આજ કોડીલી કવિતા કેમ,
 કરડી નજર કરી વાર વિફરી-ફરી. ૮૪
 જે કવિઓ મુરખને પંડીત કરતા અછ,
 જે કવિઓ કાયરને શૂરવીર કરતા;
 જે કવિઓ વક્તાઓનાં બંધ કરતાતા વક્ત્ર,

---

૧ એ ખરો સ્વતંત્ર કવિ હતો. અવરંગજેબના મ્હેા ઉપર “સો સો
 યુવા ખાઈકે બિલાઈ બેઠી તપકે” વિગરે ધિક્કારનાં વચન બોલી
 તેણે શાહુમો દરબાર સેઓ હતો. ત્યાંથી તેને પર) હાથી અને પર)
 ગામ મળ્યાં હતાં. ૨ વિશ્વશૃંગીએ પંચતંત્રની ચોથી
 રચી મુખરાજ પુત્રોને વિદ્વાન કર્યા.

ને કવિઓ વાણીદેવીને હમેશ વરતા;
 ને કવિઓ પથરને પીગળાવી દેતા રહેજ,
 ને કવિઓ તક આવે મારી*અને મરતા;
 પરતા ક્યાં પ્રૌઢ કવી એવાના બુલાખીરામ,
 ચરતા દરીદ્ર હવે નામના છે નરતા. ૮૫

ને કવિઓ દીલ મધ્યે ડરતા ન દુઃખનથી,
 ને કવિઓ ટેક એક અંતરમાં ધરતા;
 ને કવિઓ ખોટી ખુશામત કરતા ન કદી,
 સ્વદેશના હીત સાર ને સદાય ફરતા;
 ને કવિઓ નવ ખંડ રાખતા અખંડ નામ,
 બલપણુતણા તો ભંડારે ભારે ભરતા;
 પરતા ક્યાં પ્રૌઢ કવી એવાના બુલાખીરામ,
 ચરતા દરીદ્ર હવે નામના છે નરતા. ૮૬

ને કવિતા નાક હતું ભરત ભુમીનું રૂંડું,
 આવી અરે! સ્થિતી કેમ તેની તસચીરની;
 ને કવિતા મોંઘી હતી ધણી મણી માણીકથી;
 એ કવિતા કેમ બની કિમ્મતે કથીરની;
 શીરપેઅન્નેગ રોગ રહીત વીરાજતીતી,
 તે પેન્નર* તુલ્ય કેમ બની ગત હીરની;‡
 વડું શું હું વીર રહે ધીર ન લગીર હૈએ,
 દાખું ક્યાં બુલાખીરામ વાત દીલગીરિની. ૮૭
 આજ કાલ પરીક્ષાઓ પરમ કઠીણ થઈ,
 મગજ ને જોર કીધું બ્યારે મતી મંદનું;
 પદવીઓ વકીલને માસ્તરની મેળવવા,
 એતો કામ દીડું નહીં ફાકટનાં ફંદનું;
 જ્ઞાપરમાં જ્ઞાભવાને જાહેરમાં આવવાને,

* અંદ કવિ છેવટે એજ રીતે મુવો છે. ૧ માંયાના મુગટ નેવી. ૨ પગરખું. ૩ દૈવત વગરની. ૪ વિદ્વાનમાં.

બહુ નામ મેળવવા બેથક ૧ બુલંદનું;
 કહે છે બુલાખીરામ સાંભળો સાહેબ તમે,
 સોંધું રહું કવિપદ વગર ૨ સનંદનું. !!! ૮૮
 બાળાપર બળ વાપરે બે બેવકુફ કોઈ,
 આરોપ બળાતકાર કેરો તે ગણાય છે;
 સેસનમાં ચાલી કામ ગુન્હાના પ્રમાણે પછી,
 સગ એને ઓછી કે અધિક તો અપાય છે;
 કાળજની કોમળ ને કોમળ વપુની કાવ્ય,
 કુકવિના કરથકી મનસ્વી ચુંચાય છે;
 કુકવિને કાયદો બળાતકારનો ન લાગે,
 ન્યાઈ અંગરેજતણા એ તે કેવો ન્યાય છે ?! ૮૯
 ૩ પ્રાસાદિક મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે પણ,
 ૪ પ્રાસાદિક કવિ આજ જેવલા જણાય છે;
 પંડિતમાં અપવાને પ્રયત્ન કરે છે પણ,
 પિડીત પરમ તેની અફલ ગણાય છે;
 વીધવાનો માંઘ ધુમવાને કૂંક વાદ કરે,
 વીધવાનો વેથ તેથી સુંદર સુદાય છે !
 ૫ એકવિશે આથડે છે અપટ બુલાખી એવા,
 ૬ એ કવિશે દેશનું અંધાર ફરે વાય છે ? ૯૦
 ભરેમ તો ભારી અને ખીસા છેક ખાલી તેમ,
 મગજ તો ખાલી અને ઠાઠ મોટો ધારે છે;
 કૂંકના વિચાર ચોરે કૂંકના ઉચાર ચોરે,
 કૂંકના આચાર ચોરી ગ્રંથ થણુગારે છે;
 નૌતમ નવાઈ કાંઈ ભાસે નહીં ભાઈ તણી,

---

૧ જીઆઈનું. ૨ જમ બીજા હોદાને માટે સહુદ લેવી
 પડે છે. તેમ હાલ કવિ પદને માટે સનંદ લેવી પડતી નથી,
 આપોઆપ મેળવાય છે. પુસ્તકને મથાળે લખીને !!! ૩ પ્રાસ
 વીગરે. ૪ સ્થભાવિક. ૫ એકવીસો (૨૧૦૦). ૬ એ કવિઓથી.

હલટી બિભ્નની ખુખી હાય તે બગાડે છે;
પ્રાચિન કવિઓતણી પદ્ધતિ પ્રમાણે નહીં,
ખાલી ઓરડાને મ્હેઠાં તાજાં લાવી મારેછે. ૯૧

શુંકણે ગાંગડો મળ્યાયકી બુલાખીરામ,
એકદમ ગાંધી એ રીતેથી યવાતું નથી;
પાંચ દશ પ્રેમથકી ઔશધનાં નામ જાણે,
એમ વૈદ્યતાણું કામ અનુભવાતું નથી;
બે ચારેક કાયદાનાં મ્હેડાપર નામ ગોખી,
જાણીતા વકીલ તેથી ખની જવાતું નથી;
એકાદ બે ટાયલાં કે જોડકણાં જોડવાથી,
ગંગ જોવા કવિ ખની નામ ગવાતું નથી. ૯૨

શલભનો સમુદાય ફુકાજે છવાય જેમ,
મધપર માંખની સમૂહ જેમ જાયછે;
અંધકાર રાત્રીતણા રૂપમાં ભરાય જેમ,
કાગ વૃંદ લીંબાળી ઉપર મકલાય છે;
જેમ મૃત શય પર ગીધ ગરધન પડે,
કપોત ઉપર ખાજ મંડળી મંડાયછે;
રાંક ગુજરાતી વાણી રાણીના ઉપર આજ,
કુકવિનું સૈન વરવાને ઉભરાય છે. ૯૩

સુકવિતા રૂપી હરણી-ને કુકવિ રૂપી પારધી.
ગુજરાતી જગીરા રૂપી રડા ઉપવન માંછ,
સુકવિતા રૂપી રડી હરણી ખીરાજે છે;
નારદોષી નિપુણને નૌતમ સ્વરૂપ તણી,
જેના કાન્તિ જોઈ એવી * અન્ય મૃગી લાજેછે;
પારધી પડ્યાછે એના પુંડે કુકવિઓ પૂરા,

૧ ખરાબ ગ્રંથોને શોભાવવાં સારાં પુઠાં કરે છે. ! ૨ તીડ.

૩ એક સારો કવિ હાલના કવિયો માટે કહેછે કે “સૂર સૂર
વુલથી થથી, ઉડગન હે કવિ ઓર; કલુકે કવિ ખસોત જો, અમકત
ઠોરહી ઠોર. ૧ ૪ બાવા. * બીજા દેશની કવિતારૂપી સ્ત્રીઓ.

ધેરી તેને ફંદ નાંખી ગરવમાં ગાળેછે;
ફંદયુક્ત મૃગીને એ મુક્ત કરે યુક્ત થકી,
જગતમાં કો ફક્ત એવો માધ્યુન આળેછે ?? ૯૪

સુકવિતા રૂપી ચંદ્ર ને કુકવિ રૂપી રાહુ.
ગુજરાતી ગિરા રૂપી ગગન મંડળ વિષે,
સુકવિતા રૂપી સારો શશી શોભાવંત છે;
સુનિતીનું અજવાળું ફેલાવી આનંદ દેતો,
આજ તેના અંતરમાં આપદા અત્યંત છે;
કુકવિરૂપી ને રાહુ બાહુ બીડી પુંઠે પડ્યો,
તેથી તેજહીન થઈ ચિંતાતુર ચંત છે;
કાવ્યશશી કેરી વહારે, ધર્શન રાહુ વિદારે,
ખરી ખંતવાળો એવો કો મહંત સંત છે ?? ૯૫

કવિતા રૂપી મેના ને કુકવિરૂપી ખિલાડો.
ગુજરાતી ગિરા રૂપી ગરવા પિંજર વાંધે,
સુકવિતા રૂપી સારી સારિકા સુહાય છે;
કુકવિ રૂપી *માંજર પડ્યા તેની પુંઠે પાપી,
દેખતાં બીચારી ઘટ માંદા ગભરાય છે;
સાધન ન નાસવાને એને કેં બુલાખીરામ,
સ્વાસને બેસાસ હવે લેતી તે જાણાય છે;
મુકાવો, બચાવો, કોઈ દયા દીલે લાવો, આવો,
સુકવિતા રૂપી સારી મેના મરી જાયછે !! ૯૬

સુકવિતારૂપી સ્ત્રી—કુકવિરૂપી ક્ષય.
સુકુમારી *મુવરણ દેહથી શોભીતી એજ,
જનને રિઆવતી હતી જીવાની જંગમાં;
એ કવિતા કામનીને રંગે રંગે વ્યાખ્યો રોગ,
*ક્ષય તણી ક્ષીણતાથી ફેર પડ્યો રંગમાં;

* ખિલાડો.

૧ સારા શબ્દે કરી યુક્ત અથવા સોનાના દેહ જેવી પ્રભાવાળી.
૨ કુકવિ રૂપી ક્ષય રોગની ક્ષીણતા બાગુ થવાથી.

૧ રક્ત વહીને તમામ, હવે તો બની અશક્ત,
ક્રુર રહ્યો છે હવે ધાસ એના આંગમાં;
નારખીને નાડી, કષ્ટ કા'ડીને ઉઠાડિ આપે,
એવો ધનવંતરી છે આજ કોઈ ઢંગમાં ?! ૬૭

કુકવિ રૂપી સર્પ.

કળાવાળી કમનીય કવિતા રૂપી કુમારી,
ગુરુર વાણી રૂપી બાગમાં વિચરતાં;
અંગ નવરંગ બેઈ પાછળથી કેડે પડ્યો,
કુકવિ અનુજગ ડર્યો કાળજમાં ફરતાં;
વિરપ ધિયારી થઈ, બહુજ ધિમારી થઈ,
ખુખીની ખુવારી થઈ, મુંઝાય છે મરતાં;
ઝેરને ઉતારે કોઈ, શરીર સુધારે કોઈ,
વાદીય અઢે બહારે કોઈ, અરે કાંઈ કરતાં !! ૬૮

કુકવિ રૂપી પવન.

અગમગ બ્યોતીમય સુકવિતા રૂપી દીપ,
તે પ્રકાશનો હતો સુપાતમાં પ્રકાશથી;
ગૂણુ અને રનેહુ થકી શાભા આપતો તો સદા,
અંધકાર દૂર કરતો હતો ઉબસથી;
રક્ષકાર ફાનસનો કાચ હવે બાગી પડ્યો,
કુકવિ રૂપી પવન મંડ્યો ચારે પાસથી;
અરે રનેહુ ધારો તેના કાચને સુધારો કોઈ,
ગૂલ થઈ કાચ દીપ ગુર્જર અવાસથી. ૬૯

૧ તેનું માધુર્ય તારૂં રૂપી રક્ત. ૨ સુકવિ રૂપી ધનવંતરી. ૩ સર્પ.
૪ કેટલાક સર્પ એવા ઝેરી હોય છે કે કરડ્યા પછી શરીરની કાંતિ
બદલી જાય છે. તેજ પ્રમાણે કવિતાને થયું છે.
૫ બાજુગર અથવા વિવાદ કરી શકે એવો વક્તા.
૬ કોડીયામાં અથવા સુપાત મનુષ્યના હૃદયમાં. ૭ સદ્ગુણ
અથવા દીવેટ. ૮ સ્પ્રેકાશ વાળો પદાર્થ અથવા પ્રીતિ.

કવિતા પ્રત્યે ઉક્તિ.

જે કવિતા લલીત લખાતી હતી લાખની તું,
 રૂડી એ કવિતા આજ કેમ બની રાખની?
 જે કવિતા આર્ય વૃત્ત આંખની *કનક હતી,
 એ કવિતા કેમ ગણતીમાં નથી કાખની;
 જે કવિતા દ્રાખની મીઠાશ આપતી અધીક,
 બની એ કવિતા કેમ આજ બદસાખની;
 પાંખની પ્રતાપી, જરા ઝાંખની બુલાખી સામુ,
 અભિલાખની તું તારી વાત બુંડી બાખની. ૧૦૦
 અરે આ કવિતા તારી કેમ થૈ કુંગાળ સ્થિતિ,
 અંગ તારો રંગ અરે શી રોતે ઉડી ગયો;
 સકુમાર દેહ તારો સરસ શાભીતો હતો,
 બળતરાના સમુદ્ર માંદ્ય થો બુડી ગયો?
 ગાલ પર ગૌરવની લાલી જે લલીત હતી,
 બળ્યતાનો ભાર તારો ભારે ક્યાં બુંડી ગયો?
 સૌભાગ્યનો શણગાર શાભીતો હતો જે સારો,
 મળ્યો કોણુ કુષ્ટ એવા મૂળથી બુંડી ગયો!!! ૧૦૧

કવિતા ઉક્તિ કવિ પ્રત્યે.

કવિતા કહેછે મારી કિમ્મત કમી થૈ તેનું,
 કારણ કવીય કહું નજરે નિહાળિયું;
 અમલનું માપ હતું અમલદારોની આગે,
 આશ્ય હાથ બિખારીએ નામ પડ્યું કાળીયું;
 ન્યોતિધીનો ઘટ્યો કાર, શ્રાધાનો ન લેશ સાર,
 ન્યાહરે કોડે ગરોડે નોશીપણું આલીયું;
 મૂળને બુલાખી તેમ આલી રાખી મૂરખોએ,
 હળવી કરી મને સુ ગાત્ર માઝે ગાળીયું. ૧૦૨

---

*કિકી. ૧ સુંદરતાનો. ૨ એવા કુકવી રૂપી કયો હજમ
 બુંડી ગયો. ૩ અફીણનું.

કવિતા ઉપર અયોગ્ય ટિકા કરનાર તથા

ઈતર નહારા લેખકો વિષે.

કવિતાના કથનનું હારદ બિચારવું ને,
એતો નથી આપ તણા ભાટી જવો લાડવો;
રસ અલંકાર તણી રીત ભાત જાણવી ને,
કળા વીણુ એતો કાંઈ કાંદો નથી કા'ડવો;
કવિતાને કસી કસી કરવી કિમ્મત નેહ,
મિથ્યા નથી બાળકોની બાજીનો એ માંડવો;
જાણનાર જાણે ને અંદેશો ઉર આણે અન્ય,
એમને બુઝાખી ભેદ કૈ રિતે બતાડવો. ૧૦૩
ગણના શકે ન કરી ગરવા સુ ગ્રંથ તણી,
જેમ તેમ જામડીથી જલ્પવાનું જોર છે;
દૈવત ન નીજ મહી અન્યનું દૈવત દેખી,
દીલમાં દહન થાય ફુજ એવો દોર છે;
સારી સારી શાબા તેને ધારી ધારીને છુપાવે,
છટા છિદ્રવાળી છતી કરવા ચક્રોર છે;
ટીકટીક કરે ટેક ટાળીને અટકચાળો,
ટીકાકાર નહી એ બુઝાખી ટીકાખોર છે. ૧૦૪
એક બાગુ નાટક લખીને ન્યાલ થાય કોઈ,
ત્યારે બીજો વારતા રચી કુતાર્ય થાય છે;
કોઈ જ્યારે ભાગ્યો તુટ્યો ત્રોટકનો તાલ રચે,
પ્રયંધ નિયંધ રચી કોઈ મકલાય છે;
વર્તમાન કોઢે કોઈ વિબુધનો વેશ રચી,
તો બીજાનું બાગુએ ગોપાનિયું રૈ' જાય છે;
એમ ગ્રંથ અને ગ્રંથકારની બુલાખીરામ,
અથડાઅથડી આ સમે અનેક થાય છે. ૧૦૫

ભવાયા પ્રત્યે ઉકતી.

અરેઓ ભવાયા તમે ભવાઈ કરો છો પણ,

વશી નથી તેહ મધ્યે વિશેષ નવાઈ તો;
 અન્ય જન તણા તમે આદરો છો સ્વાંગ રૂડા,
 એજા ને ટીકાયી ખૂબ કરી ચતુરાઈ તો;
 ખુબી એમાં આવે શી ખરેખરી જુલાખીરામ,
 આગળની ચાકી આવી ગાઓ છો નવાઈ તો;
 અકલની, ઉદ્ધત્તેની, વિવેકની, વિચારેની,
 બાળોને બચૈઆ બલી અમારી બવાઈ તો!! ૧૦૬

આર્ય દેશ માંહ આજ અજ્ઞાનની આંધી સઢી,
 બર્થ પંડિતાઈ તણો વાયુ ધણો વાયછે;
 નિરમાલ્ય પત્ર પત્રિકાનો પરજન્ય થાય,
 અહંપદ રૂપી એમાં વીજળી સુહાય છે;
 અનિતિનો કીચડ ધણો થયો જુલાખીરામ,
 જ્ઞાન તણો સૂર્ય તમ નભમાં છુપાયછે;
 સુરખ રૂપી મયુર, વિષઈ રૂપી દાકુર,
 આજ તો અવાજ કરી ખુશી ખૂબ થાયછે. ૧૦૭

પંડીતજી પુસ્તકનાં જે ચારેક પાન ભરે,
 લમણે મુકીને હાથ બેસે લુખા થઈને;
 આવવા તરંગ ઊંડા, માજમ કે ભાંગ ખાચ,
 તોય પણ આવતા નથી વિચાર બાઈને;
 ગડબડ તણો ત્યારે કાઢીને ગમારે વાંક,
 ભરાય પછી અધારી ઓરડીમાં જઈને;
 ત્યારે પણ તાલ જ્યારે આવતો નથી જુલાખી,
 બીજાં બહુ કાઢે બહાનાં ઘડી ઘડી રહીને. ૧૦૮
 કોશ રચવો જો હોય તોય કહે માફે કામ,
 નાટકમાં નીપૂણતા નીજની બતાવેછે;
 વારતાને વચનીકા બ્યાખ્યાનમાં વાદ રચે,
 વૈદકને કાયદાના બેદ સમજાવેછે;

શાસ્ત્ર તણો શ્રાધી મત આગળ સવારી કરે,
ધર્મ તણા મર્મ મધ્યે માંથુ તો ધુમાવેછે;
કહેછે બુઢાખીરામ સાંભળે સાહેબ તમે,
પોપટ પંડીત બડો રોક તો બળવે છે. ૧૦૯

નઠારા કવિ વિષે આગિયા પ્રત્યે અન્યોકતી.
અમક અમક કરી અદ્ધર હવામાં ઉડી,
આગિયો ઇંદુને કહે આવી જા મેદાનમાં;
ચાંદાવાળા ચાંદા નરતન વીણુ માદા યોગ્ય,
માતી તને *મા" વદે છે માનવી સૌ માનમાં;
ઊંચો ઊંચો આભલામાં ડરી હવે જાય છે ક્યાં,
તનમન કરી ખેડો તેજતણા તાનમાં;
ઇંદુ કહે ધાર ચાર માસની સબુર ધાર,
ગૂમ થયો આગિયો અભાગિયો ગુમાનમાં. ૧૧૦
ગંગામાં જઈને ગરધવ કદી સ્નાન કરે,
ગરધવતણી કોઈ કાળે કેમ ગાય થાય ?
કાગડાને ચારગણો સાણુ ચોળી નવરાવે,
જતન કર્યાથી હંસ જોવા ન જરાય થાય ?
લસણને લાખપટ કરતુરી ના આપો કદી,
લસણની કરતુરી તે કેવી રીતે ક્યાંય થાય ?
કુકવિયો કવિ જોવાં કુતર્ક અસંખ્ય કરે,
હાય હાય કેવી રીતે એ તે કવિ રાય થાય. ૧૧૧
પરાણે પરાણે કોઈ ઐશ્વર્યના યોગવડે,
રોગીજીને રસોઈ જે પચા તે ન પચા છે;
અંગમાં અશક્તતા રહી અને અપંગ રહે,
બળી જીંદગાની એહ બચા તે ન બચા છે;
કરીને કપટ ચિત્ત મીત્રનું ચપટ ચહે,

*તું ચાંદાં (કલંક)વાળો છતાં પુરુષત્ત્વ જગરનો સ્ત્રી જેવા નિર-
માલ્ય જાણી તને "મા" કહે છે. ચંદ્રની સ્તાયે મા આપે છે માટે.

એવી માંડી મીઠતા તે મચી તે ન મચી છે;
 કહે છે જુલાખીરામ સાંભળી કંટાળો આપે,
 કવિતા કનિષ્ઠ એવી રચી તે ન રચી છે. ૧૧૨
 આવો કવિરાજ કોઈ આનંદ ધરીને કહે,
 એટલામાં ઊંચે ચઢી બેસે છે આકાશમાં;
 કવિને કવિતા શું છે ? તેનો નવ ક્યાસ હોય!
 ખરી ખુશી જાણવાની ખંત ક્યાંથી ખાસમાં;
 પૂરતીની સરતી તે સ્વપ્ને ન નિહાળી હોય,
 અપુરેણુ છેક અનુભવના અભ્યાસમાં;
 કવિરાજ એને કહું કેમ હું જુલાખીરામ,
 લાજે મારો આર્ય દેશ પંડિતના પાસમાં. ૧૧૩

સુકવિતા ઉપર અનાદરનું કારણ.

દાઝેલો જે દુધ થકી તે ટુંકી પાંખેછે છાશ,
 વાઘથી બનલો બકરી થકી બાંહે અતી;
 ડગથી ડગાયો તે સજ્જનથી ડગીને ચાલે,
 અગ્નિથી ડરેલો વળી ડરે આગીયા વતી;
 અહીંથી પામેલો ત્રાસ અળશીયા થકી ડરે,
 ભુતથી પામેલો ભય ૧છાયાથી ડરે છતી;
 કુકવિની કવિતાથી કંટાળેલો કેવળ જે,
 કંટાળે છે કાળજમાં જોઈ સુકવી કૃતી. ૧૧૪
 જેમ કોઈ લીલા વન અંદર લાગેછે લહાય,
 તારે બીજાં સુકાં વૃક્ષ તેહ બરમ થાય છે;
 દુર્જનની સોખતમાં અજાણે કસાય કોઈ,
 સજ્જન જે હોય તેહ પણ સપડાય છે;
 જાંજી સાથે તાજવામાં તોલ મધ્યે ભૂંગ આળ્યો,
 મુરખના મમતમાં તેહ મરી જાય છે;
 કુકવિના બેગો કાર, સુકવિનો બાગ્યો સાર,

મનમાં બુઝાખીરામ એ થકી મુંઝાય છે. ૧૧૫
 કુવામાં જે નીર હોય, આવે તે હવાડા માંહી,
 દેશમાં જે હોય તેહ આવે છે ફુકાનમાં;
 પેટમાં જે હોય તેહ આવે નીજ પગ માંહી,
 હૈએ હોય તેહ ઠરે મૂખના મકાનમાં;
 વૃક્ષમાં જે હોય તેહ આવે ફળ તણી માંહી,
 તે આવે ક્યારાની માંહી હોય જે ઉદ્યાનમાં;
 કહેછે બુઝાખીરામ સાંભળો સાહેબ તમે,
 મરતકનું માપ આવે પુરતકના પાનમાં?! ૧૧૬

નહારા ગ્રંથકારને ઉત્તેજન વિષે.

વિદ્ભ્રજન સભજનને ઉત્તેજન આજ નથી,
 ઉત્તેજન આજ છે વિપર્ધ ગ્રંથકારને;
 સુનિતિના ગ્રંથપર પ્રીતી કાંઈ નહી કરે,
 હથી કહાડે સુકવિના મુંદર વિચારને;
 ઉઘાડો અંગાર રસ જેથી મરજતદ મટે,
 એવાં એવાં વાંચી કાવ્ય વધારે વિકારને;
 કહેછે બુઝાખીરામ સાંભળો સાહેબ તમે,
 દિધિ શાની આવે લેશ દેશના દેદારને. ૧૧૭
 ગાંડા તણી ગોદમાં ઉપાડવા કુમાર આવ્યો,
 કહેછે બુઝાખી તે ઉપાડશે કે પાડશે;
 નિંદ્રા સાર નાથને ઘોળીને પત્તિ ઝરે પાય,
 પોતાના પતીને તે પોરાડશે કે રાંડશે;
 લેણદાર જાય લેવા નેણ *વક્ર કરી વેણ,
 કાઢે દેણદાર તે પતાડશે કે પતાડશે;
 બુદ્ધ ગ્રંથકારને દે ઉત્તેજન આદરથી,
 સુનિતિનું વૃક્ષ તે ઉગાડશે કે રગાડશે? ૧૧૮

કવિતા આખત શું ઉપાધ લેવા તે વિષે.

દેશ મધ્યે દક્ષિને તો ફુલણ દેવાને એકા,

૨૮૦ હસતીમાં એને કેમ હવે રાખવા;
 કવિતા સુ કવિએનો કુંટાળો કરાવ્યો ભારે,
 ગદ્યમાં કેમ રેખ દ્રષ્ટીએથી ગાંખવા?
 દરિદ્રતા તણો બોળે દેશપર ઘાખવાને,
 ચતુરાષ્ટ્ર વિના આવ્યા કાવ્ય રસ આખવા,
 કહે છે જુલાખીરામ *કોવીદનું એજ કામ,
 કરી નીરમૂળ એના મૂળ કાપી નાંખવા. ૧૧૯
 વકીલને વૈદ્યતણી ને રીતે પરિક્ષા થાય,
 પરિક્ષક કમીટી કવિની એવી સ્થાપવી;
 સાહિત્યના ગ્રંથકેરી કુશળતા કેળવતી,
 સ્વભાવિક શક્તિ પ્રશ્ન પુછી પુછી માપવી;
 તેમાં જેવા પાસ થાય તેમને જુલાખીરામ,
 સુકવિની સનંદ આનંદ ધરી આપવી;
 એ કવિને આશ્રય આપીને પછીથી પ્રજાએ,
 કરતે મદદ કોટી કુંગાલતા કાપવી. ૧૨૦
 વરસાદને વિલોકી જળેછે જવાસો જેમ,
 સુરજને જોઈ જેમ ધુડતો ગરી જશે;
 ગરડને દેખી નાગ સોંહને દેખી શિયાળ,
 મંત્રર વિલોકી જેમ ચુપક મરી જશે;
 દીપકને દેખી તમ, ભાંગાને ભાળીને ભુત,
 અગ્નિ આંચ જોઈ જેમ શીત ઉતરી જશે;
 સ્વભાવિક કવિને વિલોકીને પાઠી કવિએ,
 કળા કરમાઈ આપોઆપ ને ઠરી જશે!! ૧૨૧

ગ્રંથ પ્રયોજન કવિ હેતુ.

આજ કાલ કવિતાની સ્થિતિ ને કુંગાલ થઈ,
 કારણ વિચારવાથી કાળજી કપાયું છે;
 કવિતાની પૂર્વ-સ્થિતિ, પ્રીતિ પ્રજાજન તણી,

અને આજની વિલોકી દેખી ન ખમાયું છે;
એમો હેતુ અતિસે અસાર સહુ એવો દાંઠો,
અળતરા લીધે કાંક વધતું ખાલાયું છે;
ખરી વાત ને જણાવી, મિત્રોને માંડુ મનાવી,
ચિત્ત ચહી હીત કટુ ઔપધ આ પાયું છે. ૧૨૨
કવિતાને સુ કવિની દેશમાં કદર થાય,
પાછી એ કવિતા આવે પ્રથમના પદમાં;
અભ્યાસી ઉમેદવાર આગળ શિખીને આવે,
મચે નહીં મમતને મૂરખતા મદમાં;
અદાતાનાં અંતરમાં રસની અસર થાય,
કમી થાય કાંચ પણ કૃપણના કદમાં;
અંતરે વિશેષ એથ ઉદ્દેશ જુલાખી ધરી,
કલેશ લીધે દેશ હિત દાખ્યું છે દરદમાં. ૧૨૩
અભિમાન ધારીને ઉચારી આ કવિતા નથી,
બારી કવિ પદ લેવા દાવો નથી કરતો;
નથી જાણતો કવિત રીત રસ અજંકાર,
હુંય પણ સરખતી હારમાં હું નરતો;
હજી હું ઉમેદવાર કવિઓની કંપનીનો,
પ્યાર કે કાં ખાર ધરો પણ અનુચર તો;
પંડીત પ્રસાદ સ્વાદ પામવા ન યોગ્ય લેશ,
વદવા વિવાદ ક્યાંથી યોગ્ય તલભર તો. ૧૨૪
વગોવાઈ વાણો દેવીની સુતા કવિતા બહુ,
ચરચા રચાવા ચાર ચાહ ચીત ધારી છે;
કવિતાના વિતકનું કવિત *શતક રચી,

* આ ચર્ચા બદલ પ્રથમ મેં શતક રચ્યું હતું. પાછળથી પૂરવણી દાખલ આશરે ત્રીશ્વિક કવિત રચાએલાં તે વિશેષમાં દાખલ કર્યા છે. આ બાબત હજી મારી જે કાંઈ લાગણી અને વિચારો છે તે અપૂર્ણ છે. પ્રજા રચશે તો આ વિષયને છટો પુસ્તકરૂપે પ્રસાદ કરતી વખતે ઘણા ઘણા પ્રમાણ સાથે મારો વિચારો હું જાહેરમાં મૂકીશ.

આ તકે પ્રત્યેક કૌતકેથી ઠોક મારીછે;
 પ્રાચીન નવી ન કવિતા કવિ ને ઘની તણી,
 જો ન મનમાની વાત એ આની ચિતારીછી.
 વાંચી જોતાં વિગતેથી પંડિત પ્રસન્ન થશે,
 કુકવિના કાળજ્ઞમાં કેવળ કટારી છે. ૧૨૫
 કામનીઓ કૂચ અને કેશ યુક્ત છે અપાર,
 કુંભ સ્થળ દંત વાળા કરિ હારોહાર છે;
 દેશવાળી અને ઊંચી કોટના ઘણાક હય,
 તિલક ને માળ વાળા ભકત હારોહાર છે;
 તોરા તથા રંગ વાળી પાઘડીઓ ઘણી તેમ,
 ગદ્ય પદ્યવાળા લેખકો તો દ્વારોદ્વાર છે;
 નવલ્લ નિપૂણ નિરખીને નેક કરે ન્યાય,
 એ થકી જુલાખીરામ ખુશી ખારોખાર છે. ૧૨૬

*શ્લેષાર્થ.

સત્ય શીળધારી સુખાહું સેવુંછું સ્નેહ ધરી,
 જેહ ચિતપાવન ઉચિત જો જણાય છે;
 પ્રીતિ પુણ્ય પંથ પર અનિતિ ધરી ન ઉર,
 અધિક આ દેશમુખ સુંદર સુહાય છે;
 જે દાહ કલંકને ગોપાળ ગુણ રાગી વળિ,
 રંક સીત હર પીડ લાયક લખાયછે;
 વિષ્ણુધિ વિરામ, નામ નિર્મળ જુલાખીરામ,
 રામચંદ્ર રટીને અધીક હરખાય છે. ૧૨૭
 ગુણુસ ગોપાળ હરી દેવમુખ તણા સુત,

૧ આધુનિક કવિતા અને ગદ્યના ગ્રંથો લખનાર ગ્રહસ્થો.

૨ એ પદ શ્લેષ છે.

૩ આ કવિત સમજવા માટે તેમાંના બધાં અર્થ સૂચક શબ્દો મોટા અક્ષરથી મૂક્યા છે. તે વિચાર કરતાં સમજાય એવા છે તેથી ટીપ આપી નથી.

રામચંદ્ર યોગ્ય રામભાઉ રસ રાગીછે;
કવિતાના કોડીલાને કોડીલા મુકળા કેરા,
જગતમાં મુજસની ન્યાત જેની જાગીછે;
અધિકાર અધિક છતાં ન અભિમાન ઉર,
સત્ય શીળ ધારી સારો સાહેબ સોહાગી છે;
રૂઢ્ય રિત્રાવવાને કાઝરસયો છુલાખી,
ચરચા પઠાવી ચાર ભીતિ વાર ભાગી છે. ૧૨૮

રૂઢી * બુદ્ધિ સંવાદ.

મંગળાચરણ—ગીતિ.

શારદ નારદ ભગની, નરદ દરદ હર વરદ ખિરદ ધારી;
દ્વિરદ ગતી મૃદુ વદની, પદિકાર્ક્ષાર પાડુકાનંદકારી. ૧

દોહરા.

પ્રભ મુતાને ભાવથી, વંદી વારંવાર;
રાઘવ છુદ્ધિને રૂઢિની, નવિન રચું નિરધાર. ૨
નમન નિરંજનને કરે, ભયભંજન ભગવાન;
મનરંજન આપો મતી, ગંજન અરિ ગણુ માન. ૩
આજે આ ગુજરાતમાં, હિંદૂમાં ધરિ હેત;

* ઘણા પ્રસંગે સારી વસ્તુનો નાશ થાય છે, તે પુનઃ પ્રયત્ન કર્યાછતાં પ્રાપ્ત થતી નથી. એજ પ્રમાણે આ વિષયને માટે થયું છે; તેની એ પ્રતી એકાએક ગૂંમ થઈ છે, અને પ્રયત્ન કર્યાછતાં જડતી નથી, તેથી ભાગાવુટા ટિપ્પણ ઉપરથી અને યાદદાસ્તની સાહ્યતા ઉપરથી આ વિષયની પુનઃ નોંધ કરી છે.

જે જીવસાથી જે રસમાં એક વખત વિષય લખાય છે. તેથી વિષય દરેકજ વખતે લખાતો નથી તોપણ મૂળ વિષયની ખુબીનો ભાસ આપવા મેં બનતી કોશીશ કરી છે.

૧ હસ્તી. ૨ હીરાં જેવી આંખો. ૩ કુચ-સમુદ.

રાજ્ય ચલાવે છે રૂઢી, વીણ વિચાર્યે વેતર. ૪
 તે રૂઢીને તોડવા, બોધક રચું વિવાદ;
 સજ્જન મન રંજન થશે, સુણતાં કવિતા સ્વાદ. ૫
 પૂર્વે હજારે વરસ પાર, હતું બુદ્ધિનું રાજ્ય;
 હતી દાસિ તેની રૂઢી, કરતી અનુસાર કાજ. ૬
 જનજીવી મરજી જુકિતથી, બુદ્ધિની બહુ વીધ;
 રૂઢી હસ્તક કેટલું, કામ બુદ્ધિએ દીધ. ૭
 પણ બુદ્ધિ પછી પરવરી, જત્રા કરવા કાજ;
 રૂઢીને વિચવાસથી, સોંપી દીધું રાજ. ૮
 રદ્ય કંઈ રૂઢીતાણું, થઈ ગઈ નજરે નકાર;
 દૈવ થઈ દાનત બુરી, તનમાં વાપ્યો તોર. ૯
 તેણે ધાર્યું તન વિષે, હવે માહરું રાજ્ય;
 થાય કદી તો ઠીક પડે, સોઝે સરવે કાજ. ૧૦
 કહ્યું બુદ્ધિ કેઈ સકળ, કોરે મૂકી એક;
 આપમતીને અનુસરી, છકમાં ચાલી છેક. ૧૧
 પોતાતણી પ્રભ ઉપર, ઘણી કરી સખતાઈ;
 દિન દિન દેવા લાગિ દુઃખ, માને ભક્ત મુંઝાઈ. ૧૨
 મતિથી સ્થિતી જોયા વિગર, તમામ પર કરી તોર;
 હુકમ ચલાવી વીણ હદ, જણાવિયું નિજ જોર. ૧૩
 ભક્ત બુંડા હાથે દયા, જાણ્યું બુદ્ધિબાહ;
 પ્રદેશથી પડે તરત, આવિ અમાનક ધાઈ. ૧૪
 કપટ તેનું સહુ કેળવી, ગૂંથી ગુપચુપ અંધ;
 અટકાવ્યા આનંદથી, કૈંકે રૂઢીના પંથ. ૧૫
 કાળ કેટલા વિતતાં, એતી રૂઢી આંત;
 બુરૂં કાર્ય આ બુદ્ધિએ, વશી કર્યું વિપરીત. ૧૬
 કાલ્ય કૂટ મુજ મત મહી, કરિ એણે કરિ ક્રોધ;
 વિસ્તારે તે જહાલથી, સકળ કરું હું શોધ. ૧૭

બુદ્ધિએ સુદીને લગાડેલું નુકશાન.

સવૈયા.

વિચારવા રૂઢી ઉર લાગી, બુદ્ધિએ શા કેર કર્યો;
 ઘોડી મૂદતમાં એનાથી, મત મુજ ભક્ત તણાજ કર્યો;
 એણે આણુ હવે અવનીમાં, કૈંક માહરી અટકાવી;
 રાજ્ય પડવવા રંડા મહાઈ, આ બુદ્ધિ ક્યાંથી આવી. ? ૧૮

શાક બટાકા કેરૂં શરૂમાં, ખાવા હું નહોતી દેતી;
 એમ પ્રજા આધીન મારા, કળજ અંદર સરવે રેતી;
 ફરાળ કરવા ફુંદ કરીને, એણે એ ઝીજ ફેલાવી;
 રાજ્ય પડવવા રંડા મહાઈ, આ બુદ્ધિ ક્યાંથી આવી. ? ૧૯

દાકતર કેરી દવા સ્વપ્નમાં, પીવા નવ દેતી પ્રીતે;
 અવલોકે તો આંખ થકી, આનંદ ધરીને શી રીતે; ?
 ભૂટ કરાવ્યા ભક્ત સકળ ગુજ, દવા દુષ્ટ તે પિવરાવી;
 રાજ્ય પડવવા રંડા મહાઈ, આ બુદ્ધિ ક્યાંથી આવી. ૨૦

પ્રથમ અરે બળિયા બાળકને, કદી કાઢવા નવ દેતી;
 એમ પ્રજા આધીન મહારા, કળજ અંદર સરવે રેતી;
 ફરાળ કરવા ફુંદ કરીને, એણે એ ઝીજ ફેલાવી;
 રાજ્ય પડવવા રંડા મહાઈ, આ બુદ્ધિ ક્યાંથી આવી. ૨૧

ઊંચ પદવિયે નર નીચાને, ચઢવા નવ દેતી ક્યારે;
 મારતર ધાંચી મોચી બળિયા, એ બુદ્ધિને આધારે;
 સભા માંહ સંચરતા દા'ડી, પંડે સ્નાન પરખાવી;
 રાજ્ય પડવવા રંડા મહાઈ, આ બુદ્ધિ ક્યાંથી આવી. ૨૨

આગળ બ્રાહ્મણ પુત્ર કરતા તો, બચાવ તેનો હું કરતી;
 ધર્મશાસ્ત્રની ઢાલ ધરીને, હરકત તેની સહુ હરતી;
 એ આત્મા બુદ્ધિ આવી કે, ફરિને મહારી નવ ફાવી;
 રાજ્ય પડવવા રંડા મહાઈ, આ બુદ્ધિ ક્યાંથી આવી. ૨૩

કરતી સતિયો અસલ અતીસે, ત્રાસ જગતમાં ઉપજાવી;
 એ પણ એણે આનંદથી અટકાવી હરકત લાવી;

- મુડકાએની મેદની મધ્યે, વિશ્વેષ વસ્તી વેરાવી; ;
રાજ્ય પડવવા રંડા મહાર્, આ બુદ્ધિ ક્યાંથી આવી. ૨૪
- બાગલગ્ન કરતી હું કોડે, બેડીમાં બાળક નાંખી;
તેપણુ ધારો તદ્દન તોડવા, ઝેર દંષ્ટિ એણે દાખી;
પંડે પાખંડ પ્રૌઢ કરિને, સભા નિષેધક પ્રગટાવી;
રાજ્ય પડવવા રંડા મહાર્, આ બુદ્ધિ ક્યાંથી આવી. ૨૫
- વિધવા વિવાહ ક્યાંય કદાપી, કરવા નવ દેતી કોડે;
તેપણુ ચાલ ચલવવા માંડ્યો, તેણે તો થોડે થોડે;
છે એના મનમાં રૂઢીનું, રાજ્ય લપ્પશ હું છીનાવી;
રાજ્ય પડવવા રંડા મહાર્, આ બુદ્ધિ ક્યાંથી આવી. ૨૬
- વાડવ વીગર મુજ આસાથી, શાસ્ત્ર ન કોય શકે વાંચી;
તે તેના પરતાપ થકી વાંચે, ગોલા મોચી ધાંચી;
ઘોખો નવ પોચાડે તેને, કોય ધર્મગુરુ ધમકાવી;
રાજ્ય પડવવા રંડા મહાર્, આ બુદ્ધિ ક્યાંથી આવી. ૨૭
- વરધોડો કું વાળંદ કેરો, ચડતો અટકાવતિ આપે;
એને પણ છૂટી આપીછે, આ રાંડે બુદ્ધિ પાપે;
સૌને સરખા ગણવા કાળે, રનેહે કહેછે સમગ્રવી;
રાજ્ય પડવવા રંડા મહાર્, આ બુદ્ધિ ક્યાંથી આવી. ૨૮
- મુજ આસાથી મહારાજેની, આસામાં માનવિ રેતા;
કરતા કબુલ શુભા શુભ સરવે, જે “શ્રી” મુખ મેહાડે કહેતા;
(હાલ) ધિકારેછે ધાક તજીને, દોષ તેમના દરશાવી;
રાજ્ય પડવવા રંડા મહાર્, આ બુદ્ધિ ક્યાંથી આવી. ૨૯
- અરે બુરિ બુદ્ધિઓ તાર, નફિ સત્તાનાથ જાળે;
ભુંડું ઈચ્છે તું મારૂં તો, કુઃખ બયોભવ બોગવળે;
નાખિ નિસાસા એમ બુલાખી, રૂઢી તો રડવા લાગી;
બુદ્ધિ સાથે લડવાને, જુક્તિ તેના મનમાં જાગી. ૩૦

દોહરા.

રોમ રોમ બાપી રહ્યો, રૂઢીને મન રોષ;
બાય બરવવા બુદ્ધિથી, હૈએ આણી હાંચ.

કનક પાત્રને કૂટવા, પળે કાચનું પાત્ર;
 નડતર કશું ન નીપળે, પિડાય પંડે માત્ર. ૩૨

મુહુર્ત લઈ મન માનતું, મંચરિ મતિ મંદિર;
 રાતાં ચક્ષુ રોષથી, તિષ્ઠ જાણિયે તીર. ૩૩

જાણે ભૂખી જક્ષણી, ખાવા કોઈને ધાય;
 કે શું કોપી કાળિકા, એવી ઉગ્ર જણાય. ૩૪

જટિયાં ઝાઝાં ફરફરે, મહાક્રોધ મોઝારે;
 ફુટા કરતી દંતિયાં, દોડી મતિ દરબાર. ૩૫

ગણતી વિણ ગાળો તણો, વરસાવ્યો વરસાદ;
 બકવા લાગી બહુ વિષે, મૂકીને મરજાદ. ૩૬

મેર રાંડ મુજ ભક્તપર, હક શેષે તુજ હાલ;
 ભરમાવી ભારે કરે, ધરી બેઠમની જાળ. ૩૭

પંડે જાણે પારકું, લેજાં લૂંટને રાજ;
 પણ તે બનવાનું નથી, અરે જાણુજે આજ. ૩૮

ભુજંગી છંદ.

મુણી રોષ રહી તણો બુદ્ધિ બાઈ, બહુ પામવા લાગિ પંડે નવાઈ;
 સુણી બાલવું તેહનું ગાંડું ઘેલું, પળે તેહનું આવિયું ખૂન પ્હેલું. ૩૯

કથા બાલ પંડે નહી બુદ્ધિ બાત્રી, ત્યાં તે તણો તોલતો તુચ્છ તોળી;
 પડી ધીમિ પંડે જરા રહિ જ્યારે, વધી બહાલઆણી પછી બુદ્ધિ ત્યારે. ૪૦

ભોતીદામ છંદ.

બની ક્યમ આકળિ ઓ રહિ બેઠન, ચિતે ન પડે તુજને ક્યમ ચેન;
 કહે પ્રગચ્છો ક્યમ હું પર પ્રેમ, પધારિ કહે ક્યમ તું ધરિ રે'મ. ૪૧

સહ સમજી મનનો તુજ મર્મ, શરીર વિષે તુજને નયિ શર્મ;
 ગઈ હતિ હું કરવા શુભ જાત્ર, સુંખી તુજને વિશ્વાસયિ માત્ર. ૪૨

પચાવિ પડી સહ માહરં રાજ્ય, પછી કરવા અતિ લાગી કુકાજ;
 વિલાયત આન ધત્તાદિ વિદેશ, પ્રિતે કરિ આવિ ત્યાં હું પ્રવેશ. ૪૩

મને પડિ માલમ ત્યાં તુજ મુખ્ય, દિવે નર હિંદૂ તણે દિલ દુઃખ;
 પછી તહીંથી ઝટ આવિયું ધાઈ, દિઠો બહુ કેર અહીં તૂજ બાઈ. ૪૪

હવે ટકવા તુજને ન દષ્ટ, કૃતધ્રી પાણું કરિં ક્યાંય રહીશ? ૪૫

દોહરા.

રાજ્યનિતીની રીતિ ને, નિપજે નરતો દાસ;	
તરત સરતમાં રાખિને, નિરખુજ કરવો નાથ.	૪૬
રામે રાવણ મારવા, જ્યમ લીધોતો નેમ;	
હણવા તુજને હેતથી, તેમ ધર્યો મેં પ્રેમ.	૪૭
કોટવાળ કેરે ગણે, ચોર કરી ચતુરાઈ;	
પાય પસારે પ્રીતથી, તેવી તૂજ સફાઈ.	૪૮
હસિ રૂઢિ તે સુણી હેતથી, રોડ ક્યાંયિ તુજ રાજ;	
ગણે પડે ગાંડાઈથી, લગિર ધરે નવ લાજ.	૪૯
પૂરાયો પાસે કશો, ખતાવ ને કદિ હોય;	
ત્રાહિત નર તરતીયથી, કરે ક્યાસ કદિ કોય.	૫૦
કોણ ગણે તુજને કહે, ને તું મહાઈ નેર;	
મૂજ પ્રજાપર કેટલો, દાખવું છું હું દોર.	૫૧

રુઢિના પુરાવાની રૂઝુવાત.

કવિત મનહર છંદ.

હાંડકાંને અડવામાં પાપ સમગ્રાવું પણ,	
હાડકાંની ખેડીયો હું હાથમાં ખેડેરાવું છું;	
નાસીકા સમાન મુખ્ય શરીરની શોભા નેહ,	
શારી નર નારી તણાં નાથ હું ઘલાવું છું;	
મરે કોય માનવી તો મીઠાવાની આપી મ્હોટી,	
આનંદ ધરીને અતિ આસ્થવ કરાવું છું;	
હસી રૂઢી હેતે કહે બુદ્ધિને બુલાખીરામ,	
ચક્ષુથી ને કેવો ચર હુકમ ચલાવું છું.	૫૨
આડે દાડે બાંડે કોઈ ગાળો ઢેકતો પોચાડે,	
વિવા મધ્યે તેનો વરસાદ વરસાવું છું;	
રચી રમકડાં પેઠે માનવીએ મૂરતી ને,	
પંડે હાંસી કરી તેની પ્રતિમા પૂજાવું છું;	

પાખંડી ગુરૂઓ પતિવૃત્તમાં બંગાણ પાડે,
 પ્રિતે તોય તેમને પગે સદા પડાવુંછું;
 હસી રહી હેતે કહે બુદ્ધિને બુલાખીરામ,
 ચક્ષુથી જો કેવો ચાર હુકમ ચલાવુંછું. ૫૩
 ઝેરી જીવ વેરી બની પ્રાણિયોના જો લે જીવ,
 તોય તેની વસ્તી માંહ વધારો કરાવુંછું;
 ત્રિમંતની નાર શણગાર ધરે હજારનો,
 પણ પગરખાં પ્હેરતાં હું સપડાવુંછું;
 તાપ વરસાદ પડતાં જો હોય પંડપર,
 હાથ મધ્યે છત્રી લેતાં નારીને હઠાવુંછું;
 હસી રહી હેતે કહે બુદ્ધિને બુલાખીરામ,
 ચક્ષુથી જો કેવો ચાર હુકમ ચલાવુંછું. ૫૪
 હીંદુઓની નારીઓની બુદ્ધિ હું બનાવી મંદ,
 અધીક રાખીને અસ નગ્ન નવરાવુંછું;
 દામ તણું ઠામ નામ ધામમાં નહોય પણ,
 કરજ કરાવી શીર કારજ કરાવુંછું;
 સાસૂ દૂંધી નાંખે વહૂને ગમે તો જ્હાલ ધરી,
 વારતા શરમથી હું વર અચકાવુંછું;
 હસી રહી હેતે કહે બુદ્ધિને બુલાખીરામ,
 ચક્ષુથી જો કેવો ચાર હુકમ ચલાવુંછું. ૫૫
 બણવામાં બાળ સાચ પાઈ ભાગવા ન દેજી,
 વીવા મધ્યે વડા વરઘોડા હું ચડાવુંછું;
 અજીરણ પેઠમાં ન હોય તોય ધર્મ જ્હાને,
 વરપમાં ઘણા ઉપવાસ હું કરાવુંછું;
 મરી જતો હોય માનવી જો કોઈ તરશથી,
 દોષ દાખી કોશ પાણી પીતો ધમકાવુંછું;
 હસી રહી હેતે કહે બુદ્ધિને બુલાખીરામ,
 ચક્ષુથી જો કેવો ચાર હુકમ ચલાવુંછું. ૫૬
 જૂગાર રમ્યાથી જન જાણે જ્યાં આખી,

દીન લગનને તેનો મ્હેમા દરશાવુંછું;
 અધમૂવા માણસને બીનામાં સુવાડી મ્હેમાં,
 નાખી જવ તલ તૂળસીને ગબરાવુંછું;
 વધવાને બિચાર હેતથી હોળી મોઝાર,
 ઠારોઠાર નરનારને હોળી ખેલાવુંછું;
 હસી રૂઢી હેતે કહે બુદ્ધિને બુલાખીરામ,
 ચક્ષુથી જો કેવો ચાર હુકમ ચલાવુંછું. ૫૪
 વર મરવાને ઘર અંદર પડ્યો જો હોય,
 લાજથી મનોરથ હું ખેના અટકાવુંછું;
 કેદખાના માફક મના કરી દેશાટનની,
 ભક્ત માહરાને રોકી ઘરમાં રખાવુંછું;
 પાપ લાગે એમાં આપ બતાવી અમાપ બહાનાં,
 વહૂ વર તણાં નામ લેવામાં ડરાવુંછું;
 હસી રૂઢી હેતે કહે બુદ્ધિને બુલાખીરામ,
 ચક્ષુથી જો કેવો ચાર હુકમ ચલાવુંછું. ૫૫
 બાળલગન થકી બહૂ વીધવા બને તે બાણું,
 છતાં જ્ઞાનપણમાંજ બાળને વરાવુંછું;
 ગુલામગિરીથી ગોરીએને છૂટવા ન દર્ડો,
 મૂપકીના મર્ણુતુલ્ય માન હું અપાવુંછું;
 પવિત્ર થવાને માટે વિચિત્ર ઉપાય રસી.
 પંચગવ્ય ભક્ત માહરાને પીવરાવુંછું;
 હસી રૂઢી હેતે કહે બુદ્ધિને બુલાખીરામ,
 ચક્ષુથી જો કેવો ચાર હુકમ ચલાવુંછું. ૫૬
 બાઈ બાપ બડવા સમાન બાળે બાવ થકી,
 ફટાણાં ફજેતીનાં વીવામાં ગવરાવુંછું;
 વિધિને વધારનાર શુદ્ધ દૂધ ગાય તાણું,
 લાખોમણ નીર માંજ બર્થ બેવરાવુંછું;
 હોય કુળવાન પણ નાદાન સમાન થઈ,
 તોય તેને ઝડી લઈ કન્યા હું અપાર્જિછું;

હસી રૂઠી હેતે કહે જુદિને જુલાખીરામ,
 ચક્ષુથી જો કેવો ચાર હુકમ ચલાવુંછું. ૬૦
 આડ તણું ખીજ જો કે આખરે છે એક પણ,
 બક્તને બતાવી ડાળાં બેઠ હું જુલાવુંછું;
 રજસ્વળાવાળી રામા બની નથી રંચ તોય,
 સંચ કરી પ્રપંચનો પતીને સુંપાવુંછું;
 ભાગળની આગળ ન પગલું ભરવા દઈ,
 જુના બાપદાદાઓના ચાલને બળાવુંછું;
 હસી રૂઠી હેતે કહે જુદિને જુલાખીરામ,
 ચક્ષુએ જો કેવો ચાર હુકમ ચલાવુંછું. ૬૧
 રાત્રે દરપણ જોતાં આવે અવતાર સ્ત્રિનો,
 પાણીમાં જોવાથી મુખ દરિદ્ર અપાવુંછું;
 વાયસ જો આંગણામાં આવીને ઉચાર કરે,
 પ્રાયણ પ્રદેશી આવવાને વરતાવુંછું,
 ઘર પર બેથી ધૂડ ધણોક જો ઘોંપ કરે,
 પ્રાણ સંકટની પીડ પ્રજાને બતાવુંછું;
 હસી રૂઠી હેતે કહે જુદિને જુલાખીરામ,
 ચક્ષુથી જો કેવો ચાર હુકમ ચલાવુંછું. ૬૨

ચોપાઈ.

નભે ન નકટા મહાજન મહીં, નાકાળાની શોભા કરીં;
 ત્વમ તુજ બક્તનું મારી પાસ, નવ ચાલે ને થાય નિરાશ. ૬૩
 મોઠી મોઠી માંડ વાન, તારા સહુ બક્તો સાક્ષાત;
 પણ કારજ એકે નવ સરે, મિથ્યા માથુ કૂટી મરે. ૬૪

દોહરો.

મહિમા સાંભળી રૂઢિનો, ખોલી જુદિ ખાઈ;
 અરે રૂઢિ તું એટલી, કેમ ગઈ મકલાઈ. ૬૫
 કોણ મણે તુજને કહે, જો તું મહારં જોર;
 પ્રકોપ જો પંડે કરે, તોડું તારો જુતોર. ૬૬

છપયવત્ત.

અગપતિ પાસે બાજ, હરણ મૃગપતિ સમીપે;
 તરણી પાસ તિમીર, સમિપ શશિ દીપ શું દીપે ?
 મેર સન્મુખ મૈડ, અળશિયુ અહિપતિ જોડે;
 મલ પાસે નિરમાલ્ય, પવન આગળ હય દોડે;
 સાગર આગળ નિર સર તણું, રોષ રાખિ ક્યાં લગિ શકે ?
 છુદ્ધિ બળ આગળ રૂઢિ તું, પળ કેટલી કહે ટકે. ૬૭

ઉધોર છંદ.

ભયરિ રૂઢિ તે સુણિ એમ, કાળ ખુલ્યો દિસેં તુજ કેમ;
 બળ્યું તુજ નામ અહીંથી બાળ, કેવળ સૂણિ પ્રગટે કાળ. ૬૮
 બોલે તોતડો તુજ નામ, છુદ્ધિ બોલશે તે ઠામ;
 જો મુજ નામ રૂ'ડી જેમ, તનમાં ચાલ તેવી તેમ. ૬૯
 મૂંચ પડ્યાંજ તુજ પાખંડ, પૂનરલગનમાં કિધ દંડ;
 તોય તને ન આત્રી સાન, તનમાં બાઝવાને તાન. ૭૦
 મારો અમલ મેદનિ માંહ, કોઈ શકે ન લોપી ક્યાંહ;
 કૂટે છાતિ કોઈ મરિ જાય, તોડી હુકમ ન શકે ત્યાંહ. ૭૧
 બાધા આખડો અગણીત, રાખે હુકમ ધરિ મુજ ચિત્ત;
 સેવક તૂજનાં મુખ શામ, મેં “સુધરેલ” પાડ્યું નામ. ૭૨
 આખરે એમની નહિ નામ, ધારે પ્હારે કો ન બદામ;
 મુજવિણ બક્ત તુજ મરિ જાય, તો નવ સ્વર્ગમાં પેસાય. ૭૩
 જો કદિ અમલ ગ્રામ્યો તુજ, મદન સકળ ન થશે મૂજ;
 મહોટાં માહરાં જે મૂજ, નહિ ઉખડી શકે બિલકૂલ. ૭૪
 જીવતી લાજ કાઢિ જાય, ખાંડો હોય મારગ માંહ;
 પડવાની નહી દરકાર, એવો મુજપર છતબાર. ૭૫
 રામા રજસ્વળા જવ નાથ, એથી ક્યાંય નવ અડકાય;
 બાર્યો ભંગિયાનિ ગણાય, તોડી હુકમ ન શકે ત્યાંહ. ૭૬
 માંદૂ મનુષ્ય જો કોઈ થાય, માન મનાય મ્હારે ત્યાંહ;
 ખાંધે નજર તજી ઉપચાર, એવો મૂજપર છતબાર. ૭૭
 તરે, પથ, પ્રાણપાતક જીવ, પૂજવુંધું તેહ સદૈવ;

ચાસે તાહરું શું નીર, મિથ્યા મૂક સોરબકોર.

૭૮

બુદ્ધિઉવાચ—દોહરા.

બુદ્ધિ કહે બકવાદ તજ, બર્થ વલોવે નીર;
છાર સૂર્યને છાંટતાં, સરવે પડે શરીર. ૭૯
જે તુજ ભક્તે મુજ કહું, કીધું નહી કબૂલ;
તો તેના મેં તન વિષે, સંપડાવિયું શૂળ. ૮૦
ગાતી ગાણું ગોરમાં, કુષ્ટા દીઠી દટ;
ખો બુલાવિ મેં ખામુખાં, દંડ ભરાઓ રૂપટ. ૮૧
ગીત કુટાણા ગાયવા, મેં જે કરી મનાઈ;
જો તોડે તુજ ભક્ત તો, દંડ કરાવું ધાઈ. ૮૨
સેવક શઠ તારા સકળ, દાઝે બળે સદાય;
આખર વસશે આવિને મારી છાયા માંહ. ૮૩
તમામ નીર તડાગનું, ન્યારે જરૂર સુકાય;
સરિતા કે સિંધૂ સમિપ, જળચર સરવે જાય. ૮૪

રૂઢીઉવાચ—દોહરા.

રૂઢી કહેછે રાંકડી, સાંભળ બુદ્ધિયાઈ.
અરે રૂઢિ તું એટલી, કેમ ગઈ મકલાઈ. ! ૮૫
મારી સત્તા હોંદપર, છે પીંપળનું મૂળ;
હણતાં અંકુર કૂટશે, વિના ઢીલ ગિલકૂલ. ૮૬
પુનરલગ્ન પ્રત્યેક તું, કરે ધરનિ પ્રીત;
મુજ પાહ્ણ મહિ હોય જો, તો તે થાય ખચીત. ૮૭
તે ટાણે કોઈ તુરકડા, નહિ પરણાવે નેટ;
હુકમ મૂજ નહિ હાલશે, પરમ કૂટ તું પેટ. ૮૮
બાણણ કરે બલાં બલાં, મૂજ વિરૂદ્ધ તુજ ભક્ત;
ક્યમ વિધવા વીવાહમાં, આપજ બને અશક્ત. ૮૯
આબૂષણ અટકાવવા, તું કૂટેછે શીર;
પણ મુજ ધારો એ હજૂ, તૂંચો નથી લગીર. ૯૦
હુકમ તૂંચે ક્યાંક મુજ, ઉરતો શે અકસોસ;
અરી ગયો અજીરા તણે, પગતો શાનો સોપ. ૯૧

જમણવારનો જરૂર તું, શું કરિ શકિ અટકાવ;
 બાધ મને ઓ બુદ્ધિ તું, કૃપા કરી બનલાવ. ૯૨
 તુજ ભક્તોના બુવનમાં, લગ્ન દિવસ નિરધાર;
 ગમ ગણેશ અટકાવવા, તુજને નર્થી લગાર. ૯૩

બુદ્ધિઉવાચ.

હરિગીત છંદ.

બુદ્ધિ કહે સુણુ ખેન કેમ ચિતે ન ચેન તને પડે,
 રહી હતિ હુંડિ હુંડિ તું મુજ મૂજ સાથે શું લડે;
 મહિમા સકળ મરિ જૈશ પણ માપી શકિશ નહિ મુજ રતી;
 ક્યમ તું કૃતછ થઇ કહે ગઈ ક્યાંહ સહુ તારી ગતી. ૯૪
 મેં થોડી મુદતમાંહ અમે શું કર્યું તે શોધજે
 કેવળ નકામો છે કહું ઓ મુરખિ તારો બાધ જે;
 પાવક પવન પાણી પકડિ, ચલવી બળદવિણ ગાડિયો;
 મેં પા'ડ કેરિ કરાડમાં, પ્રાઢી સુરંગો પાડિયો. ૯૫
 તતકાળ જોવા કાળ જૂઠ્ઠી કેવિ ધડિયાળનિ કરી;
 કાશદ કર્યો મેં તારને, નિરધાર ઉર હિમ્મત ધરિ;
 દિવાશળીની દેખિતી કેવી કરી હિકમત જુવો;
 અદર અને કિધ નદિ નિચે પૂળ, જોઇ બધ સંશય ખુવો. ૯૬
 વિદ્યુતના દીપક કર્યો, દળવા વરણને જો દિધું;
 પ્રતિમા પ્રભાકાર પાડિ આપે, કાર્ય એ કેવું કિધું;
 રેતી અને માટી તણાં મેં પાત્ર કિધ સોહામણાં;
 કિધ યંત્ર કામ સ્વતંત્ર હણિને મંત્રનાં તર્કટ ધણાં. ૯૭
 કાગળ તણાં કરિ મનુષ્ય, દળ અરિનાં અધિક દોડાવિયાં;
 વૈમાન જેવાં બહુત પણ, બહુ દેશમાં નિપજાવિયાં;
 મુજ મદદથી મુજ ભક્ત તે, નવિ શોધિ દુનિયાં બાવિયો;
 મેં ઠામ ઠામ તમામ જુક્તિ ખુલાખિરામ લગાવિયો. ૯૮

સોરઠા.

જ્ઞાનચિ વિદ્યાબ્યાસ, બામનિનો જે બાળિયો;

- આણુ કરિ તુજ નાથ, ચાલ ચાલુ મેં એ કર્યો. ૯૯
- સમાધિ લેતા સંત, જીવ જતાં જોખમ ખમી;
એનો પણ મેં અંત, આણ્યો થોડી મુદતમાં. ૧૦૦
- સતી થવાનો ચાલ, પીડ જોયિ જન પામતા;
તે હુકમ તતકાળ, તોડી નાંખ્યો તાહરો. ૧૦૧
- ધર્મપતાળમાં આપ, જરૂર કોય જતું નહી;
તેનો ટાળ્યો તાપ, પૂછે નહિ કોઈ પ્રેમથી. ૧૦૨
- આત્મા માની મૂજ, કોય ન શીળિ કઠાવતા;
સકળ પાડિ મેં મૂજ, માર્ગ કર્યો છે મોકળો. ૧૦૩
- નીચ ન થતા નિહાલ, તૂજ તેજમાં કોઈ પણ;
મુંઝવણમાં લઈ ચાળ, દેડ બલી મોળે કરે. ૧૦૪
- પુનરલગનનો પર્મ, તે અટકાવ કર્યો ધણો;
ધરણી મધ્યે ધર્મ, તે ફેલાવિશ હું હવે. ૧૦૫
- બાળલગનની ખેડિ, જે તે પેરાવી જરૂર;
છળથી તુજને છેડિ, તોડાવું છું અય કરી. ૧૦૬
- પ્રાન્નણુ કરતા ખૂન, બચાવતી તું તેમને;
મૂંઝું મોટું શુભ, પંડે મેં તુજ હુકમપર. ૧૦૭
- દેશાટનની હેડ, જે તે કોરાવી જરૂર;
તેનો લઇને કેડ, મેં માડીછે તોડવા. ૧૦૮
- બત્રીસાના ભાગ, મળતા જે તુજ અમલમાં;
મેં તે કાઢ્યો રોગ, ભોગ ફરી ન જડે કદી. ૧૦૯
- મોજાં, ખૂટ, રમાલ, લાકડિ તું અટકાવતી;
હેવા પાડી હાલ, હરાજ કરિ મેં તુજ હુકમ. ૧૧૦
- કદી શૌદ્રને શાસ્ત્ર, બણાવયું તારે નવું;
મદનિમાં મેં માત્ર, જણાવિને જનહર કર્યું. ૧૧૧
- હીમાળે જઈ હાડ, કૈંક હેંશથી ગાળતા;
બેરવ જવનો વહાડ, બંધ કર્યો મેં બીલકુલ. ૧૧૨
- એ વિણ અપરંપાર. અંડન મેં તારું કર્યું;
મુજ મતનું નિરધાર, મંડન દિન થોડે યંચે. ૧૧૩

કવિઉક્તિ તાત્પર્ય.

દોહરા.

- હજુ છે હોંડુસ્થાનમાં, મતિની મોટી હાર;
સેવક સરવે બુદ્ધિના, મનમાં કરો વિચાર. ૧૧૪
- બેસાડી છે બુદ્ધિએ, લઢવા રહી સાથ;
*છાવણી આર્થ સમૂહમાં, વડું તેહને વાત. ૧૧૫
- બુદ્ધિને બાઝી તમે, કરો સંપ મળી સર્વ;
રાઠ પડાવો રૂઢિને, ગળે તેહનો ગર્વ. ૧૧૬
- તેના ભક્તોયો તમે, ડરશે નહિ દિલ માંહ;
એ પણ આખર આપિને, ગ્રહેશે બુદ્ધિ બાંહ. ૧૧૭
- જે રહીએ જાન કર્યું, આર્યોને અગણિત;
તેના ઉપર તનક પણ, પ્રગટે કેમજ પ્રીત. ૧૧૮
- હણતાને હણિએ સદા, ગણિયે યુનો ન લેશ;
જો સુખ ચાહો સર્વદા, તો પોચાડો પેશ. ૧૧૯
- ટેક ટકુ એ રૂઢિનું, બુદ્ધિ બળની સાથ;
હારી જાશે હમક ખઈ, સત્ય વડુધું વાત. ૧૨૦
- જે રહીએ આપણું, સોપી લીધ શરીર;
તે રૂઢિને જીવતી, ક્યમ મૂકે શુરવીર. ૧૨૧
- જે રહીએ ખવાર કિંધ, આપણી સહુ જહાગીર;
તે રૂઢિને જીવતી, ક્યમ મૂકે શુરવીર. ૧૨૨
- જે રહીએ અફળ કિંધ, આપણું આ તગદીર;
તે રૂઢિને જીવતી, ક્યમ મૂકે શુરવીર. ૧૨૩
- જે રહીએ જીલમથી, અવર ઉતાર્યું નીર;
તે રૂઢિને જીવતી, ક્યમ મૂકે શુરવીર; ૧૨૪
- જે રહીએ ભૃષ્ટ કરિ, આપણિ રસમ રચીર;
તે રૂઢિને જીવતી, ક્યમ મૂકે શુરવીર. ૧૨૫
- પિંજરમાં મૂક્યા પુરી, જડિ પગમાં જંજીર;

• અનેક સુધારાની સભાઓ.

તે રૂઢીને જીવતી, ક્યમ મૂકે શુરવીર. ૧૨૬
ભમાવિ મૂક્યું જમ મહી, જેણે આપણું શર; ૧૨૭
તે રૂઢીને જીવતી, ક્યમ મૂકે શુરવીર. ૧૨૭
મસ્કરી કરવા મહિ તિપે, જેણે કરિ તાસીર; ૧૨૮
તે રૂઢીને જીવતી, ક્યમ મૂકે શુરવીર. ૧૨૮
મારો મારો તેહને, ધારો ધડમાં ચૂર; ૧૨૯
વારો સારો આવિયો, વારો ડરો ન ડર. ૧૨૯
સંપ હાલ કરમાં સજી, રંગડો રૂઢી રંગ; ૧૩૦
પણો પલાયન કરિ જશે, પંડે તજિ પાખંડ. ૧૩૦

જૂઝણા વૃત્ત વીરસ.

ધોર ધારો તમે શુરવીરો સકળ. વિકળ ન થશે કદી જીરમાંધ
હામથી કામ કરિ રથોર હામિ ઠરો, નામ રેશે સદા અમર બાધ;
ટેક તલવાર કર એકમાં પકડિને, છેક દિલથી દયામિત છાંડી;
હેત હણુવા રૂઢીને તમે આદરો, ના ડરો શૂર પગલૂજ માંડી. ૧૩૧
જે અરીએ કરી ખવારિ અતિ આપણી, કાપણી તે તણી ક્યમ ન કરિયે;
જીવિએ છે કહો ધાસ શું ખાઈને, ધાઈને નાથ તેનો ન ધરિએ;
શૂર શૂં દૂર નહાસી ગયું આપણું, ધિમત દિમ્મત ગયા શૂંજ હારી;
કંચૂકિ કે સજી લીધ ફેંકણુ કરે, કારમીનાં કરો કીડિયારો. ૧૩૨
આપણી આર્યની કીર્તિ કરિ યાદને, અંગમાં ધોરતા વીર આણો;
નિડર સંગ્રામમાં રોપિ રણ રથબને, મોજ યયની પરીપૂર્ણ માણો;
સંપત્તિ હાલ કરમાં સજી સર્વદા, ગંભિરેની ગદા સદા આલી;
જંગતા રંગ મધ્યે ઉમંગે ધસો, બડકથોના તમે ભીરુ ભાળી. ૧૩૩
એહ અખળા બજા જોર છે કેટલું, ભાર એનો અરે વાર છે શો;
ભાળતાં ભાગિ જશો કહું નાગિએ, ડર તલપૂર ન ધરો અંદેશો;
કેશ પકડી તમે કષ્ટ ખુબ દેઈને, પેશ પોચાડવાં પ્રેમ ધારો;
મદદ પરમેશ હમ્મેશ દેશે સરસ, લેશ ડરતાં તમે દીલ વારો. ૧૩૪

દોહરા.

ચડતી થાએ ચોદિશા, જગમાં જય પથરાય;

એ અરપું આશીપ હું, મોદ ધરી મનમાંહ. ૧૩૫
 હરખ અહરનિશ પ્રહર સહુ, હરદમ પામે હિંદ;
 હરેક હરકત હરવખત, હરજે * હરગોવીંદ. ૧૩૬

પ્રભૂ સ્તુતિ-હરિગીત છંદ.

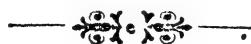
જ્યનાથ જોડી હાથ સરવે સાથ નમિયે રનેહથી;
 શિશુ પાળજો રિપુ ખાળજો દુઃખ ટાળજો દિન દેહથી;
 કૃતિ તાહરી અદ્ભુત હરી, જોતાં જાણાય ન માપજો;
 હંશ અકળ કળ કરિ સકળ પળમાં રહિતું બળ કાપજો. ૧૩૭
 ચતુરાઈ ઘણિ તેં આળવિ, ઘણિ વિચના મંડાણમાં;
 તાપસ તપી તપી આપ હાથો, માપ નાચું ધ્યાનમાં;
 નવ શ્લેષ પામ્યો પાર લેશ, હમ્મેશ જપતાં નીપજો;
 હંશ અકળકળ કરિ સકળ પળમાં રહિતું બળ કાપજો. ૧૩૮
 સાળાશ છે અવિનાશ, આ આકાશ શી રિત આદ્યું;
 અહર રહ્યું સદર કદરથી, કામ કઠિણ પુરણ દ્યું;
 અકળીત કૃતિથી ખાયછે ખુબ, વિષ્ણુધ પણ ભુલયાપજો;
 હંશ અકળ કળ કરિ સકળ પળમાં, રહિતું બળ કાપજો. ૧૩૯
 ક્ષિતિનું પ્રમાણ કરિ ભિતિ તજિ, પ્રીતિ પ્રાણી પર ધરી;
 બલિહારિ જગ સુખકારિ વિરચી વારિ શી હિકમત કરી;
 કિધ જમીન મધ્યે નવિન લક્ષ પ્રતક્ષ વૃક્ષ કલાપજો;
 હંશ અકળ કળ કરિ સકળ પળમાં રહિતું બળ કાપજો. ૧૪૦
 આ અવ પેખી લીમડાનું પત્ર અચરજ થૌ અતી;
 કંઈ પેર તું કાતરિ રહ્યો, સહુ પાન માન જગતપતી;
 ન પ્રવેશ લેશ મતી કરે એ તરકમાં અણાપજો;
 હંશ અકળ કળ કરિ સકળ પળમાં રહિતું બળ કાપજો. ૧૪૧
 અગણીત નગ પેખી સુભગ, દગ માહરોં કહ્યું ના કરે;
 તારા સકળ દળ બોમ સોમ રવી કર્વીનાં મન હરે;

* મહાદેવ અને કૃષ્ણ અથવા હાલના સુધારાના અગ્રેસર હર-
 ગોવીંદાસ દ્વારકાંદાસ કાંટાવાળા.

પૃથિવિ વિષે પ્રૌઢા પરમ પ્રભુ પેષ્યું તુજ પ્રતાપ જો;
 ઈશ અકળ કળ કરિ સકળ પળમાં રૂઢિનું બળ કાપજો. ૧૪૨
 નવ વેદ પામે ભેદ શી ઊમેદ મુજ થાએ પુરી;
 આતૂર આતૂર પેષ્યવા પેષી સકળ તુજ આતૂરી;
 પ્રભુ પ્રેમ રાખી કેમ નહિ અમ કાપશે સંતાપજો.
 ઈશ અકળ કળ કરિ સકળ પળમાં, રૂઢિનું બળ કાપજો. ૧૪૩
 કુંગાળ કેવળ બાળ દીનદયાળ તવ શરણે વશ્યાં;
 ભરપૂર કૂર દયા ન ઉર, જરૂર ભૂર સમી દશા;
 છે પુત્ર મધ્યે શુન્ય નુન્ય અધર્મની નથિ છાપજો;
 ઈશ અકળ કળ કરિ સકળ પળમાં રૂઢિનું બળ કાપજો. ૧૪૪
 જગરાજ શૂભ સમાજની, દિલ દાઝ આજ તમે ધરી;
 સનમૂખ રહિ સુખમાંહ રાખો, દુઃખહરિ સહુના હરી;
 નડતી અને પડતી પિડા, દુર રાખજો દિન યામની;
 હરજી સુણો મરજી વડે, અરજી બુલાખીરામની. ૧૪૫

દોહરા.

સંવત ઝોગણી ત્રીસના, મૃગશિર સુદ ગુરુવાર;
 પૂર્ણિ કયૌ દિન પૂર્ણિમા, રાજનગર મોઝર. ૧૫૬
 કરશે ગુણુશ્ચિ ગ્રહણપય, હશે હેતુ જો હંસ;
 દોશ ક્વચિત દિલ દેખીતિ, ફુલન તજો ન ડંસ; ૧૫૮
 દીપાબું ગુજરાત નભ, દિનકર દલપતરામ;
 કાવ્યગુરુ એ કવિશ મુજ, વર વિઘ્નૂધ વિઆમ. ૧૫૮
 પ્રૌઢી અમદાવાદની, પુસ્તકશાળા બ્યાંય;
 વિગતે બાપણ વાંચિયું. ભરિને સકળ સભાય. ૧૫૯
 તનુજ સકૂબાર્ધ તણો, બુલાખિ બુદ્ધિ હીણ;
 કરજો ડાંતિ કરગરે, પાસે સકળ પ્રવીણ. ૧૬૦

ઉપદેશ બાત્રિશી.

મંગલાચરણ — મનહર છંદ.

× ગતાગત—પવનચક્રિ પ્રબંધ.

તારક ભુવન તું છે, છે તું નવ ભૂ કરતા,
સદા રેટે ભણું તમ મત જીભ ટેરે દાસ;
ખસૂસ મને દે સુધી ધી સુ દે ને મસ સુખ,
સભા જોમ રાચે વીર રવી ચેરા મજે ભાસ;
રચાવીરે કવન જ્ને જ્ને નવ કરે વિચાર,
સહાય થા શેવકને ને કવશે થાય હાસ;
જીલાખી ભારે શું વદે દેવ શું રે ભાખી લાંબુ,
સવારથી તન યદા દાય નત થીર વાસ. ૧

અરે ! ઓ હરામી તે વિરામી કામી વૃત્તિ વિષે,
લીધી બદનામી કરી ગોરીની ગુલામી તે;
પ્રૌઢતાને પામી, આડી અનીતી ઉઠામી ઉત-
મત ચૈ ઉગામી, અસી પામરના સામી તે;
ફુટ ઓ ! દમામી, રાચ્યો, નકામી સલામી લઈ,
ખામુખાં ન ખાળી ખામી, લાભ નાખ્યો વામી તે;
અંતરના જામી, બહુ નામી, અવિચળ ધામી,
પ્રીતથી પ્રણામી, નહીં, ભળ્યા જગરવામી તે; ૨

× બંને બાજુએથી અવજુમવજુ બંચાય તેને ગતાગત કહેછે.

*ભાવાર્થ. તું ત્રિભુવન ને તારનાર અને નવખંડ ભૂ (પૃથ્વી) નો કર્તા છે. સૈવકો જીભના ટેરેવે તમારા મતને હમેશાં રેટેછે. નક્કી તું મને સિધી અને સુંદર જુદ્ધિ તથા ધણું સુખ આપ. જેવી રીતે સભાસદો રાચે અને તેમના ચેહેરાનો ભાસ રવિનિ પેટે (પ્રસન્નતાથી) પ્રકાશે. તમે કવિતા રચાવિને આવો વિચાર નહિ રાખો તો મહારી હાંસી થશે. માટે સેવકને સાદ્ય થા. એટલે તે કથશે. દેવની પ્રત્યે જીલાખી લાંબું લાંબુ ખાલી ભારે શું કહે ! હું તારો પુત્ર સવારથી છતાં તમે હમેશાં સ્થિર વાસને આપનારા છો,

માથે કાળ મારો, કરે કોપથી ધસારો, એમાં-
અહ્ય ન ઉધારો, ઈડારો તોય ક્યારે ધારોછો;
પ્રભૂ ગૂણુ પ્યારો, નહી રનેહથી સંભારો, બાંધી-
પાપ તણો ભારો, બારોબાર અંગીકારોછો;
સંત તણો સારો, તે ધસારો ન સ્વિકારો, અના-
ચારોના આચારોના વિકારોને વધારોછો;
અંતે એક આરો, આવે, કેડા મોર વારો, બચે-
કોણુ ત્યાં બિચારો, ચારો લાગ શાને હારોછો. ૩

વાહવા વખાણી તારી, લાયકી બખાણી તારી,
ગણના ગણાણી તારી, જાણીતી જહાનમાં;
સોઠાઈ મનાણી તારી, કોટીની કમાણી તારી,
પ્રભુતા પીછાણી તારો, વાણીના વખાણમાં;
રૂપાકુ પુજાણી તારી, નમૂતા નોંધાણી તારી,
પ્રદત્તી પ્રમાણી તારી, તાણી ધુમ્મે તાનમાં;
માંકણ મંડાણી તારી, જીભે ચક્રપાણી તારી,
જગ્યા નહી જાણી તારી, શાણી બુદ્ધિ ઉસાનમાં. ૪

અરે! એ અભાગી, જીને જાગી, ત્યાગી જદાગીનાને,
સુંદરી સોહાગી, તજી, સંત રનેહ માર્ગીને;
માયા થકી ભાગી, કરે વળી વરણાગી આધી,
વાત તજ નાગી, હરી રનેહ અનુરાગીને;
અરીખાદ લાગી નિરભાગી વાગી છફડો પહો,
મુરખ મીનગી નહીં ખેડો તોય તાર્ગને;
લાગણી જો લાગે લાગથી લગારે લાલ તને,
માફ માગ ભાઈ ભગવંત પગે લાગીને. ૫

પાપને પ્રમાણી કરી, કુડની કમાણી કરી,
સખ્યતા સમાણી કરી, માણી મુર્ખ મોજ તો;
ઉત્તમ ઉજાણી કરી, સુંદરી સુજાણી કરી,
ખોદણી બીજાની કરી, જાણીજોઈ આજ તો;
અધની એધાણી કરી, ધન ધૂળધાણી કરી,

બાયલા બંધાણી કરી, ક્ષહાણી કુડી રોજ તેં;
 જૂલમી જીવાની કરી, હાય તેં હેવાની કરી,
 સોઈ ન જવાની કરી, હાની કરી રોઝ તેં. ૬
 મારી માન પિચકારી, તારી આંખ મીચકારી,
 ધરી વૃત્તિ હિચકારી, ફેડી ટીચકારી તેં;
 ઉમ્મર આખી ગુજરી, વિશેષ કરી વિજરી,
 તનમાં ચઢે ધુજરી, કાર્ય કર્યાં જરી તેં;
 પાપમાં રહ્યો પધારી, વાહવા ઘણી વધારી,
 નમૃતા કદી ન ધારી, અનિતી ઉધારી તેં;
 બાઈ ભાળવી બિચારી, વાત રસાલી ઉચારી,
 અરે! અનાચારી અવિચારી અભિચારી તેં. ૭
 લંપટ લગાર ન સુખોધથી સુધરી શક્યો,
 ધરી શક્યો નહીં શીખ સંત તણી ધ્યાનમાં;
 પાપ તણા પુંજને ન પ્રેમે પરહરી શક્યો,
 હરી શક્યો બ્રાહ્મણી ન ધુમ્યો ધમશાનમાં;
 સુનિતિનો સરસ અજાનો ન સાંભરી શક્યો,
 ભરો શક્યો અધનો અંગારા ભુલ્યો બાનમાં;
 ઉત્તમ તું આચરણ એક ન આચરી શક્યો,
 ચરી શક્યો ચાવણું કુક્ત મચી બાનમાં. ૮
 ધાય ધાય ધંધામાં સવારથી તું સાંજ સુધી,
 ધરમ વિહિત જન જે રિતે બધાય ધાય;
 ખાય ખાય ખૂબ ખુશી યદને તું ખાજ ખાસુ,
 એદ નવ ધરે કાળ ખતક દેખાય ખાય;
 થાય થાય ચટપટી તને નવ ચિત્ત વિષે,
 વિપરીત કૃત્યની શી અન્યને બચાય થાય;
 હાય હાય કરી જગરાય ન જરાય જખ્યા,
 હેપાકૂટ તારા જેવો અન્ય કો સુહાય-હાય. ૯

૧ માણસ તો ખોરાક ખાઈ શકે-પણ ચરી શક્યો કહેવામાં
 હોરવૃત્તિ ગર્ભિત અરથે રહી છે.

જગદીશને જાપ્યાનું હારદ ન જાણ્યું જીવ,
 જીવકતી વડે જ્ઞાન બીજી જાણ્યું તે ન જાણ્યું છે;
 માણ્યું નહીં મોહનની મૂરતીમાં મન છેક,
 માયા મધ્યે મન જેહ માણ્યું તે ન માણ્યું છે;
 આણ્યું તે ન અભિમાન ધ્રુવની ઉપાસનામાં,
 અન્ય અભિમાન તે જે આણ્યું તે ન આણ્યું છે;
 તાણ્યું જે ન ત્રીકમના તાર મધ્યે તાન વીર,
 તો તરીલુ ફુનિયાનું તાણ્યું તે ન તાણ્યું છે. ૧૦
 કંગાળને ગાઈ ગાળ આળ વિકરાળ ધર્મી,
 ઝો ચંગાળ કાળ તારો કેમ છાલ છોડશે;
 ઝોળવી અનેક માલ તાલમેલ તું થયો છે,
 નથી થયો ન્યાલ ખાલ તારી તહીં તોડશે;
 પાતકની પાળ ફુટ ચાલથી વિશાળ બાંધી,
 શરૂ ઝો સંભાળ, ભાજ મધ્યે ડામ ચોડશે;
 ગાઈ લે ગોપાળ, જગપાળ, ગીરધારી લાલ,
 દીતનો દયાળ તતકાળ વહાલ નેડશે. ૧૧
 મોટો મૂર્ખ માળો કર્યો, ઉત્તમ ઉચાળો કર્યો,
 ગોરીનો ગવાળો કર્યો, સાળો થઈ શર તે;
 ઠાઠમાઠ ઠાલો કર્યો, ઢંગ વિના ઢાળો કર્યો,
 ચઢવા ચોપાળો કર્યો, ભાળ્યો હર્ષ ભર તે;
 બહુ તે બખાળો કર્યો, લોક ઝોશિયાળો કર્યો,
 ચાર ગણો ચાળો કર્યો, ચાલ્યો ઝેલી પેર તે;
 ગુર ન ગોપાળો કર્યો, દુવ ન દયાળો કર્યો,
 નકટ નિરાળો કર્યો, કહું કાળો કેર તે. ૧૨
 પાધડી પેરીને કર્યો, પા ધડી પ્રભૂ ન ભળ્યા,
 હરીને પરાયો માલ સેવા નહીં હરીને;
 મરદ થઈ ન મરદન કીધ અધ તણું,

ચતૂર્ણ ચૂંચો ચતૂર્ણો રનેહ ધરીને;
 ૧ભાગીયો સુસંત થકી ૨ભાગીયો ભુંડાનો થયો,
 વસન રૂડાં ધરી ધુમ્પો જવસન કરીને;
 કામને અનંક કરી કામને આધીન થયો,
 ગરદમાં જશે ગરદન તારી મળીને.

૧૩

છેલ ઓ છેલ મેલ અંતરે વિશેષ ધરી,
 ફેલ કરી ફરે ધરીને ધુપેલ શીર તું;
 બેલ વિશે વીચરીને રહેલ તે વિશેષ કરી,
 ઘેલમાં ધુમ્પો તેલ ઓળીને શરીર તું;
 પકેલ કરી કામનીથી રાખ્યો રંગેલ માંહી,
 મોહ્યો મેલ માંહી, મેલ માંહી આગ ધીર તું;
 ખુદ ખેલ માંહી, ગોરીંદના ગેલ માંહી, ટેલ;
 ચિત્ત તાહરું વંઠેલ, ખેલ જોવા વીર તું.
 ઓ હરામખોર! દગાખોર ચોરથી નહોર,
 ઠોર ઠોર ઠોર હરાયાનો પેઠે ધૂમિને;
 વિસર્વો વિવેક છેક ટેકમાં ટકી ન શક્યો,
 સંકટ અનંક કર્યો રંકને તે રમિને;
 શાંધ્યો નહી સાર પ્યાર કરતારથી ન કર્યો,
 તથા ઉપકાર તલબાર ચાર ભૂમિને;
 અરે ઓ ગુસ્સાર અરે થૈથ તું ખુવાર, જશે-
 જમ દરબાર ધરબાર છોડી ચૂમિને.

૧૪

૧૫

આવે જમ આણું, તાર ધર્યું રહેશે નાણું, અને,
 બર્યું રેશે ભાણું, ખાણું ખાવાનું તે ખાઈ લે;
 તકનું છે ટાણું, દેહ મનુષ વખાણું, સાધ-
 ન ક્યાં આ સમાણું, લાણું લાલકીનું લહાઈ લે;
 જેવું ધોડું કાણું, તોય કડકણું જાણું, એમ,

૧ નાસી ગયો. ૨ ભાગીદાર. ૩ કપડાં. ૪ દુર્વસન.
 ૫ રતિરંગનો વિલાસ. ૬ મૂક.

તંત શાને તાણું, બહાનું બીજુ રખે બાઈ લે;
 નથી કૈંઠેકાણું, ક્યાં છે તજથી અગ્નિયું.
 કરી ઈશ ઉપરાણું, ગાણું ગોવિંદનું ગાઈ લે. ૧૬
 બડી વાત તે ઉચારી, ઘડી ઘાત અવિચારી,
 નડી રંક દૂરાચારી, પડી ધૂળ વાતમાં;
 જડી જોગનમાં જારી, રંડીને નહીં વિચારી,
 અડી આંખે તો અંધારી, લડી રહ્યો નાતમાં;
 બડી ખોટ તે વધારી, ધૂધડી પાપની શિવકારી,
 *ધડી ધર્મની ન ધારી, નડીને પંચાતમાં;
 ઘડી ન બળ્યા મોરારી, પડી આગસ પથારી,
 રડી રહ્યો અંતે હારી, ચઢી સ્વારી સ્હાતમાં. ૧૭
 કોઇને ન દીધું કશું, રોઇને તે રાખ્યા વસૂ,
 મોહિને પ્યારીથી પશુ, અમુસ લુંટાયો છું;
 મંડીને પાખંડી મત, દંડીને અનંક સંત,
 ખંડીને મુનિતી ગ્રંથ, પંથમાં ભુલાયો છું;
 ચુકીને રૂડરી રીતી, મૂકીને મુદત નિતી,
 ભુંકીને તજીને બીતિ, †ક્ષીતીમાં પૂજાયો છું;
 મરીને જવાનું કાલે, હરીને કહું હવાલે,
 ડરીને ન કેમ ચાલે ? ફરીને ડુલાયો છું. ૧૮
 કોનું ધન કોનું ધામ, કોનું તન કોનું નામ ?
 કોણના આરામ, રામ નામ લે સંભારીને;
 કોની વાડી, કોની ગાડી, કોની માડી, કોની લાડી,
 ભ્રમણાની ખાડી છે, અતાડી એ વિચારીને;
 કોની માયા, કોની કાયા, કોની છાયા, કોના જ્ઞાયા,
 કોના તાત, ભાત અરેખાન વાત ધારીને;
 તાર નથી એા ઉતાર, ‡માર જેવા મુમતી એા,
 મારૂં મારૂં મૂક, મારૂં કહ્યું માની હારીને. ૧૯

† કિલ્લો. * ધડો.

૧ પૃથિવ. ૨ છોકરા. ૩ મુસાફર. ૪ મારવાડી જેવા.

કર તાહરા ન કરતારની જૂનમાં ધરયા,
ભગવાં^૧ સજીને ભગવાનને ભળે નહીં,
વસુદેવ^૨ રહી ગાયા તે ન વસુદેવ^૩ તન,
માનવી જો હોય માન વિતનું સજે નહીં;
પદવી તું પામ્યો પણ પદ વીસરીને ખેડો,
ગુમા^૪ નરમ થયે ગુમાનને તજે નહીં,
ગુર તાલ મેલ ખતી ગુરતા ન ધરિ ધ્યાને,
અતાડી ખતી અતાંદી ધરને યજે નહીં. ૨૦

જ્ઞાન માંહી^૫ જઈ રીઝ્યો સમજ્યો ન જ્ઞાન^૬ માંહી,
કાન માંહી ગાન સુણ્યુ ઈરને મકાન માંહી,
ધ્યાન માંહી ચિત ધર્મ ન હરીના ધ્યાન માંહી;
વાન માંહી^૭ ફેર્યા છે તું તથા હેવાન માંહી;
તાન માંહી ધૂમ્યો, નહીં પ્રભુ ગુલતાન માંહી;
દાન માંહી દોડ્યો નહી, અનીતી મેદાન માંહી;
માન માંહી લક્ષ્મીના, ગિરાના ગુમાન માંહી,
શાન માંહી સમજ્યો ન, જતાં શમશાન માંહી. ૨૧

ધિકધિક અધિક ધિકારે છે ધિમંત ઠોક,
ધિક તોય ધાકતણો ધક્કો નવ તું ધરે;
આપેછે અપાર અપરાધી આપ સંત શીખ,
અપવિત્ર આપને રચે ન તેહ અંતરે;
ધર પાય ધરાપર સુ ધરમ ધારી ધીર,
ધરતાં સુખોધ સુધરીશ જોધ જો ધરે;
કરમ કથાની કરામતો કર કરૂ દૂર,
કરતાની કર ભક્તિ *કરતાલ લૈ કરે. ૨૨

ફટ ફટ તને ફિટકારી શું નફ્ટ કહું,

૧ ભગવાં વસ્ત્ર. ૨ પૈસાને રૂવ માનીતી. ૩ શ્રીકૃષ્ણ. ૪ ગાળા.
૫ વરની જ્ઞાન. ૬ નુકશાન. ૭ અનાજ. ૮ શરીર.

* એક જાતનું હાથમાં વગાડવાનું વાજિંત્ર છે.

હૈયા કુટ ફાટી આંખે ફાટ્યો ફાટ્યો શું કરે;
 ઘટીતને અઘટિત ઘાટ તું અઘાટ રચે,
 ઘટ તારો ઘુંટાઈને ઘાટ થથે આખરે;
 માની માન મનમાં મનસ્વી મનસુમા કરે,
 મનવા જો! માન મનસીજ તજી તું અરે;
 કરમ કથાની કરામતો કર કરૂં દૂર,
 કરતાની કર ભક્તિ કરતાજ લે કરે. ૨૩
 કલ્યો તું દેવાળું કરી, નીજ મુખ કાળું કરી,
 એયું અજવાળું કરી, ફર્યો ન ફિકરમાં.
 કુટ કામ આલુ કરી, વિપયનું વાળું કરી.
 શરીર હુંફાળું કરી, ધુમ્મો છે જીફરમાં;
 છાનું તું છિનાળું કરી, સુંદરીને સાળું કરી,
 પ્રોહું તું પંત્યાળું કરી, વધ્યો છે વફરમાં;
 બાપણુ રસાળું કરી, દીલને દયાળું કરી,
 મનને માયાળું કરી, ધ્યાન દે 'શં—કરમાં. ૨૪
 તાતથી સવાઈ કરી, ન્યાતમાં નવાઈ કરી,
 ભલી તે ભવાઈ કરી, બાઈ દુઃખદાઈતે;
 એટથી સગાઈ કરી, લલીત લુગાઈ કરી,
 અનેક ઠગાઈ કરી, સુનિતિ ન ગાઈતે;
 કૂડની કમાઈ કરી, જાણીતો જમાઈ કરી,
 પુંજીને પમાઈ કરી, પાઈ ન ગુમાઈ તે,
 ખુબ રીતે ખાઈ કરી, અને હરખાઈ કરી,
 શક તે શેખાઈ કરી, અને અદેખાઈતે. ૨૫
 તત્વને તપાશી, તજી તનની ઉદાશી,
 અવિનાશી જે આકાશી સુખરાશીને સમરિ લે;
 વિશ્વનો વિલાસી, માયા એહના વિનાશી,
 વડો વિપત વિનાશી, ખાસી ખુબી એની ધરી લે;
 કાળનીછે ફાંસી, તેથી તનમાં તું ધાસી. હરી—

ગુણને ઉકાંશી, તું ચોરાશી થકી તરી લે;
 લેવી જો સાબાશી, પ્રેમ પ્રભુમાં પ્રકાશી,
 જ્યદમાશી થકી નાશી, આ શિષ્યામણુ સંધરી લે. ૨૬
 ગાયા ન તે ગીરધારી, ધારી અનિતિ નદારી,
 ઠારી દીનને આભારી, ભારી તું થયો નહીં.
 ખુબ તે ધરી ખુમારી, ખારી શીખ ન વિચારી,
 ચારીત્ર કુડા સિવધારી, ઠારીગરી તે ચહી;
 વિશેષ કરી વિભારી, જારી વૃત્તિ ન વિદારી,
 દારીદ્રે થઈ ખુવારી, વારી મુખની વહી;
 મરવા થઈ તૈયારી, યારી વિશ્વના વિદારી,
 હારી ન ભજ્યા રખારી, ખારીક તકે સહી. ૨૭
 નાર પરપોટા જેવી, કાચ કેરા લોટા જેવી,
 ખીલ્યા ગલગોટા જેવી, જગતમાં જાણીછી;
 રેખુતણા પાયા જેવી, ઝમદારીની માયા જેવી,
 વાદળની છાયા જેવી સંતોએ વખાણીછી,
 પતંગના રંગ જેવી, રવારથીના સંગ જેવી,
 પંદતણા જંગ જેવી, મહાજને માણીછી,
 રાચી રહ્યો નાચી નાચી શને કાચી કાયાપર,
 માની મ્હોટી પણ ખોટી કસોટી પીછાણીછી. ૨૮
 કરી કરી પાપ કર્મ, ધરી ધરને અધર્મ,
 જરી જરી રાખી શર્મ, હરી હરી ગાયો ના;
 ડરી ડરી પાપ મગ, ઠરી ઠરી રે ન ઢગ,
 ભરી ભરી ધન ઢગ, ફરી ફરી ધાયો ના,
 ગરી ગરી કષ્ટગાર, ચરી ચરી અનાચાર,
 પરી પરી જેવી નાર, વરી વરી કાલ્યો ના;
 રમરી રમરી ઈશ જો તું, ખરી ખરી ખોડ ખેતું,
 અરી અરી મતિનો તું, દરિદરી ડાહ્યો ના;

જીવડા જાંતળી જપ જપ જગજીવનતા,
 જોખન, જીવતી, જર, જોતામાં જવાનુંછે;
 કરેછે કપાળકુટ કેરી તું કરમ કયા,
 કરે કયાસ કાળજમાં કોઈ ક્યારે કોનુંછે;
 માર માર મન મધ્યે મૂકીને મહાન મતી,
 મુરજોતા મદ મધ્યે મુરખોએ માન્યુંછે;
 બળવંત બાપ તણું બીરદ બુઝાખી બડું,
 બાકી બેવકુફ બીનુ બડાઈનું બહાનુંછે.

૩૦

ધાયો ધાયો ધસમસે પણ કાળ લેવા તને,
 ધાયોછે કે ધાયોછે કે ધાયોછે કે ધાયોછે;
 વાહ્યો વાહ્યો વિચને ગણે તું પણ મોતે તને,
 વાહ્યોછે કે વાહ્યોછે કે વાહ્યોછે કે વાહ્યોછે;
 ચાહ્યો ચાહ્યો સગે તને પણ કુડા કાળે તને,
 ચાહ્યોછે કે ચાહ્યોછે કે, ચાહ્યોછે કે ચાહ્યોછે;
 સાહ્યો સાહ્યો મુંદરીથી રનેહ પણ જન્મે જાણ,
 સાહ્યોછે કે સાહ્યોછે કે સાહ્યોછે કે સાહ્યોછે.

૩૧

ફરી ફરી ફરી તણે જપ તું જપે જો જીવ,
 ફેરો તારો ફોકટનો ફળશેજ ફળશે;
 દીનના દયાળુ તણું દીનમાં ધરે જો દયાન,
 ફુપ્પ તારા દેહનાં તે દળશેજ દળશે;
 ટેકમાં ટકી ટટાર ટક જોડે ત્રીકમથી,
 ત્રિવિધના તાપ તારા ટળશેજ ટળશે;
 મન ધરે મોહનમાં મૂકીને જો માંઢી માયા,
 મિત્ર મહા મોક્ષ તને મળશેજ મળશે.
 જાયછે જોખન અને તોફે કાળનો સવાર,
 સવારથ તારો તને તોય ક્યાં વંચાયછે;
 ચાયછે અસાર આ સંસારનું અપાર માપ,
 રમાયતી તણું દયાન રતી ક્યાં ધરાયછે ?

૩૨

ધરાયછે ખાધને રસોઘ રોજ વીર વડી,
 રવડીને અધમાંહી, અતી મકલાયછે.
 કળાયછે ફુનીયાનું કપટ તને ન રતી,
 નરતી માયામાં શઠ શને તું અંજાય છે. ૩૩
 બત્રિશી રસોઘ પાકશાસ્ત્રિયે પ્રમાણી સારી,
 ખટરસ બોજનમાં ખાસી જે ગણાયછે;
 ૧૬સન બત્રિશી દીધ દેવે દયા ધરી દીલ,
 વિહિન વદન ૧પ્રભા વરવી જણાયછે;
 લક્ષણની વખાયલી બત્રિશી લેખી પંડિતોએ,
 વ્યંજન બત્રિશી વિબુધોમાં વખણાયછે;
 દલપત દત્ત વિભુતી વડે બુલાખી રામ,
 મનહર ઉપદેશની બત્રિશી ગાયછે. ૩૪

કાવ્યતર્ક ચાતુરિમાંથી.

ગણપતિસ્તુતિ.

અનુષ્ટુપવૃત્ત સર્વતોભદ્ર.

ક	રં	મે	ર	ર	મે	રં	ક
રં	ચ	યા	દ	દ	યા	ચ	રં
મે	યા	ચ	ના	ના	ચ	યા	મે
ર	દ	ના	શું	શું	ના	દ	ર

૧

આ વૃત્ત ચારે બાજુએથી એક સરખી રીતે વંચાયછે.
 અર્થ. ગરિબને લક્ષ્મીની મહેર કરનારા; અને સેવકની જેને
 જરાએ જરા દયા પાદછે. મારી યાચનાનો અજ પ્રહર સુંદર નાચ
 સુ રદના એટલે સુંદર દાંતવાળા ગણપતિ પ્રત્યેછે.

૧ દાંત. ૨ શોભા. ૩ પંકિત.

एकाक्षरि.

દોહરો.

ખુંખુંખુંખું ખી ખીખી, ખો ખે ખોખી ખાખ;
 ખા ખા ખા ખા ખોખિ, ખખ, ખાંખે ખોખી ખાખ. ૨
 અર્થ. એક ડોશી ક્ષેપ રોગ થવાથી કોઈની દવા કરતી નહોતી તેને એક વેદે કહ્યું હે ખોખી ! (ધરડી ડોસી) તને આ ખું ખું અને ખીખી કરવાની ખધ (ક્ષય) ની જે ખોછે તે ખાખ થશે.— મટી જશે. જો તું એ ખધથી ખાંખે—કુટાળે, તો મારી પાસે આ ખાખીની ખાખછે; તે હે ખખ—ધરડી થએલી ડોસી તું ખા ખા. (માનતી નહોતી માટે ખા ખા એમ વધારે વાર આગ્રહ કરી કહ્યું.)

पुनःएकाक्षरी

દોહરો.

મા મા મુમૈ મામમાં, મામી મેમે મંમ;
 મમ મા મોમાં મો મમૈ, મીમી મોમાં મમ.— ૩
 અર્થ. એક છોકરાની વડીઆઈ (માની મા) ગામ ઉપરથી આવી તેણે તેના દોહિત્રને પૂછ્યું કે તારા મામા ક્યાં ગયા ? મામી ક્યાં ગઈ ? અને તારી મા ક્યાં ગઈ ? અને આપણી પાળેલી બિલાડી ક્યાં ગઈ ? ત્યારે જવાપમાં આ દુહો કહ્યો. કે મારા મામા મુમૈ (ધણા ખોખડા અને અન્નાન માણસો મુંખધને મેમૈ અથવા મુમૈ કહેછે) ગયાછે. મારી મામી મેમ ગઈછે. હે મમૈ (આજ) મારી માના મોમા મો ચઢ્યાછે. ને બિલાડીના મ્હોમાં મમ (આવાનું) છે. !!

गतागत सवैयो.

વાલમ નેક વિદેશ જશેજ જશે જથ દેવિ કને મળવા;
 વાલપ ના વિસરે ઠશું તે શું, સુતે શું ઠરેશ વિના પળવા;
 વાર વડી રટને તપ કીધ ધકી પત નેટ રડી વરવા;
 વાર સદાય મને સહુ ઈશ સઘિ હુંથ નેમ યદા સરવા—૪
 અર્થ. સખી વાક્ય સખી પ્રત્યે—મ.રા પ્રિતમ નકિ પ્રદેશમાં જશે. ત્યાં આખરે આખરે દેવી કને મળવા માટે. તેનાથી મારું ઠસેલું હેતશું વિસરે? અમના વિના શું સુવાથી હું પળવતે શું ઠરીશ! અમને વરવા

માટે લાંબી વખત સુધી મેં ધિક્કારે તપ કર્યું અને એ પતિને વર-
વાને માટે દેવ પાસે રડી. એ મનોરથ સરવામાં એક ઈશ્વરની મારા
ઉપર નક્કિ મહેરબાની થઈ.

સમશ્યાપુર્તિ.

“ચારે પાએ એક”

દોહરો.

એકે અરથ નહીં સરે, સાંભળ વીર વિવેક;
પલંગ સારો નિપજે, ચારે પાએ એક. ૫
જીદા જીદા જન રાખવા, નહીં પરવડે છેક;
સકળ ઢોરને ધાસ નિરે, ચારે પાએ એક. ૬

“લૂલને બે સાજા પાય”

આપાઈ.

એક બાપનેછે ત્રણ સૂત, અપંગ એક હવો અદભૂત;
જો માગે પીવા જળ ત્યાં, લૂલને બે સાજા પાય. ૭

કરુ શું કુચ કંથતણા મુખમાં.

સખિ વાક્ય સખી પ્રત્યે. તોટકછંદ.

પરદેશ જવા પતિ ચિત ચહે, કરવા કુચ પ્રીતમ કાલ કહે;
ન સુણે પતિ મારે કહ્યું સુખમાં, કરું શું કુચ કંથતણા મુખમાં. ૮
કરમિય કળેડ મળી પતિની, ગણિ શો કહું વાત જુરી ગતિની;
ન સુવા કદિ દે રગડી દુઃખમાં, કરું શું કુચ કંથતણા મુખમાં. ૯

“ઉત્તરમાં સુરજ પ્રગટ”

સોરઠો.

તમ અરિ બૂધણ દીન, સરોજનો રનેહી સરસ;
પૂછે પ્રશ્ન પ્રવાણ, ઉત્તરમાં સુરજ પ્રગટ. ૧૦

૧ કુચ એટલે રતન અથવા પ્રદેશ ગમન.—૨ જવાબમાં
અથવા ઉત્તર દિશામાં.”

શિષ્યકાવ્ય—દોહરો.

કવિને પૂછ્યું કોઇએ, કેવળ રહિત કયાશ;
ક્યાંથી નિજની કાવ્યમાં, આટલિ વશી મિદાશ. ૧૧

ઉત્તર—મનહરછંદ.

સાકર સમીપ કોઇ રહે કશી વસ્તુ જ્યારે,
ત્યારે તે મિદાશવાળી પલકમાં યાયછે;
પાશેલી જે ચીજ હોય તે થકી પેદાશ તણી,
ચીજતણો પરિમળ પૃથ્વિમાં પંકાયછે;
સાકરલાલના *સુત ત્યારે ખુદ જે કહાવે,
એમની મિદાશમાં શું પૂછવું મનાયછે;
એમના પ્રસંગમાં બુલાખીરામ આટ યામ,
વશ્યો તેથી કાવ્ય વાણી તેવી વખણાયછે. ૧૨

યમકાલંકાર— દોહરા.

ક કોર જે ન જતો કદી, તે કવિ પડ્યો કઠોર;
કઠોર જનમાં ક્યમ ટકે, કીવો બેશક કોર— ૧૩
નર તન વાનર તન રહ્યો, ન રતન કિંધ હરિગાન;
નર તન રતન નિદાન ગત, ન રત પુનર અસ્તાન. ૧૪
રાવનું ચિત્ત પ્રસન્ન કરિ, કિક તે કર્યા ઠરાવ;
રાવ સાંભળી ગરિબની, રંગ મણીX ઉમરાવ. ૧૫

કૂટકાવ્ય.

દોહરો.

પ્રશ્ન—અદ્ધા કેર થાય તો, કબર મિયાની જાય;
ઉત્તર—હેત નથી કવિરાજ પણ, શો કરવો ઉપાય. ૧૬
અર્થ—કોઈ કવિને એક કવિ મળવા આવ્યો. ત્યાં સાયંકાળ

* રા. બા. મે. અંબાલાલ સાકરલાલ

* આ દુહો મહારી નવસારીથી કઠોર બદલી પ્રસંગે મે. રા.
બા. ગોપાળરાવજીના પત્રમાં લખ્યો હતો. Xમણીભાઈ જસભાઈ.

યવાથી અંધાર થયું તેથી રસો કવિ બોલ્યો કે બ્રહ્મા એટલે “અજ”
અને કેરું. (પ્રત્યય) એટલે “વાળુ” એટલે અજવાળું થાય તો મીયાની
કપર એટલે ઘોર (અંધારું) જાય ! ત્યારે બીજા કવિએ કહ્યું કે હે
કવિ ! હેત એટલે રેનેહ અને રેનેહ એટલે તેલ તે દીવામાં મૂળે નથી
માટે શું ઉપાય કરવો. ?

પુનઃસંવેયો.

સું કરિ નાર સમીપ રટે, શણગાર કરી તન તાપ સમાયે;
સું કરિ થાયજ વણું સુશોભિત, ભૂષણ ભવ્ય વળી ઉપજાયે;
સું કરિને ખડિયો લખિયે, મનનું ગમ્યું મિષ્ટ પદારથ લાયે;
સું કરિને તર થાય બુલાખિ, સદા શુભ વસ્ત્ર શરીર સજ્જાયે. ૧૭

અર્થ—સુનાર-સુવર્ણ-સુખડીયો-ને સુતર.

અંતરોત્તર—દોહરા.

શમણે શું અધ્યમે નહીં, જીવો પડે શું શીર;
સૂખડ અરથે થાય શું, બળદ વિશે શું વીર. ૧૮
દારણ કુખ કયું બસન, ભાંગે શાથી ભાર;
કળેશ સકળ શું કાઢિયે, દીપે શાથી દ્વાર. ૧૯

ટિકા—એમાં દરેક પ્રશ્નના ઉત્તર પુછેલા પ્રશ્નના મથાળે વંચાય
છે. જેમ સમણે-જીવો-સુખ-બળ-દારૂ-ભાંગે-કલેશને.-દીપે. (દીપે)

નુત્યાર્ય.

કળોડાવાળી સ્ત્રીની સખિ પ્રત્યે ઉક્તિ—દોહરો.

પવન ભખણુ પતિ તન તનુજ, તત તન તારણિ તાત;
વચન વદે પતિ એ સમાં, ન મળે લેશ નિરાંત. ૨૦

અર્થ—પવનનો ખાનાર સર્પ-તેના પતિ શ્રી કૃષ્ણ (નાગ ઉપર
ભગવાન પોઢેછે માટે) તેના પુત્ર પ્રદ્યુમ્ન તેનો છોકરો અનિરુદ્ધ તેની
સ્ત્રી હોવા તેનો બાપ બાણુ (અસુર કુળમાં માટે બાણાસુર પણ મુળ
નામ બાણુ) તેના જેવાં વચન એટલે બાણુવત્ મર્મનાં વચન બોલેછે.

વકોક્તિ અસંકાર-કવિત.

પ્ર. ૧. બેલ ગયે ખેતથી ન ચેન પડે મ્હેલ માંહી,

- ઉ. કેવા હતો બેલનો નિશાનીનો આકાર તે;
 પ્ર. ૨ શંકર સમીપ હાથ નાથ આવે દીપ કહે,
 ઉ. નથી બેલ જાણ્યો નાથ કરીશ શું નાર તે;
 પ્ર. ૩ વસ્તી આ વેરાણ દીસે પ્રાણ ક્યાં સુગ્ધા ગયા,
 ઉ. પ્રાણ વિના બાલે તું નવાઈ છે અપાર તે;
 પ્ર. ૪ નથી આ બુલાખિ નાવ, બેટું કહાં આણી બાવ,
 ઉ. નાવનું શું કામ નથી અત્ર અકુપાર તે. ૨૧

પ્રશ્નોત્તર બોહોતેરી.

હરિગિત છંદ.

- (૧) સરખી સદા નવ શું રહે, (૨) ખૂણાની વચમાં શું દીસે;
 (૩) ખરચુ જવાને શું કહે, (૪) કયું આધ છે દશમા વિષે;
 (૫) મળિને અવર તણ થાય શું (૬) શું હાય સુતપર પ્રસુતણી;
 (૭) શાયી વધે બડકો (૮) ચતુરજન શું કરે ટંકો સુણી. ૨૨
 (૯) અહિં ડંસપછિ આવે શું જનને, (૧૦) ખુરશિ સોખતી કો ખરે;
 (૧૧) શૈ ઉદરનીજ ભરાય, (૧૨) આપેલી રકમને શું કરે;
 (૧૩) ફુનિયાં ડરાતી તે કણે, (૧૪) વિધવા સુતા પિતુ શું કરે;
 (૧૫) સર શાયિ શોભે, (૧૬) પાત્ર મંજનથી વધે શું આખરે. ૨૩
 (૧૭) કો નાટ રોગ (૧૮) રૂતૂ સિતે વળિ દરદ કયું ઉપડે લહો;
 (૧૯) શું મુરખ મગજે (૨૦) નગર ભૂપણ (૨૧) એટલે અથવા કહો;
 (૨૨) પકડ્યાને શું કહે (૨૩) જનની શું વડિ (૨૪) શાયિ હવશોભિ સદા;
 (૨૫) શ્રીમેંત વાદે ગરિખના શું, (૨૬) કો સ્તાતાપતી સૂખદા. ૨૪
 (૨૭) નૂપતે શું પ્રિય (૨૮) ફુખિકો રચતી (૨૯) વરસે શું ચાતુરમાસમાં;
 (૩૦) ગ્રહિએ શું નિતિમો (૩૧) વળિ ગિરાને કરવું શુંજ અવાસમાં;
 (૩૨) જીવપર શું ધરવિ (૩૩) જન બુડે ક્યમ (૩૪) અભિનું મુખકેવુંખરે;
 (૩૫) લાગે વિષયની શું ખુરી (૩૬) પ્રસુને કુપુત્રો શું કરે. ૨૫
 (૩૭) છે શરિરમાં શું (૩૮) હરિજનો હરિભગતિનો શું નિત ધરે;

(૩૯) શુ હરિકરે ભગતી વડે (૪૦) ક્યાં લોક સ્લેષ વિષે કરે;
 (૪૧) શે દસન નજ જણાય (૪૨) મનુષ સન્નત શાણે સૂધરે;
 (૪૩) નાણાવડુ નિત શે નભે (૪૪) વસ્તેવ ચુલમાં શું કરે. ૨૬
 (૪૫) ક્યાં નૃપ સુમોજ કરે, (૪૬) વળી કાયરે રણેગત શું થશે;
 (૪૭) દીવાળિ દિન દિવ્ય શું કથે (૪૮) કવિ ચંદના સુભ શું હશે;
 (૪૯) કણને કરે શું ચક્રિમાં, (૫૦) ચમ્પુ શાયિ શોભે નૃપ તણું;
 (૫૧) અરિ વેર ક્યાં રાખે (૫૨) મુશળ મજબૂત શાર્યારે' ધણું. ૨૭
 (૫૩) અતિ મરતકો (૫૪) નદિમાં પડે શુ (૫૫) વસન લાજે શે વળી;
 (૫૬) ક્યાં પાન સોંઘાં (૫૭) શિશુ રિઝે શે (૫૮) શું બગાડે ફાફળી;
 (૫૯) શુભવસ્ત્ર શાયિ વણાય (૬૦) શોભે રત્નસુર ધર શેણે કરી;
 (૬૧) શોભે સુલેત્રો ક્યારિનાં શે (૬૨) શિશુ બણે ક્યાં મનધરી. ૨૮
 (૬૩) અરિ વેળા ઉરમાં શું કરે (૬૪) શાણેયિ પદ પીડાય છે;
 (૬૫) મંચક બને શાણે (૬૬) વળી વદ શાયિ હંડ હણાયછે;
 (૬૭) શાયી વરસ બદલાય. (૬૮) વળિ સહુ પ્રાણિ જીવે શું લખ?
 (૬૯) કોણે જનમ દિધ (૭૦) કિરિતિ મેળવિ વડપતન કોણેભઈ. ૨૯
 (૭૧) ગુર્જરિગિરા મહિકો સુ કવિયે. દેશિ બધ કવિતા કરી;
 (૭૨) વળિ કો કરીએ છંદ અંદર સરસ બાપા ચિતરી;
 લખ દવારામ-શાંમળેજ, શુ પંક્તિ બે ઉભી કરી;
 થાશે ખુલાસો સકળતુજ, વિરચિત ખુલાખી બહેતરી. ૩૦

ૐ | ૐ ૫/૬ ૮ |

ટિપ્પણ—પ્રશ્ન ૧-૨-૩-૪ ના ઉત્તર દર્શા પ્ર. ૫-ઉ. યામ, ૬ નો મયા; ૭-૮ નો રાજે; ૯ નો લેરાં; ૧૦ નો નેજ; ૧૧-૧૨-૧૩ નો જમ; ૧૪-૧૫-૧૬ નો જળે; ૧૭ નો મસા; ૧૮ નો દમ; ૧૯ નો મદ; ૨૦ નો શ; ૨૧ નો યા. ૨૨નો સાયા; ૨૩ નો આશા; ૨૪ નો યાળે; ૨૫ નો મરા; ૨૬ નો રામ; ૨૭ નો રાજ; ૨૮નો જરા; ૨૯ નો મે; ૩૦ નો રા; ૩૧ નો યાદ; ૩૨નો દયા; ૩૩નો રામ; ૩૪નો શામ; ૩૫નો લેજ; ૩૬ નો દમે; ૩૭ નો મેદ; ૩૮ નો સાજ; ૩૯ નો મજે; ૪૦-૪૧-૪૨-૪૩-૪૪-૪૫-૪૬નો મેજે; ૪૬નો લેમે; ૪૭નો સારા; ૪૮નો

૨૧. ૧૧; ૪૯-૫૦નો દળે; ૫૧-૫૨નો સામે; ૫૩નો મેવા; ૫૪નો દરા; ૫૬નો
મેમ; ૫૭નો મમે; ૫૮નો સાદ; ૫૯-૬૦-૬૧-૬૨-૬૩-૬૪-૬૫-૬૬-૬૭
નો શાળે; ૬૮ નો દમ લે; ૬૯નો દયાળે; ૭૦નો મેરાળે; ૭૧નો દયા-
રામે; ૭૨ નો શામળેજ; એ પ્રમાણે પ્લેતેર પ્રમ્ના ઉપર મુજબના
ઉત્તર એ ઉપરની એ ઓળના આઠ અક્ષરમાંથી નીકળેછે. એ
શિવાય બીજા ઘણા પ્રમ્ના ઉત્તર એમાંથી નીકળેછે પણ જગાની
તંગીને લીધે જણાવ્યા નથી.

અષ્ટવ્યસ્તોત્તર—મનહર છંદ.

- ૧ શરીરની તંદુરસ્તિ કાજ લિયે શું બુલાખિ,
- ૨ અભંકનું રક્ષણ શાણેથિ થાય ભાળિયે;
- ૩ પ્લેરી પટ ભુવનમાં પાછું કરિએ શું તેને,
- ૪ શાથી શ્રાભા નરદના નાકની નિહાળિયે;
- ૫ શીરપર કરજ અડી ગયેલું શું કરિએ,
- ૬ ભૂતણો જમાવ થાય ક્યાં વિશેષ ભાળિયે;
- સુતાં ઉઠી સદનમાં કરાએ શું કરતરને,
- ૮ રામ સાથ આદ્ય બુદ્ધ કીધું કાણે વાલીએ. ૩૧

ટિકા—એ કવિતાના આઠ પ્રમ્ના ઉત્તર છેવટના “વાલીએ”
શબ્દમાંથી નીકળેછે.

વિરોધાભાસ અલંકાર—દોહરા.

- ફણિધરને શિરપર મણી, ખલક માંહેછે ખ્યાત;
- પ્રગટ કર્ણ માથે મણી, વડી નવઈની વાત. ૩૨

અર્થ—હમ્મશા સર્વને માથે મણિ હોય છે પણ કર્ણ એટલે
કાચબાને માથે મણી છે એ તો મોટી નવાઈ છે. ખુલાસો—
કર્ણ એટલે કર્ણદેશ અને મણી એટલે (મણીભાઈ.)

- જ્યાં મહિપત બાળા વસે, હોય અધિક અંધેર;
- ઉત્તરું રાજનગર વિષે, પ્રજા મુખી સંદુપેર. ૩૩

અર્થ—જ્યાં ભોળા રાજા હોય ત્યાં ઘણું અંધેર હોય પણ રા-
જનગરમાં એથી ઉલટું છે. અને સઘળી પ્રજા સુખી છે. ખુલાસો.
મહિપતરામભાઈ અને ભોળાનાથ જેવા સુધારાતા અગ્રેસર અમ-
દાવાદમાં હોવાથી પ્રજા સુખી છે.

જીવીને જન ખાય સહુ. નહિ કોઈ મરિને ખાય;

પણ મહારા ધરના જનો, સકળ મરીને ખાય. ૩૪

ટિપ્પણ—મરીને એટલે મરણ પામીને નહીં પણ મરીને એટલે
તીર્થમાં મરીને ખાય છે.!!!

શ્લેષાર્થ કવિતા.

સોરઠા,

સહી દુઃખ વધુ તન, નવરા કદી કરો કહું;

શરમ કશી નિજ મંત, જો જો તું બળ વાધશે. ૩૫

કસરત વિષે. શરારે વધારે દુઃખ સહન કરી હે નવરા જનો!
તમે તમારા મનને કર્યાને શરમ (અમ) કરો તો જો જો તમારું
બળ વધશે.

ખીન્ને અર્થ ન્યાતવરા ન કરવા વિષે—સ્ત્રી અને છોકરાં વિ-
ગરને દુઃખ નફિ છે માટે નાતવરા કરશે નહીં. એમાં તમને શી
શરમ છે! હે ભાઈ વરાણી ચેહેની અંદર રખેને બળવા ધસતો.

ત્રીન્ને અર્થ—એક અપ્રજા વિધવા સ્ત્રી ગરીબ છતાં વિવેક
બુદ્ધિને લીધે પોતાના બેન બાણેજોના કર વીગરેની તેવડમાં તણાઈ
મરતી હતી, તેને તેની સખીએ દીધેલી શિખામણ વિષે હે સખી!
તને ઘણું દુઃખ છે. તને ગરીબ દીકરો નથી તો એમ કરવામાં તને
શી શરમ છે. જોજો તું એ આગરની ચેમાં બળી મરતી.!!

પુત્ર દોહરો.

સુવર્ણ વણિ શ્રંગાર શુભ, શોભા લાયક સાચ;

લઘુ ગુરુ સરવે યાંચે, હંદ તેહ નારાચ. ૩૬

મિથ્યા માયા વિષે—શાભા લાયક સુવર્ણ સાથેના મૃંગારેની સાદ્દાબી જણાય પણ એવાજ મોટા ગુરૂ (ધન્વાન્ત્યો) છેવટે લઘુ-તાને પામેછે. માટે તે છંદથી રાગ્યશ નહી.

બીજો અર્થ—નારાય છંદના માપ વિષે જે સારા વરણ એટલે અક્ષર મૃંગાર એટલે સોળ હોય અને તે નિયમ પ્રમાણે લઘુ ગુરૂ હોય તો તેનો નારાય છંદ થાયછે.

પુનઃશાર્દૂલ વિક્ષીડીત છંદ.

જ્યાં ગિરિજાહર જોર તો જરૂરછે, પ્રીતી સદા નંદિથી;
સ્નેહેથીજ કદા પિશાચ ન તજે, છે વીજ્ઞાન કહૈ કથી;
નાગરને પ્રિતિ નાગ મંડળ વિષે, ધારે વિભૂતી સદા;
ત્રંબક એ કનકા ભુષીત કવિની, સંહારજો આપદા. ૩૭

૧ જો અર્થ—ધનુરગતિ. જ્યાં હરની ગિરિજા (પાર્વતિ)નું ધણું જોરછે હમેશા નંદો (મિત્ર) ઉપર જેની પ્રીતિછે. કદી પિશાચને છોડતા નથી ને વીજ્ઞાન (ભાંગ પીએ તે જેમ ભંગી કહેવાયછે, તેમ વિજ્ઞાપિએ તે વિજ્ઞાન-ભંગી)છે. ચતુરછે ને નાગના યુથ ઉપર પ્રીતિછે. ભરમ ધરેછે. એવા ધનુરાથી વેદિત શંકર કવિના સં-કટને હણો.

બીજો અર્થ—નવસારી પ્રાંતના માજી સુભાસાહેબ મે. રા. બા. ત્રંબકરાય વૃજરાય વિષે. જેમને જહાંગીરીનું જોરછે હમેશા આનંદી પુરુષો ઉપર જેની પ્રીતિછે, કદી સાચને તજતા નથી વીજ્યવંત છે. નાગરછે, નાગમંડળ એટલે નવસારી ઉપર જેની પ્રીતિછે. વૈભવને ધારેછે. એવા સોનાથી આભૂષિત થએલા ત્રંબકરાયજી કવિની આપણે હરો.

ઉપજ્ઞાતી છંદ.

૨ પ્રાણવલ્લભ તનરે રસાળ, સમર્થ છે એ કહું ભાગિલાલ;
વદાય છે તે વિશિ વીરક્ષેત્રે, યુદ્ધાખીએ દીઠ નિહાળિ નેત્રે. ૩૮
ટીકા.—આ વૃત્ત વડોદરામાં કેળવણી આતાના ડાયરેક્ટર મે.

૨૧. બા. ભાગીલાલ પ્રાણવલ્લભદાસની મુલાકાત વખતે કહ્યું હતું. તેમણે સ્વપ્રસંગે સાંભળવા નારાજ જણાવ્યાથી મેં કહ્યું કે એનો અર્થ તો નાગદમણ વિષે છે. તે એવી રીતે કે કૃષ્ણનો દડો જુમનાજીમાં પડવાથી જ્યારે કૃષ્ણે અંપલાવવા માંડ્યું ત્યારે રાધિકાએ કહ્યું છે રસાળ શરિરના મારા પ્રાણવલ્લભ એ સર્પનો પુત્ર ધણો સમર્થ છે. અને તે ધણો વીધી એટલે ઝેરવાળો છે—ભાગી એટલે સર્પ અને લાલ એટલે તેનો પુત્ર.

દોહરો.

કચ્છ કશી કિરતી કિધી, કરી કસરતો જોરે;

નાગર દીઠી નિપૂણતા, આ બમણી તુજ ઝોર. ૩૯

નટ વિષે.—કાછોરો કશીને બારે કસરતો કરીને જોણે કીર્તી મેળવી. હે ચતુર ! તારી ચતુરાઈ અમે બમણી જોઈ!

બીજો અર્થ.—મણીબાઈ વિષે કચ્છદેશને કશીને તેનો ખજાનો તર કરવા બારે કરકસર કરી. હે નાગર તારી અમે ચતુરાઈ જોઈ. મણીબાઈ તારૂં આખ તો ઝોરજ છે.

શાર્દૂલ વિઠ્ઠીકીત વૃત્ત.

પાણીદાર પ્રભા પ્રતાપિ પદમાં, મોઘાં મહા મૂલમાં;

વિખ્યાતી વજને વિશેષ ન બીજી, તેજસ્વિ તે તુલ્યમાં;

પાંચો તે મણિ પેટલાદ પુરમાં, પ્રીછી પરિક્ષા કરી;

ચાલ્યો બૂજ અવરિ લૈ અપટમાં, અમંતને છેતરી. ૪૦

ટીકા.—બુજ એટલે બુજદેશ અથવા હાથ—અમંત એટલે ગાયકવાડ સરકાર અથવા ગ્રહસ્થ.

દોહરો.

હિતુ હરેક હારદ તણો, ફેકટ ન મળે ફુંદ;

આરાધું હરનિશ્ચ તને, ગણપત હરગોવંદ. ૪૧

ચિત્રકાવ્ય.

દોહરો.

ચિત્ર કાવ્ય ખાકાવ્યમાં, મિત્ર જનેક પ્રકાર;
અધુ ગ્રંથે દર્શિત કર્યા, એના કંઈ ખાકાર-૧

પવન ચક્કિ

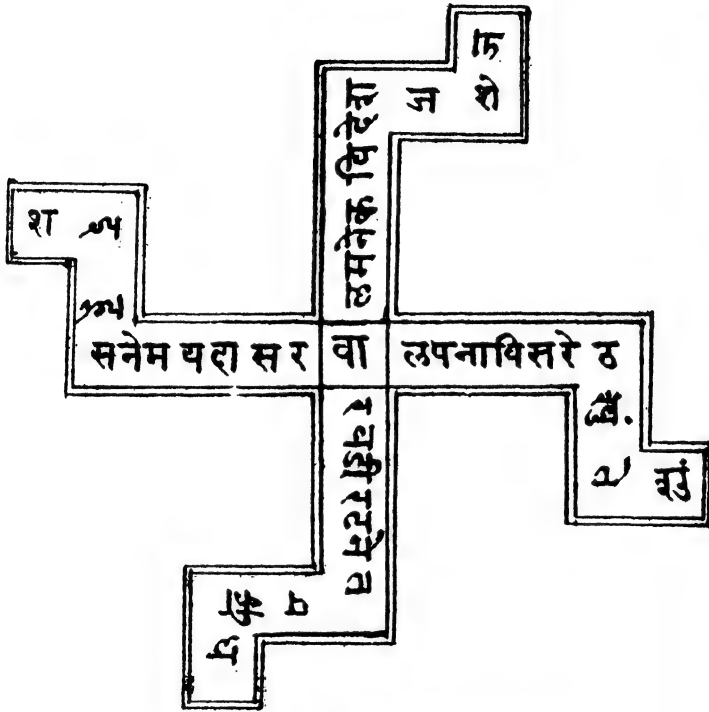
પ્રબંધ-ધનાક્ષરી.

ઈશ્વર સ્તુતિ-ધનાક્ષરી.

તારક લુવન તુછે છેવું નવલુકરતા,
સદા રટે લલ તમ મત લુલટેર દાસ,
ખસુસ મનેદે સુધી ધીસુદેને મસ સુખ,
સલા તેમ રાયે વીર રખી ચેરા મને લાસ;
રયાવીરે ફવન ભેભે નય ફેરે વિચાર,
સદાયથી સેવકને નેકવસે થાય દાસ,
ખુલાખી લારે મુંબો દેવમુંદે લાજીલાખું,
સત્યારથી તત્ત યદા દાયનત થીરે વાસ.

स्वस्तिक प्रबंध.
सवैयो.

सप्लीजिस्ति शरप्लीप्रत्ये
सवैयो.

वालमनेक विदेरा नरीन, नरी नरी देवि इने मणवा;
वालप ना विसरे नरेपु ते र्ग, सुते धुं हरेरा विना पजया;
चार वडी रटने तप हीथ, धडी पत नेट रजीवरया;
चार सदाय मने सफू र्गरी, रार्ग हुंरी नेम यदा सरया. १

ઉત્તરવંધ-છપય.

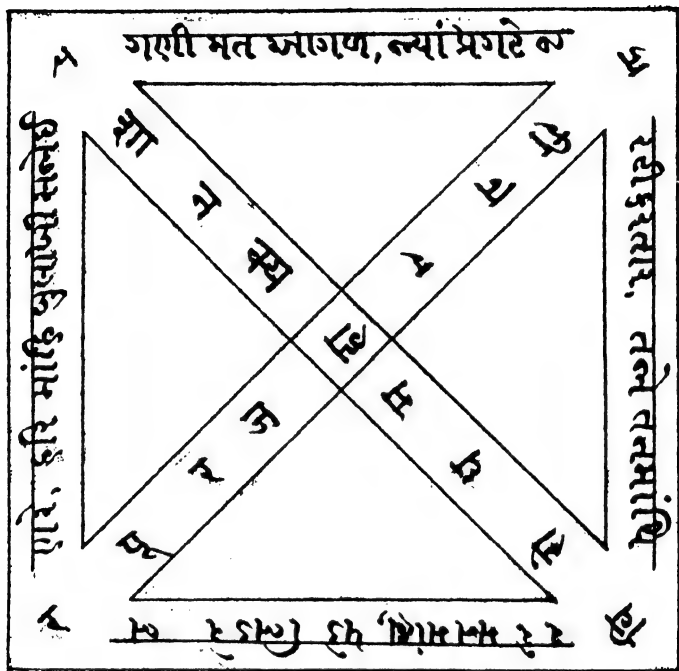
					સ										
				મ	૨	મી									
			જ	ન	ગ	તા	ત								
		વુ	રા	અ	ધ	ન્ધ	દ	ગ							
	લા	વુ	ન	ક	શે	પો	તે	એ	જ						
	ચી	મા	ખા	તે	ચ	તુ	લુ	ન	છે	હ	જી				
	મુ	૨	ખ	ન	કા	થ	સ	વે	ખ	નિ	તિ	ને	બા		
	ઠ	ન	પ્ર	તિ	દિ	ન	ક	૨	થુ	લ	ક	૨	મ	મા	શી
તુ	છ	ડુ	નિ	યા	ત્મા	ન	ત	ધો	મા	ખા	ત્તી	ધૂ	ધ	તુ	જુ
						જી									
						ર									
						મા									
						મ									
						હ									

છપય.

સમરનીન નગતાત, યુરા ખપનાદગમાતુન;
 ફરી પોતે એન, ખિમા ખાતે યત્રુલુન;
 છેહનિ મુરખન હાથે, સરય યનિતિને બાળન;
 પ્રતિદિન ફર ફુલ ફરમ, માંડિ તુષ્ટુ નિયાં બાળન;
 તનિ રમાલઈ ઈલ માર નિત, ધો માં ખાલી પૂજતું;
 ન્હી બાળ નગતની, સમન બુબાખી મૂજતું. ૧

चोकी प्रबंध.

हिम्मत विधे.

चोकी प्रबंध सवैयो.

हामयरोवि ररे मनमांष, पेउ लिउरे लरपूर न्यहां;
 हानरपूरण रे हरी मांकि, जुवाणि सन्ने छरेशा न न्यहां;
 काव्य नसार गएगी मत छागण, न्यां प्रगटेन तरीनरहा;
 हार नरीन रही करतार तन्ने तनमांषि विरोध महा-१

रुस प्रबंध कवित.

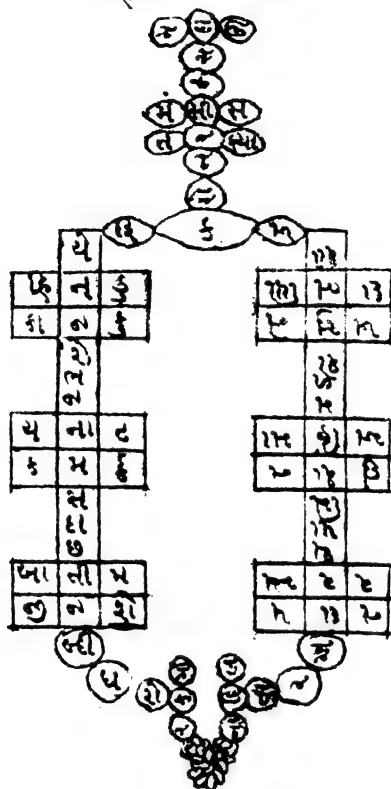

लुवने डिपहेरा.

इवित.

लन मन धन राभमन मप तलु तन,
मपेन लराय पण नल डर काम बीएर;
डर लनूग चापरतुं ठनूग तएग डरम डरने,
लएगार्थ रा नदी ईदी धीरा रेव मांछा हीएर;
रेव डर डर छीजेन डर ली डर तारना;
ली डर डर तेड तएगी धरम लडी प्रबीएर;
मल मय डर थडी मय सम रायी रथो;
समलु डरुं जुलाणी लुवस्तु एमनि डीए. १.

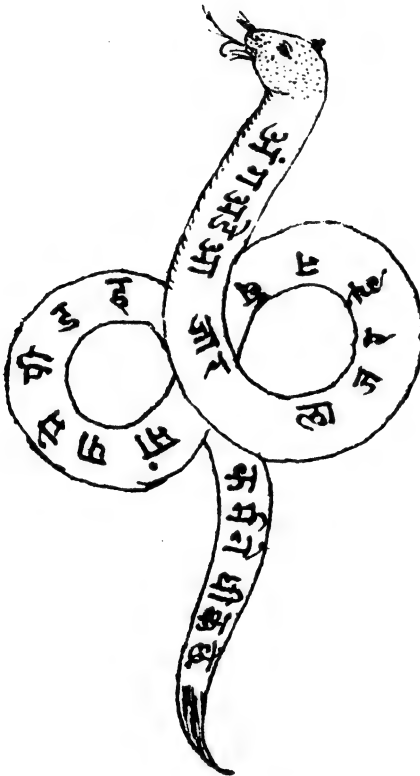
હાર પ્રબંધ.

શ્રીપદેશ વિષે સ્વયંયો.

કરિયે નહિ કાન કુકુંનલે, ત્વજનાયક મકેટનામ વસા;
 છતિ જાણિ નરો મતિ નહિ ઘરો કરનાદીસમાં ફરિયાદજા;
 નર રજા પદારથ પામિશ તું અહિં માન સફી મળશે સુખજા;
 જાણિને શુભશિષ્ય કરો નર ક્યાસ સિમંત રસિક સદાજીમદાર

નાગશિશુપ્રબંધ.
સોરઠો.

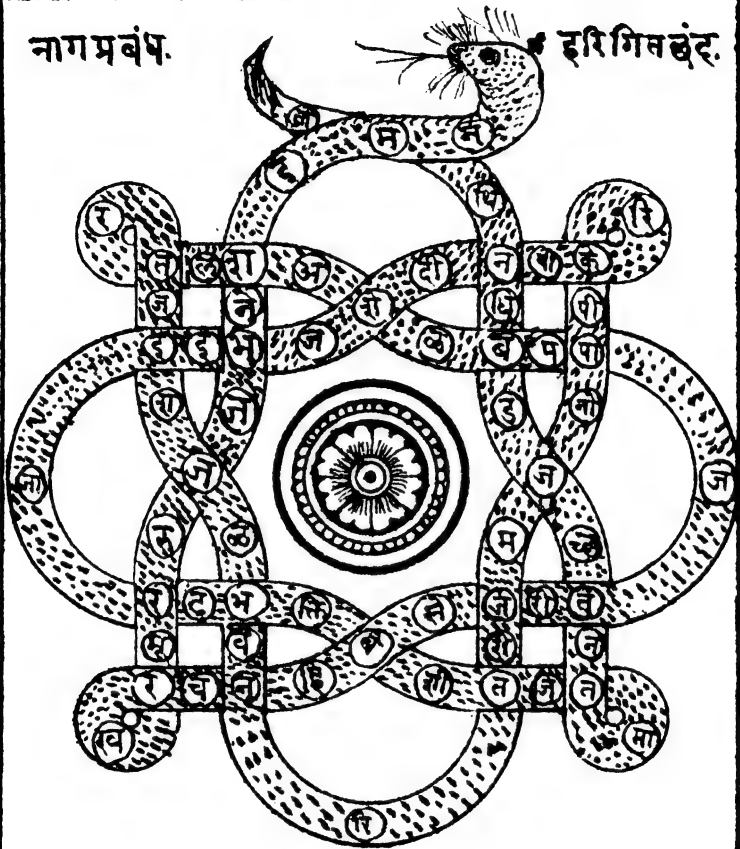

વ્યભિચાર ચિષે.
સોરઠો.

અંગ મેડે જાતર, લાલ રહે ન બલરમાં;
પામે પીડ હલર, તર ફરમને ધીકરુ - ૧

નાગ પ્રબંધ.

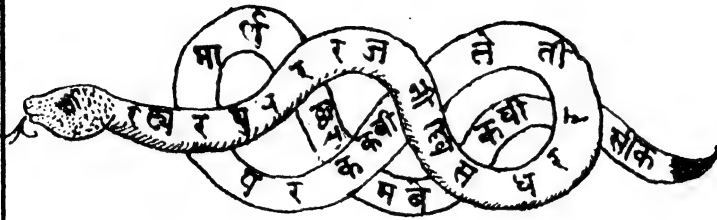
હરિગિત હંદ.

હરિગિત હંદ.

નમઃ ઈશને લગ્ન નર મૂરખ, ખેરખ નહિ ખેસે નરી;
 તુલ પાપે બળશે અસખ તરત, નઈરા નંજ લવ નર તરી;
 નમનનો પાપી કેરી કેથી ન દીસેન લઈ ઈન્ન,
 રર લક્ષ્મિ ખેરી તનિ તમા તન તુ રજી અધિ નધિ મન્ના-૧

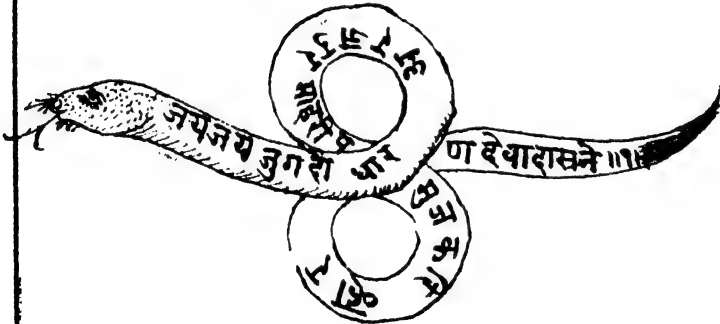
सर्प शिशु बंध.
दोहरो.

दोहरो.

रत्न रघुपर रत्ननीचिस्, धर रतितेनीजीक;
र परमार्थ रणीरुम, वेराड वीर रसीक. १

पुनः सोरठो प्रभूस्त्वति.

सोरठो.

नय नय लुगदाधार, धार अननधिरमाकरी;
पधार मुन करि न्कार, धारणा देवा दासने. १

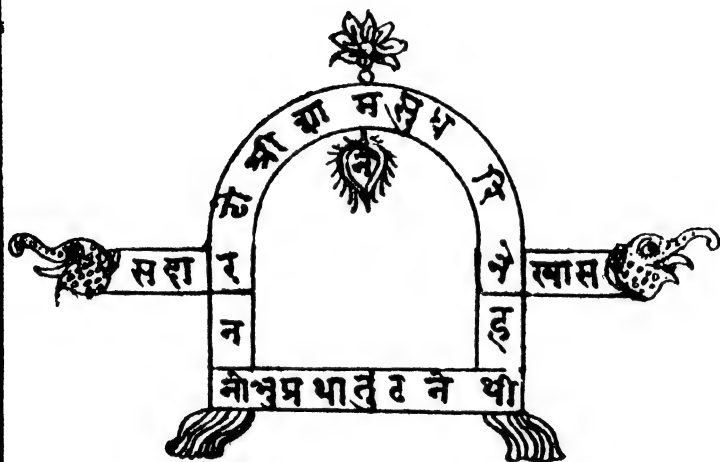
नागमंडल प्रबंध.
सवैयो.

निति विप्रोः सवैयो.

गरया गुण क्वाजि यापरवा, परया धननी तमि सांभरवा;
त्तरवा सुत्त लाई विलू वरया, वरया तन तुं दूत आधरवा;
धरया तनने अथने हरया, हरवा अय धुलाभि यो नरवा;
नरवा त इही क्वालो धरया, धरया रु हुंने धडि ठीगरवा.१

सुरवपाल प्रबंध.
दोहरो.

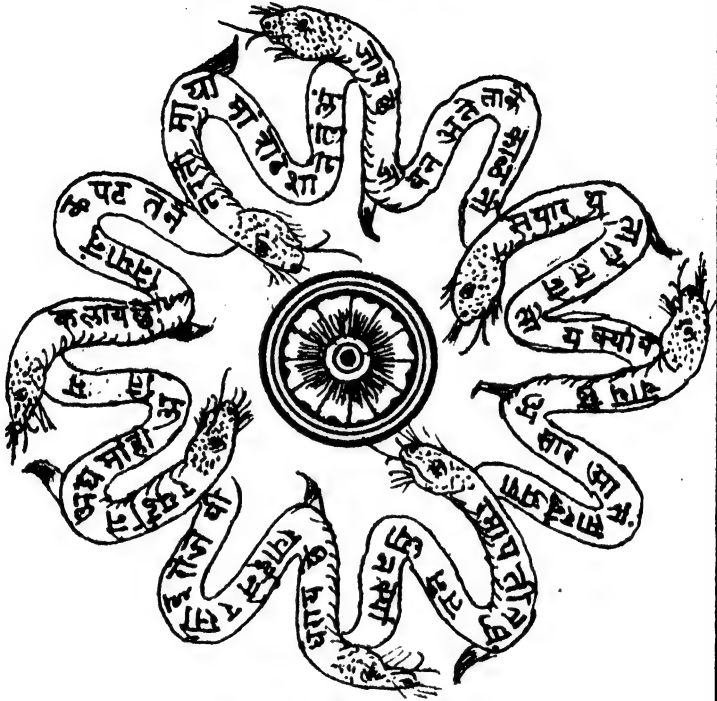
सुरवपाल प्रबंध.
दोहरो.

सदा रतो श्री शम्भुने, नेम सुधरीने प्वास;
सम्पाने हृथी नेटनुं, था प्रलुनो नरदासः॥

નાગ મંડલ પ્રબંધ.

જીવને ઉપદેશ વિશે.

કવિત

ન્યયછે ત્નેબન ખમિ તાપે કાળનો સવાર,
 સવાર પે તારો તને તોય ક્યાં વંચાયછે;
 ઘાયછે જનસાર જા સંસારનું જપાર માપ,
 રમાપેતિ તણું તને ધ્યાન ક્યાં ધરાયછે;
 ધરાયછે ખાઈને રસોઈ રોનવીર વડી,
 રવડીને અઘમાં ફી જલિ મફલાયછે;
 ફળાયછે હુનિયાનું કપટ તને નરતી,
 નરતી ભાયામાં રાહ શાને તું જન્યછે. ૧

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ
ધ્વનિર રુપિતિ	૧-૭
ગ્રંથ પ્રત્યે ઉક્તિ	૭
વિર વિનોદ.	૯-૧૯
વિર વિજય	૧૯
૫૬ પૂર્તિ	
ગણેશ તું પરમેશ...	૨૨
મીણમેય પણ માટી...	૨૩
મોરીનું ચંદ્રાણે જાય...	૨૫
બજિઆના બે ભાગ	૨૬
પેટ કરાવે વેઠ	૨૭
બકરૂં કાઠતાં પેસે ઊંટ	૨૮
એક દુઃખને બીજું હાસ્ય...	૨૯
વાસીદિ સાંભેલું જાય	૩૦
જેવા રાજ તેવી પ્રજા	૩૧
કયું બગાના જેવું	૩૨
વન્ને વહેરીને વસકરે	૩૩
જે જાયું તે જાય	૩૫
વસૂ વિના નરે પશુ સમાન...	૩૬
અતિ ડાહ્યોતે અતિ ખરડાય. ૩૭	
સાચે રાચે રામ	૩૮
નશીબના જગ	૩૯
રાણીને સાજો	૪૦
જેણે દીડી કાલ	૪૧
હાનર તે હયિઆર	૪૨
જિવશે તે જોશે	૪૪

ભુંગળ વિના ભવાઈ	૪૫
કુલાભાઈની કુલ	૪૬
પાખંડી પૂજાય	૪૭
અકરમીના પડિયા કાણા...	૪૮
વીતી હોય તે જાણે	૪૯
પહેલું સુખ તે જાતે નથી...	૫૧
આપ બલાતો જગ બલા...	૫૨
નવરા નખોદ ધાણે	૫૩
વિનાય કાણે વિપરીત બુદ્ધિ...	૫૪
લોભે લક્ષણ જાય	૫૫
જૂડે રામ રહે	૫૬
નવરાની નિશાની	૫૭
નામ તેહનો નાથ	૫૮
સૃષ્ટિસૌન્દર્ય	૬૧-૮૩
કાવ્ય ચરચા શાતક	
કવિતાસ્વરૂપ	૮૪-૮૯
કવિ સ્વરૂપ-ધર્મ વર્ણને. ૯૦-૧૦૨	
કાવ્યરસ-દાતા અદાતા ૧૦૨-૧૦૭	
અધમ કવિતા	૧૦૭-૧૦૮
અધમ કવિઅને ગ્રંથકાર. ૧૦૮-૧૩૧	
રૂઢી બુદ્ધિ સંવાદ	૧૩૧-૧૪૭
ઉપદેશ અત્રિશી	૧૪૮-૧૫૮
કાવ્યતર્ક ચાતુરી	૧૫૮-૧૬૨
પ્રશ્નોત્તર બાહ્યોતેરી	૧૬૩
રસવાર્થ કવિતા	૧૬૬-૧૬૮
ચિત્ર કાવ્ય	૧૬૪-૧૮૦

આપ્રયપત્ર.

અમદાવાદ, ૨૧

- ૧ દાકતરે નિલકંઠરાવ ડાહ્યાભાઈ.
એલ. એમ. એન્ડ એસ.
૧ રા. રા. કેશુલાલ ઓહવરામ.
૧ રા. રા. હરિવલ્લભ પ્રભુલાલ.
૧ રા. રા. જ્યેષ્ઠ મંજારામ.
૧ પરી. પુંજભાઈ મયારામ.
૧ રા. રા. શિવદત્ત બાપાલાલ બાસ.
૧ રા. રા. માણિકચંદ મગનલાલ.
૧ રા. રા. સુનીલાલ કેશવલાલ.
૧ રા. રા. ત્રિભુવન બાપાલાલ.
૧ રા. રા. બાપાલાલ છગનલાલ મહેતા.
૧ રા. રા. રણછોડલાલ પ્રાણશંકર.
૧ રા. રા. કેવળદાસ અમરજી.
૧ રા. રા. દઈદાર બળવંતરાવ પોલ.
૧ બાસ દેવશંકર દયાશંકર.
૧ રા. રા. ત્રિકમલાલ હરિસુખરાય.
૧ રા. રા. પુરષોત્તમ ભાઈલાલ.
૧ રા. રા. કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુ.
૧ રા. રા. હરિલાલ રાવચંદ.
૧ રા. રા. કેરોબા બાબારાવ.
૧ રા. રા. પુરષોત્તમ લક્ષ્મીરામજીશી
૧ ચુવાવાળા. કૃણાલાલ રણછાડ.

ઈડર, ૨૪

- રા. રા. પુર્ણાનંદ માહાનંદ હજીર
એસિસ્ટન્ટ સાહેબ મારફત.
૧૦ નેકનામદાર માહારાજ કૈશરી
સિંહજી સાહેબ.
૨ રા. રા. હરિદાસ વિહારીદાસ.
૨ રા. રા. પૂર્ણાનંદ મહાનંદ.
૨ રા. રા. મોતીલાલ કુશળજી.
૧ રા. રા. દામોદરદાસ ઘેલાભાઈ.
૧ રા. રા. ગોવિંદરામ ઉરેશ્વર.

- ૧ રા. રા. છાયાભાઈ નાથાભાઈ.
૧ રા. રા. રણછોડલાલ રાવજી.
૧ રા. રા. જનમહમૂદ હુસેનભાઈ.
૧ રા. રા. રાજરામ રૂપરામ પરીત
૧ રા. રા. મોહનલાલ ચુલાખરાય.
૧ રા. રા. સદાશંકર પ્રભાશંકર.
ઈલોલ, ૧
૧ રા. રા. ગોવરધનદાસ મૂળચંદ.
કરાંચી, ૧
૧ રા. રા. હરજીવન દામોદર ઠક્કર.
કુંડલા, ૨
૧ રા. રા. શામજી કેશવજી ગાંધી.
૧ રા. રા. ઇચ્છાશંકર કાળિદાસ.
કપડવંજ, ૪
૧ રા. રા. સુનીલાલ દલપતરામ.
૧ કપડવંજ પુસ્તકશાળા.
૧ રા. રા. ગોવિંદરામ કેવળરામ.
૧ રા. રા. નાથજી નરસિંહરામ.
કોટીનાર, ૮
રા. રા. કુલચંદ મૂળજી-પોસ્ટ માર-
સ્તર મારફત.
૧ રા. રા. ઉમિયાશંકર હીરાશંકર
૧ રા. રા. જીવણભાઈ રૂપડભાઈ.
૧ રા. રા. અબડુલા કરીમભાઈ.
૧ રા. રા. દેવશંકર કરસનજી.
૧ રા. રા. જમનાદાસ વનમાળીદાસ
૧ રા. રા. સરપચંદ વસતાચંદ.
૧ રા. રા. મણિલાલ કેશવલાલ.
૧ રા. રા. કુલચંદ મૂળજી.
૩ રા. રા. ભૂખણદાસ રામદાસ.
કઠોર.
૧ રા. રા. કીરપાશંકર દામોદર-કાસર
૧ રા. રા. ખુશાલ રણછાડ-કતારામ
૧ રા. રા. મોહનલાલ દયાળજી-કર-
કથળ.

આપુ. ૪

૧ ૨ા. ત્રિકમલાલ કેશવલાલ મારફત.

૧ ૨ા. ૨ા. ત્રિકમલાલ કેશવલાલ.

૧ ૨ા. ૨ા. છોટાલાલ કેશવલાલ.

૧ ૨ા. ૨ા. રણછોડ રામજી.

૧ ૨ા. ૨ા. કેશવરાવ નંદરામ.

ખંભાળીઆ. ૧૧

૧ ૨ા. ૨ા. લાલજીભાઈ પીતાંબર-મા-
જિસ્ટ્રેટ સાહેબ મારફત.

૧ ૨ા. ૨ા. લાલજીભાઈ પીતાંબર.

૧ ૨ા. ૨ા. મસેક નથુ બીમ;

૧ ૨ા. ૨ા. ગીરજશંકર નરભયંકર.

૧ વકીલ અંબાશંકર પ્રાણશંકર.

૧ ૨ા. ૨ા. શંકર પ્રસાદ ભવાનીશંકર.

૧ ૨ા. ૨ા. ભલાભાઈ શામજી.

૧ ૨ા. ૨ા. જ્યેષ્ઠ મોતીચંદ.

૧ ૨ા. ૨ા. રણછોડદાસ ખીમજી.

૧ વકીલ પ્રગટશંકર વાસણજી.

૧ શેઠ મૂળજી કલ્યાણજી.

૧ ધર્મવાડા પુસ્તકશાળા.

ખંભાત. ૩

૨ ૨ા. ૨ા. લલ્લુભાઈ ન્હાનાભાઈ.

૧ વકીલ પ્રાણશંકર ભાગીજાલ.

ખેરવા. ૨

૧ ૨ા. ૨ા. ઉમેદભાઈ લલ્લુભાઈ.

૧ શેઠ રણછોડલાલ લાલચંદ

ગાંગડ. ૧૭

૧૦ નેકનામ યશવત્સિંહજી સાહેબ.

૫ ૨ા. ૨ા. હરજીવનદાસ ઉત્તમરામ

૨ ૨ા. ૨ા. જ્યેષ્ઠ ખીમજી.

૧ નેકનામ ઠાકોરશ્રી રામસિંહજીગાંધી

૧ ૨ા. ૨ા. વૃજલાલ પુરુષોત્તમરાય
ગોધરા.

ધોધા. ૧૦

૧ ૨ા. વિક્રમદાસ ધનજીભાઈ મા-
રફત.

૧ રાવસાહેબ ગુલાબભાઈ કંચડજી.

૧ ૨ા. ૨ા. માણિકલાલ હરજીવન.

૧ ૨ા. ૨ા. પ્રાણશંકર કૃપાશંકર. એલ
સી. ઈ.

૧ ૨ા. ૨ા. મોતીરામ શિવલાલ.

૧ ૨ા. ૨ા. બળવંતરાય આત્મારામ.

૧ ૨ા. ૨ા. કીરપાશંકર ગંગારામ.

૧ ૨ા. ૨ા. ભક્તિરામ લાલજી.

૧ ૨ા. ૨ા. વામનરાવ શિવપ્રસાદ.

૧ ૨ા. ૨ા. અમૃતલાલ મોતીચંદ

૧ શાહ પાનાચંદ હરખચંદ.

૨ ૨ા. ૨ા. નર્મદાપુરી ભવાનીપુરી
આણંદ.૧ રાવસાહેબ માધવરાય હરિનાર-
યજી-સીખલી.

૧ ૨ા. ૨ા. રેવનદાસ લાલભાઈ-અલાભી

૧ નેકનામ રાઘવશ્રી-દ્રીગપાળસિં-
હજી સાહેબ-છાલીએર.

જુનાગઢ. ૫

૨ ૨ા. ૨ા. ગોવિંદજી નાનજી.

૨ ૨ા. ૨ા. શેષકરજી કચ્છરા.

૧ મેદ જીજારામ ગેધજી.

૧ ૨ા. ૨ા. બાપુજી જીવરામ.

૨ા. ૨ા. વિક્રમદાસ ધનજીભાઈ મા
રફત

જુનાગઢ. ૧૦

૫ વકીલ સોમનાથ ગોપાળજી

૫ વકીલ હથરજી આણંદજી.

જેતપુર. ૬

૧ ૨ા. ૨ા. ધેજાભાઈ ભગવાનદાસ

૧ ૨ા. ૨ા. કીરપાશંકર પુરુષોત્તમ-

૧ ૨ા. ૨ા. જાદવજી શામજી.

૧ ૨ા. ૨ા. વનમાળી વીરજી.

૧ વકીલ સરીફ શુમાર.

૧ આર્ય વત્સલ સભા બહુરાવાદ
ઠાસરા. ૧૫

૧ દુસાઇશ્રી ભવાનીભાઈ જગુ.

૧ પટેલ બાપુજી રેવાદાસ.

- ૧ રા. રા. શિવભાલ હરેરામ.
 ૧ રા. રા. ડાઘાભાઈ કાળાભાઈ
 ૧ રા. રા. માણિકલાલ બાપુજી.
 ૧ રા. રા. સુનીલાલ ભાગીલાલ.
 ૧ રા. રા. ગીરધરલાલ કીરપાશંકર.
 ૧ રા. રા. સોમશ્વર જ્ઞાનાભાઈ.
 ૧ રા. રા. શંકરલાલ રણજીડલાલ.
 ૧ રા. રા. હરગોવિંદ કેવળભાઈ.
 ૧ ઠાસરા રીડીંગમ.
 ૧ રા. રા. ડાઘાભાઈ નારણભાઈ.
 ૧ દેસાઈ ત્રીકમલાલ કીશોરભાઈ
 ૧ રા. રા. અંબાલાલ ભગવાન.
 ૧ રા. રા. હરિપ્રસાદ ભવાનીભાઈ.
 તેરા. ૪
 ૧ નેકનામ કુમારશ્રી દાદુભા સાહેબ
 ૧ રા. રા. દયાશંકર હાથીરામ.
 ૧ રા. રા. દલપતરામ વિશ્વનાથ.
 ૧ મહેતા માણિકચંદ નાગજી.
 ૧ રા. રા. મોરારજી અજરામર
 મહેતાજી કચ્છ દેશલપુર
 ૧ નેકનામ ઝાલા રણમલસિંહ.
 ડુધરેજ.
 ધરમપુર. ૩૯
 શેઠ સાહેબ બેહેરામજી પેસ્તનજી
 ભરડા મારફત.
 મે. શ્રીમંત મોહન દેવજી સાહેબ
 પાટવી કુમાર—ધરમપુર.
 જી સાહેબ માણિકજી કાવસજી
 દમણવાળા.
 મે. શ્રીમંત કુમારશ્રીહરિદેવજી સાહેબ
 ૨ શેઠજી સાહેબ સોરાબજી મંચેરજી
 બીલી મોરીઆ.
 ૨ શેઠજી સાહેબ. હોરમસજી ગાંડા-
 ભાઈ પારડીવાળા.
 ૨ શેઠજી સાહેબ. દોરાબજી કાવથજી
 દીવવાળા
 ૨ જી સાહેબ. શાપુરજી દાદાભાઈ
 વલસાડવાળા.
 ૨ શેઠજી સાહેબ. મેહેરવાનજી માણે-
 કજી કોસંબાવાળા.
 ૨ શેઠજી સાહેબ કેકોઆદજી બીમજી
 ભાઈ વલસાડવાળા.
 ૨ શેઠજી સાહેબ. મેહેરામજી પેસ્ત-
 નજી ભરડા દમણવાળા.
 ૧ રાવબહાદુર. ઇંદ્રજી મકનજી.
 ૧ મી. નાનાભાઈ માણિકજી.
 ૧ શેઠ. હોરમસજી જીવણજી દાદ-
 રાવાળા—દમણ.
 ૧ મિ. અરદેસર સોરાબજી પ્રોફેસર
 દમણ.
 ૧ મિ. પીરોજશાહ હીરજીભાઈદમણ
 ૧ ઉદવાડા નેટીવલાઈબ્રેરી.
 ૧ ધરમપૂર સ્કૂલ લાઈબ્રેરી.
 ૧ રા. રા. ગીરજાશંકર રામશંકર.
 પારડી.
 ૨ નેકનામ મહારાણાશ્રીબજાવજીસા.
 ૧ રા. રા. જગનલાલ નવોજમદાસ.
 ૧ ઠકર મણિરામ કુમેરદાસ.
 ધ્રાંગધરા. ૨
 ૧ રા. રા. લક્ષ્મીશંકર આધડાભાઈ.
 ૧ રા. રા. નથુશંકર ઉદયશંકર
 ૧ ઠકર. વનમાળી મનોર. પોલેરા
 નવસારી.
 રા. રા. તાપીશંકર પ્રભુશંકર
 મારફત. ૧૨
 ૧ રા. રા. તાપીશંકર પ્રભુશંકર.
 ૧ રા. રા. પુરુષોત્તમરાવ આંગેગાવકર
 ૧ રા. રા. લલ્લુભાઈ હરિવલ્લભદાસ.
 ૧ રા. રા. રામરાવ વિશ્વંભર.
 ૧ રા. રા. બાપુભાઈ અંકુભાઈદયાઈ
 ૧ રા. રા. આર્નદરાવ ભગવંત.
 ૧ રા. રા. કામેશ્વર કીરપાશંકર.
 ૧ રા. રા. ગણેશ ગોવિંદ—કકોર.
 ૧ રા. રા. શિવરામ રામચંદ્ર જોશી
 ૧ મે. ખાનસાહેબ શેખબહાદુર.
 ૧ રા. રા. વસનજી હરિભાઈ.

૧ ભાવસાર નરોત્તમ મોતીભાઈ.
 ૨૧. ૨૧. બોગીલાલ ખુશાલપંડ્યાભારકૃત
 ૧ ૨૧. ૨૧. રામકૃષ્ણધોન્ડેવનિગુડકર.
 ૧ ૨૧. ૨૧. મણેશવિનાયકસહજાધ્ય.
 ૧ ૨૧. ૨૧. ગંગાધર હરિભરવે.
 ૧ ૨૧. ૨૧. ભોગીલાલ ખુશાલ.
 ૧ ૨૧. ૨૧. નારાયણ જગનાથ.
 ૧ ૨૧. ૨૧. રામચંદ્ર પુરપોત્તમ.
 ૧ શેઠ જમસેદજી કાવથજીગણદેવીવાળા.
 ૧ ૨૧. ૨૧. રાધો રામચંદ્ર.
 ૧ ૨૧. ૨૧. મગનલાલ તાપીદાસ.
 ૨૧. ૨૧. ખુશાખીરામલલુભાઈભારકૃત.
 ૧ ૨૧. ૨૧. ખુશાખીરામ લલુભાઈ.
 ૧ ૨૧. ૨૧. જમનાદાસ પેલાભાઈ
 ૧ વકીલ દામોદરદાસ સુરજરામ.
 ૧ વકીલ દયાળજી દાજીભાઈ.
 ૧ વકીલ રૂદરજી મોહનભાઈ.
 ૧ વકીલ કેદારનાથ જગનાથ.
 ૧ વકીલ અમરતલાલ પેલાભાઈ.
 ૧ વકીલ દેવચંદ હરિવલ્લભદાસ.
 ૧ વકીલ રણછોડભાઈ કુંકરીભાઈ.
 ૧ ૨૧. ૨૧. જોડાલાલ કીરપારામ.
 ૧ ૨૧. ૨૧. ભાઈશંકર જગજીવન.
 ૧ ૨૧. ૨૧. નરભીરામ મણિશંકર.
 ૧ શેઠ નવરોજી કુરામજી.
 ૧ ૨૧. ૨૧. બાલુભાઈ ખિન્નભાઈજીદાસ
 ૧ પારેખ ન્યાલચંદ દીપચંદ.
 ૨૧. ૨૧. હીરાલાલ કુંકરીભાઈ રાણુ
 ભારકૃત. ૧૦
 ૧ ૨૧. મંજારામ આદિત્યરામ.
 ૧ ૨૧. માણેકલાલ મોતીરામ.
 ૧ ૨૧. દલપતરામ હરગોવિંદ.
 ૧ ૨૧. પ્રાણજીવન કલ્યાણદાસ.
 ૧ ૨૧. હીરાલાલ કુંકરીભાઈ.
 ૧ ૧. કુમેરદાસ મૂળચંદભાઈ.
 ૧ ૧. ત્રિભાવનદાસ બાળમુકુંદદાસ.
 ૨૧. સુતીલાલ હરિવલ્લભદાસ.

૧ ૨૧. ગીરધરલાલ દ્વારકાદાસ.
 ૧ ૨૧. પુરપોત્તમ પ્રાણજીવન.
 ૧ મહેતાજી હરિવલ્લભ પ્રભુરામ—
 નદીસર.
 ૨ ૨૧. ૨૧. વસનજી ગોવિંદજી-પલ-
 સાણા.
 ૨ ૨૧. ૨૧. વિદ્યારામ રામજી. પાળી
 આદ.

બજાણા. ૧૧

૨૧. ૨૧. મૂળજીભાઈ પીતાંબરભાઈ
 ભારકૃત.
 ૪ નેકનામ કુમાર શ્રી જોરાવરખા-
 નજી નસીખખાનજી સાહેબ.
 ૨ ૨૧. ૨૧. માણેકચંદ વૃણશીભાઈ.
 ૨ ૨૧. ૨૧. નાગજીભાઈગોવરધનદાસ
 ૨ ૨૧. ૨૧. મૂળજીભાઈ પીતાંબરભાઈ
 ૧ ૨૧. ૨૧. ભલાજી ખીમજી.

બેલા. ૩

૨૧. ૨૧. રણછોડલાલ જાદવજીમહે-
 તાજી ભારકૃત.
 ૧ ૨૧. ૨૧. રણછોડલાલ જાદવજી.
 ૧ મહેતા તેજમલ રામરાજ.
 ૧ મહેતા પ્રેમચંદ કરતુર.
 ૧ મહેતાજી ઉમિયાશંકર દેવશંકરક-
 તેગદ.

બગસરા. ૩

મહેતાજી મયારામ રધુરામ મા
 ૧ આ. પરમાનંદદાસ હરજીવન.
 ૧ આ. રેવાશંકર અંબાશંકર.
 ૧ મિ. ગોવિંદજી રતનસિંહ.

બોટાદ. ૨

૧ ૨૧. ૨૧. છોટમલાલ હરિપ્રસાદ.
 ૧ ૨૧. પુરપોત્તમ કકલ.

બોડકા.

૧ વૈદ હીમતલાલ દયાશંકર.
 ૧ શા કરતુરચંદ દુર્લભદાસ.

ભાવનગર.

૨૧. પ્રાણજીવન ઓધવજી મારફત. ૪

૧ ડકર પ્રાણજીવન ઓધવજી.

૧ ડકર જગજીવન રતનજી.

૧ દોશી પુરધોત્તમ શામજી.

૧ રા. છોટાલાલ આણંદજી.

૧ રા. ગંભીર ગુલામચંદ.

૧ રા. વનમાળી કેશવજી બાયાણી.

ભજ. ૪

૨૧. રા. ગોવરધનદાસ પ્રાણજી મારફત.

૧ રા. રા. લક્ષ્મચંકર હરજીવન.

૧ રા. રા. જુલુલાલ મોહનલાલ. પૂ.

૧ રા. રા. ગોવરધનદાસ પ્રાણજી.

૧ રા. રા. ઉમિયાચંકર લક્ષ્મદાસ

૧ રા. રા. આદિત્યરામ દલપતરામ

૧ નેટીવ લાઇબ્રેરીના સેક્રેટરી બા-
દરવા.૧ મહેતાજી કરસનજી હરજી બ.
જયપુર.

ગુંબાઈ. ૧૩

૪ રા. રા. ભાઈચંકર ન્હાનાભાઈ.

૪ રા. રા. મનઃસુખરામ સૂર્યરામ.

૨ રાવળશ્રી મૂળચંકર જયચંકર.

૧ શેઠ લક્ષ્મદાસ ખીમજી.

માસ્તર કાશીરામ રામજી જાની.

૧ ડચા દયાચંકર મકનજી.

માણાવદર. ૪

૨૧. ગાંગજીરામજી કલાર્ક મારફત.

૧ ક્ષત્રી ગાંગજી રામજી.

૧ રાણાશ્રી કથળાજી વીશાજી. ચુ

ડવાવાળા.

૧ મિ. મોતીચંદ ઉત્તમચંદ.

૧ મહંતશ્રી પીતાંબરદાસ રતનદાસ.

મહુવા (કાડિઆવાડ)

૨૧. રા. મૂળચંદ ત્રિકમ મહેતા લાઈ-

રીઅન મારફત. ૩

ડુવાનેટીવ લાઇબ્રેરીના સેક્રેટરી.

૧ મહેતાજી લલ્લુભાઈ કાળિદાસ.

૧ જોળકીઆવિહલદાસપરમાનંદદાસ

૨૧. રા. ભાઈચંદ કાહાનજી ગાંધી

આસિંગ ઇંગ્લિશ સરકૂલમાસ્તર મારફત.

૧ રા. કાહાનજી દામજી.

મહુવા (ગાયકવાડી.) ૧૩

ખારોટ ગુમામ બાપુભાઈ મારફત.

૫ રા. રા. રૂદરજી ખંડુભાઈ દેશાઈ.

૨ રા. રા. ફેજદાર મુનશી સૈયદ.

૧ રા. રા. મુનશી કેશવરામ.

૧ ખારોટ બાપુભાઈ ગુમાનસિંગ.

૧ રા. રા. પ્રાણજીવન છળીદાસ.

૧ દસોંદી ઉમદાસિંગ ગુલામસિંગ.

૧ તળાટી લલ્લુભાઈ ગુમામ.

૧ દસોંદી નારસિંગ કલ્યાણસિંગ.

માંડવી. (કચ્છ)

૧ રા. રા. જીવરામ હરિચંકર.

૧ માંડવી વીદ્યાસંગ્રહ પુસ્તકાલય હા.

જીવરામ હરિચંકર.

મુંદ્રા. (કચ્છ) ૨

૧ શેઠ હીરજી ચત્રભૂજ.

૧ શેઠ ખટાઉ ખીમજી.

૨ મે. શ્રી ચંદ્રસિંહજી રામસિંહજી. માં

ડવા તાલે રેવાકાંઠા.

૧ રા. અમરચંદ ભવાનદાસ. મેંગણી

મહુવા. (પ્રાંતનવસારી)

૧ રા. રા. કેશવરાવ પાંડુરંગ.

૧ મહેતાજી મકનદાસ નરસિંહદાસ.

રાજકોટ. ૩૯

૮ આ. મોતીચંદ તુળશીભાઈ.

૨ સ્કોલર મણિલાલ મોતીચંદ.

૨ સ્કોલર ત્રિભાવન માણિકચંદ.

૨ સ્કોલર હરિલાલ વિ. મોતીચંદ.

૨ પંડ્યા શામળ લલ્લુભાઈ.

૨૧. રા. ગોવિંદલાલ છવુલાલ મારફત.

૨ શ્રીમંત બામકરરાવ વિદુષરાવ. હ.
સ્તે રા. નારાયણ બાળકુળ.
૨ રા. રા. ગોવિંદલાલ છનુલાલ. વૈદ.
૧ વકીલ કાળિદાસ જોડાબાઈ.
૧ વકીલ મંગળજી સુંદરજી.
૧ વકીલ કલ્યાણરાવ ચત્રભૂજદાસ.
૧ વકીલ જાદવજી વહાલજી.
૧ વકીલ ધારથી કુશળચંદ.
૧ વકીલ લીલાધર કેશવજી.
૧ વકીલ કૃપાશંકર ઉમિઆશંકર.
૧ રા. રા. શંકરજી જુમેરજીકોઠારીઆ.
૧ રા. રા. ત્રંબકલાલ છોટાલાલ.
૧ રા. રા. શંકરજી શામજી બક્ષી.
૧ રા. રા. જીવણલાલ હરજીવનદાસ
૧ રા. રા. ડાહ્યાબાઈ પીતાંબરરાવ
દેરાસરી.

૧ રોહર ખેચર ત્રિકમજી સિહોરી.
૧ રા. રા. મહાશંકર દયારામ.
૧ રા. માસ્તર પ્રાણજીવન ડાકટર.
૧ કવિ શિવદાસ નારણજી.
૧ રા. રા. રૂપશંકર મોરારજી.
૧ રા. રા. જ્યેષ્ઠ રંગનાથજી.

રંચુન. ૯

૧ રા. જુહામજીવરાજ. જામનગરવાળા.
૧ રા. પાઘજીમૂળજી. જામનગરવાળા.
૧ રા. આણંદજીજેશંકરજોડીઆવાળા.
૧ રા. વાલજી ધનજી દવે.
૧ રા. જ્યેષ્ઠકર રામશંકર.
૩ રા. રા. ગવરીશંકર જ્યેષ્ઠકર રંચુન.
૧ લુણાવાડા બારટનલાઈબ્રેરી.
૧ રા. રા. જગનલાલ જ્યેષ્ઠસન.
દાસ. લીલાપુરોડ.
૨ રા. રા. અનંતપ્રસાદ ત્રિકમલાલ.
રાધણપુર.

વડોદરા. ૧૪

રા. રા. મોહનલાલ ભગવાનદાસ.
માસ્તર, ૧૨

૫ રા. રા. મોહનલાલ ભગવાનદાસ.
૧ માસ્તર ચંદુલાલ કાળિદાસ.
૧ રા. રા. હીરાલાલ માતીલાલ.
૧ જ્યેષ્ઠી ત્રંબકરામ હીમતરામ.
૧ રા. રા. મગનલાલ ચુનીલાલ.
૧ રા. રા. અમૃતલાલ રસિકલાલ.
૧ રા. રા. છોટાલાલ આત્મારામ.
૧ રા. રા. દુર્ગાશંકર હરીચંદ.
૧ રા. રા. મણિલાલ મૂળજીબાઈ.
૧ રા. રા. જગનલાલ લલ્લુબાઈ.

નડીઆદ. ૩

૧ રા. રા. મીઠાબાઈ જીવાબાઈ.
૧ રા. રા. રામદીન હનુમાનસિંગ.
૧ રા. રા. પુરુષોત્તમ પ્રેમાનંદ.

વીશનગર.

૨ા. રા બાપુજી જગન્નાથ. નાઝ-
રસાહેબ મારફત. ૧૧
૧ રાવસાહેબ અંબાલાલ સાકરલાલ.
૧ રા. રા. કસનલાલબાઈ ન્યાલચંદ.
૧ રા. રા. વિનાયકરાવ મુનસેફસાહેબ.
૧ વકીલ ચુનીલાલ હરિવલ્લભ.
૧ રા. રા. બાપુજી જગન્નાથ.
૧ રા. રા. કેશવરાવ નારાયણ.

૧ વકીલ પાનાચંદ મોજીલાલ.
૧ વકીલ ગોવિંદલાલબાઈ.
૧ વકીલ ગગલ ઉમેદરામ.
૧ રા. રા. હીરાલાલ મોહનલાલ.
૧ વીસનગર પુસ્તકશાળા.

વરવાળા. ૩

મહેતાજી ડુંગરશી નરોત્તમ મારફત
૧ રા. રા. ડુંગરશી નરોત્તમ.
૧ રા. રા. નથુબાઈ આધવજી.
૧ રા. રા. વસનજી ઝવેરી.

વઢવાણ સિવિલ રહેશન. ૨

૧ વકીલ જીવણલાલ કુલચંદ.
૧ વકીલ. સાકરલાલ શંભુલાલ.

૧ રા. રા. માનસંકર છામીલદાસ વળા.
વળાદ. ૩

૩ રા. રા. ત્રિભુવન ગીરજાસંકર.

૧ રા. રા. બાળાસંકર જગજીવન.
બદ્ધ સિંહાનગર

૧ રા. રા. લક્ષ્મણસંકર દામોદર.
ત્રિપાઠી મુ. મુદ્રિત.

૧ રા. રા. જોષ્ઠતારામ રણુછોડ ત-
બાટી. મુ. સણાદર.

૧ રા. રા. હીરાલાલ વિદ્યારામ. સું-
થરામપર લાઘવેરીના સેક્ટેરી.

૧ રા. વિકુલબાઈ બાપુજી. ગોર.
સિનોર.

હળવદ.

૧ જાની જગજીવન કાહાનજી.

૧ દવે મંગળજી અંદરજી.

૧ જાની મણિસંકર ગબર.

૧ શેઠ કાહાનજી સુંદરજી. ભીંબડી

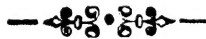
“સ્વદેશાભિમાન”

રચનાર પુરુષોત્તમ કાહાનજી ગાંધી—ભીંબડી.

દેશાભિમાન શું. તે બતાવવાને પોતાની શક્તિની ગુંબસ પ્રમાણે
ટીક કોશીશ કીધી છે. અને તે કોશીશ ખરેખર વખાણવા લાયક છે.
નિબંધની અંદર જગે જગે જેવાં જોષ્ઠએ તેવાં ઉદાહરણો આપવા-
ની ક્ષમ્યા મહેનત કરી છે. અને તેમ કાર્યાથી તેણે પોતાના નિબં-
ધની ખૂબીમાં વધારો કર્યો છે. લખાણ અસરકારક, ગરમાગરમ
અને છંદાદાર શુદ્ધ ગુજરાતીમાં કર્યું છે. * * *

આ નિબંધ હિંદુ, પારસી તેમજ મુસલમાનોને વાંચવા લાયક છે. તેથી
અમે તે ખરોદવાની મનજીત બલામણુ કરીએ છીએ (ગુલઅફશાન.)

“આ નાનું સુંદર પુસ્તક ખરેખર વાંચનારની તરફીનો પાડ વાળી
આપે છે. એવા લુખા વિષયને રસિક કરવાની મહેનત કાંઈ થોડી
નથી. અને તેમાં ક્ષમા ક્ષમા નીવડયો છે. એ સંતોષકારક છે. બાપા
સુંદર ને જેવી જોષ્ઠએ તેવી વાપરી છે. વિચારો અને બાપા બને
કર્તાને શોભાવે તેવાં છે. કિંમત ફક્ત છ આના છે.”

થોડી મુદતમાં છપાઈ બહાર પડશે.

“ચતુરસિંહ પ્રવાસ” નામના વખણાએલા પુસ્તકની આવૃત્તિ
ખીજી સુધારા વધારા સાથે પ્રકટ થશે. નાના કદના પૃષ્ઠ ૪૫૦ કિંમત
પોસ્ટેજ સાથે દર પ્રતના રૂ ૧-૫-૬ બનાવનાર આત્મારામ નારણજી
બાવનગર. મિત્રતા વિષે “વાંચવા લાયક” નિબંધની આવૃત્તિ ખીજી
સુધારા વધારા સાથે પૃષ્ઠ ૭૨ કિંમત પોસ્ટેજ સાથે દર પ્રતના પાંચ
આના રચનાર. પુરુષોત્તમ કાહાનજી ગાંધી—ભીંબડી.

